

Algimantas Valantiejus

Lyginamoji istorinė Zenono Norkaus sociologija: ankstyvosios Lietuvos imperijos neįgyvendintų galimybių analizė

„Kaip uoliai viduramžių kultūroje mėginta aptikti šiuolaikinės kultūros daigų! <...>

Tačiau, ieškant besirandančio naujo gyvenimo, dažnai buvo pamirštama, kad ir istorijoje, ir gamtoje mirtis ir gimimas per amžius žengia koja į koja. Senos kultūros formos miršta tuo pačiu metu ir toje pačioje dirvoje, kuriuo ir kurioje suklestėjimui peno semiasi nauja kultūra. <...>

O priartėti prie tomis formomis reikšto tikrojo turinio, – argi tai kada nors bus įmanoma istoriniams tyrinėjimams?“

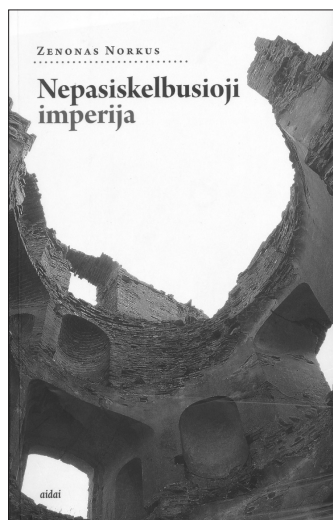
(Johan Huizinga, Viduramžių ruduo, p. 7, 9)

Apie edifikuojančio pokalbio ištakas: „O buvo taip, arba Kodėl pasirinkau recenzuoti istorinę knygą“

Visada svajojau išnarplioti keletą painingų lietuvių kilmės iš romėnų, bent jau iš trakų, istorijų. Bet taip, kad ligi ... „tūlų smulkmenų“, kaip pasakytų Jonas Basanavičius. Turiu priekaištų lituanistinėms institucijoms – dėl vardų lietuvinimo istorijų. Kodėl, sakykim, kariūno, sausumos vikingo iš prigimties, Romos imperatoriaus, Maksimino Trako (235–238 m.), kilmės vardas, Mykolas, po mūsų priklausomybės panaikinimo iki šiol nesulietuvinintas?

Juo giliau į tūlas smulkmenas, tuo daugiau painingos ir neteisybės: ką ten šlėktos ar ponai, – net ir kunigaikščiai, karaliai, imperatoriai mąstė, o karo vadai net įsakymus kariūnams skelbė, nelietuviškai. O juk Pats Dievas, kaip gražiai įrodė Andrius Vištelis, kalbėjo, vadinasi, mąstė lietuviškai (Vištelis 1883)!

Tądien sutapo, kad draugėn suėjo būtinybė ir grynas atsitiktinumas. Tačiau apie viską – eilės tvarka.

Esu apsėstas, nuo vėlyvos paauglystės. Domiuosi negyvais, fiktyviais bei kitais kritusiais ir prisikėlusiais socialiniais kūnais. Tokia profesija. Kaip ir Tomo Hobso. Kaip ir jis, mokausi rūšiuoti, nepainioti išsišaknijusių ir išsišaknijusių kūnų. Pirmieji – iš prigimties, o antrieji – pagal sutartį.

Klasės, kastos, sluoksniai, stratos, tipai, rūšys... – skirtumus reikia klasifikuoti. Juo daugiau skirtumų, tuo daugiau nelygybės; juo daugiau nelygybės, tuo daugiau skirtumų grožio.

Esti ir daugiau estetu, netgi estečių, kuriuos ir kurias apsėdęs skirtumų ir tipizavimo grožis. Nors ne ką išmanau apie feminizmą, tačiau įkvėpimo teikia psichoanalitinės užkietėjusių nusikal-tėlių (vyrų) demaskavimo istorijos:

„Komisaras, pasukęs istorijos ovalu, pasirodė kabineto duryse. Žinoma, pradės nuo to, kas rado kūną“, – braukiau labiausiai patikusias teksto vietas, šlamindamas jau 65-ąjį Julijos Kristevos ro-mano Apsėdimai puslapį.

„Liudininkai laukė mažytėje, bet jaukioje svetainėje. Komisarui buvo svarbu, kad jie būtų operacionalizuoti čia pat, nusikaltimo vietoje. Apskritai tai buvo geriausia bet kurio preliminarus faktų tyrimo įžanga. Tyrimo sceną gaubė kraujo spalvos uždanga, kurios įplyšimai kiekvie-nam mūsų rezgė kažkokią nemalonią staigmeną. Žinoma, tai buvo absurdiškas išpūdis: susirin-kusiųjų mintys sukosi ne apie užkietėjusio nusikaltėlio darbelius, o vien tik apie Imperijos kūną, kurį į apšviestą sceną vilko dekonstrukcionistai ir etnometodologai ...“

Ilgai nelaukdamas įsiliejau į bičiulių būrį pakišdamas komisarui skeptišką hipotezę: „Pirma, jei kūnas nepasiskelbęs, nėra ko ieškoti; antra, etnometodologinėje laboratorijoje jis jau prieš savaitę nominaliai ekshumuotas.“

Būdamas gerai nusiteikęs atidžiai dairiausi į šalis, todėl visai nenustebau tarp sutrikusių liudi-ninkų išvydęs neaiškios kilmės šaltinį. Padvojojęs prisiartinau.

Prisitatė kaip Gediminaitis, nors, – šmėkštelėjo įtarimas, – atrodo kaip apgailėtinas prašalai-tis. Stiprus rankos spustelėjimas sukėlė abejonių: Antrinis Šaltinis?

Vis tik jaučiau: po nudrengtomis drapanomis slepiasi kilni širdis, o gal ir garsus dinastijos var-das. Imperatorius, karalius, kunigaikštis, gal kariūnas, – sėlių, sausumos vikingų, palikuonis?

Atidžiai nužvelgė ir, slopindamas netaktišką mano dvejonę, tarė: „Žirgas suviskam išsikūnijo, netikėtai nugaišo šuoliuodamas lietuviškos imperijos pėdsakais.“

„Bet aš, – kukliai pridūrė, – vėlei sugrįžau.“

„Kunigaikštis Algimantas“, – nušvitau.

Prašalaitis nusimetė skarmalus: pirmą ir paskutinįkart savo gyvenime regėjau tokią ryškią lie-tuvišką Pirminio Šaltinio šviesą, o joje – nė kruopelytės apgaulės šešėlio.

Po akimirkos gėrio ir grožio Idėja, dėkingai sumurmėjusi „Tik Pietaris ir dar tu...“, išnyko.

Draugiškai jai pamojau pavymui, ir nuėjau.

Gera nuotaika, apėmusi po Apsėdimų skaitymo, kurį laiką padėjo man kovoti su abejonėmis ir kitomis kūno negaliomis. Tačiau netrukus lemtingas atsitiktinumas išpraudė man į rankas netipišką istoriografinės verifikacijos versiją, taigi ir naują galvosūkį ...

Trečiadienis, spalio 18-oji, 17 30. Tąkart buvau bebaigiąs paskaitą 209 auditorijoje magistrams, kai savo gera klausia išgirdau praeinančius žingsnius: „Verifikacija, – šmėkštelėjo mintyse, – netoliese dekanatas, ką gali žinoti“.

17 31: du kartus pabeldęs išlinkau į gretimą kabinetą. 17 32: savo rankose jau laikiau senovinę medžiagą Nepasiskelbusioji imperija, naujai perrašytą asmens, kurs paskutinis stebėjo Imperijos liudytojus, kurie stebėjo auką, dar, rodos, gyvą.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštija – tipiška imperija

Kad LDK buvo *tipiška imperija* (Norkus 2009; 50), galima mėginti įrodyti remiantis tik *lyginamąja istorine* analize. Priešingu atveju, *tipiškumo* kategorija, vartojama neatsižvelgiant į socialinės istorinės aplinkos *įvairovę*, praras kriterijaus galią.¹ Šio, akademinio požiūriu, drąsaus ir gana rizikingo įrodinėjimo uždavinio, grindžiamo lyginamojo pobūdžio argumentais, imasi Zenonas Norkus, vienas iš dviejų Lietuvos sociologų, giliausiai įsiskverbusių į Lietuvos praeitį, – jei Vytautas Kavolis civilizaciniu požiūriu skvarbiai nagrinėjo *kultūros istoriją*, tai Zenonas Norkus vaisingai darbuojasi lyginamosios *politinės organizacinės istorijos* baruose.

Norkaus knygoje ne tik sistemingai nagrinėjami *senosios Lietuvos valstybės* (varto-

jamas ir tinkamas pakaitas – *senoji Lietuvos politija*²) imperinės kilmės klausimai, bet ir stengiamasi konceptualiai atnaujinti faktografinės interpretavimo išgales remiantis *istorine imperijų lyginimo sociologija*, arba *imperiologija* (šaižūs lietuviško naujadaro obertonai, reikia pripažinti, užgauna intonaciškai subtilesnę ausį). Neatsitiktinai skaitytojui teikiamos dvi nuorodos-analogijos: *anksčiau* istorinį pažinimą vaisingai atnaujino *socialinė istorinė* bei *naujoji kultūros istorijos* paradigmos (ten pat; 9). O *dabartinės* knygos paskirtis – į argumentuotą diskusiją įtraukti potencialiai atnaujinančią *istorinės lyginamosios sociologijos* koncepciją. Kad autoriui rūpi ne tik ir ne tiek smulkios korekcijos, kiek konceptualūs paradigminiai klausimai, ryškėja iš nuolat pabrėžiamo *kritinio santykio* su hermeneutine tradicija įvardijant

¹ Tipologizacija, griežčiau apibrėžianti ne tik *bendrų* ir *dalinių* kategorijų santykį, bet ir atsižvelgianti į empirinių kontekstų *variācijas*, teikia postūmį *universalesniems* apibrėžimams. Tačiau problema – kaip likimas – vėl beldžiasi į duris: reikia paaiškinti prieštaravimus, kurie atsiskleidžia apibendrinimų lygmenyse ir trukdo formuluoti *bendrąsias kategorijas*, *idealiuosius tipus*.

² Kaip rašo autorius, *politijos* terminas pasirinktas atsižvelgiant į angliškoje politikos mokslų literatūroje vartojamą *polity* terminą, – pirmiausia dėl dviejų tarp savęs susijusių priežasčių: šis terminas bendresnis už *valstybės* terminą ir leidžia išvengti valstybės kilmės klausimo. Šį terminą, – priduria autorius, – galime laikyti įteisintu: šitai jį vartoja Arvydas Šliogeris išvertęs į lietuvių kalbą Haroldo Bermanno veikalą *Teisė ir revoliucija* (Norkus 2009; 11). Pridurtina, kad verta, ypač konceptuali požiūriu, į potencialią šio termino įteisinimo diskusiją įtraukti Mindaugo Strockio iš senosios graikų kalbos versta Aristotelio *Politiką*. Čia skiriami terminai *valstybė*, *politėja* (patvari politinė struktūra), *dinastija* (žr.: Aristotelis 1997).

jos *esminį šališkumą* – europocentriškumą: „Taip įveikiamas europocentrizmas, kuris latentiskai glūdi hermeneutinėje tradicinės istoriografijos metodologijoje“ (ten pat; 71).

Teikiamų apibrėžimų, nuo kurių didele dalimi priklauso aiškinimas, užduotis – ne tik mokslinė, bet ir socialinė. *Imperija* ir *imperializmas* – vertybiškai „prisodrintos“ sąvokos. Tai ne tik tariamai neutralūs apibrėžimai, bet ir *nusistovėjusi*, pasiekta *laikinio susitarimo* būdu, *institucionalizuota* praktika. Čia susiduria skirtingi, potencialiai konfliktiški požiūriai: *naujas* apibrėžimas, kurio laikas dar neišmušė, ir *įprastas* apibrėžimas, kurio laikas laikinai „stovi vietoje“. Kolektyvinė akademinės bendruomenės *nuomonė* (šiuokart didžiąja dalimi *istorikų*) linkusi arba nelinkusi paremti naują apibrėžimą; o „parėmimas“ paprastai priklauso nuo judėjimo krypties; geriau sekasi tiems, kurie juda lygiagrečiai, savaime suprantama, kryptimi. O jei ne? „Jei ne“ – kas galėtų kelti didesnę įtarimą?

Vadinasi, šis uždavinys yra gana rizikingas, o kartu potencialiai intriguojantis, įdomus. Įdomu – ne tik tai, kad peržiūrimi apibrėžimai bei istoriniai pasakojimai, kad naujus faktus ir naujas interpretacijas galbūt tikrins minėta intersubjektyvi profesinė nuomonė. Įdomu ir tai, *kaip* įrodinėjama, *kaip* lyginama, *kaip* grindžiama faktografinė įvykių seka. Šiuo požiūriu, reikia pasakyti: knygos autorius, Zenonas Norkus, padaro viską, ką gali, kad argumentai ir faktai būtų pateikiami nuosekliai; kitaip tariant, jis padaro viską, kad su juo galėtų diskutuoti mokslininkai, pirmiausia istorijos mokslo specialistai, – konkretesniuose hipotezių

tikrinimo, argumentų ir faktų tikslinimo, lyginamojo jų panaudojimo lygmenyse.

Nors, žinoma, ne mažiau svarbus yra *prielaidų lygmuo*, kurio paskirtis – kriterijų, lemiančių sąvokų vartojimą, atranka: antroje diskusijoje pageidautini *ir* istorikai, *ir* visi tie, kurie profesiskai stebi sąvokų susidarymo, reikšmių gausėjimo, jų tarpusavio prieštaravimų, o galiausiai reikšmių infliacijos, istorijas. Juk, pirma, „imperijomis skelbėsi arba tyrinėtojų buvo taip vadinami patys įvairiausi politiniai dariniai“ (ten pat; 75), antra, skirtinguose „kalbos vartojimo kontekstuose“ terminai turi daug reikšmių (ten pat; 77), trečia, didžioji dauguma terminų, kuriuos vartojame šiandieną, atsirado *moderniuoju, mums savaime suprantamu*, laikotarpiu: keistas sutapimas – ir patys socialiniai mokslai randasi ne ankstesniu, o būtent mūsų skersai išilgai išvaikščiotu laikotarpiu! O iš savaime suprantamumo kyla *esminis šališkumas*, kurio ne taip lengva atsikratyti, ypač analizuojant ikimodernius socialinius politinius kontekstus. Ir mokslinis, ir sveikas protas turi polinkį nekritiškai perkelti „savaime suprantamas“ sąvokas į *kitus* laiko-erdvės lygmenis.

Jau pats knygos pavadinimas *Nepasiskelbusioji imperija* žadina smalsumą. O smalsumas nėra „grynojo“ mokslo priešas, kaip iš pradžių galima pamanyti, – pernelyg smalsauti lyg ir netaktiška, mokslo bendruomenėje pripažintos *normos* požiūriu. Ko gero, pikčiausias priešas – *abejingumas*. Jei pro analitines schemas potencialiai prasišviečia, pasak Vytauto Kavolio, *kitokios* sąmoningumo ir veiksmų galimybių kryptys (Kavolis 1994; 125), jos sužadina dėmesingumą pirmosioms, nusistovėjusioms.

Visuose trijuose mokslinės studijos skyriuose – 1) „*Translatio imperii* ir Lietuvos istorija“, 2) „Imperija ir imperializmas: metodologinės strategijos“, 3) „LDK kaip imperija“ – daug istorijos, kaip pasakytų paprastas skaitytojas, sociologas. Negana to, čia daug labai senos istorijos. Taigi klausimas: kodėl šios mokslinės studijos recenzentas – sociologas? Rašyti šią recenziją tikriausiai turėjo kitas asmuo, tyriau vertinantis karo istoriją ir senovės lietuvių „nutrūktgalvišką imperializmą“ (Norkus 2009; 346).³

O ir profesinio darbo pasidalijimo požiūriu, rašyti šią recenziją turėjo kitas asmuo: ne sociologas, o istorikas arba, žvelgiant strateginiu požiūriu, Europos Sąjungos idėjos analitikas. Lyginamoji istorinė analizė svarbi, kaip pažymi recenzuojamos knygos autorius, siekiant naujai interpretuoti istorijos faktus, įsitraukti į šių dienų diskusijas dėl „ypač aktualių vadinamųjų LDK paveldo dalybų“, kai po Sovietų Sąjungos žlugimo buvusioje LDK teritorijoje „ne tik buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, bet ir susikūrė bent dvi nepriklausomos valstybės (Baltarusija ir Ukraina), sprendžiančios savo tautinės tapatybės konstravimo didžiaisiais pasakojimais uždavinį“ (ten pat; 9). Šiuo

požiūriu, *imperiologija* kaip nauja tyrimų programa apima ne tik a) aprašomuosius, b) lyginamuosius, bet ir c) normatyvinius aspektus. O pastarųjų svarba yra ta: atliepti laiko pokyčius, – knygos autorius vartoja filosofinę *laiko dvasios* sampratą (ten pat; 8), – nusakančius globalesnių, o kartu pliuralistiškesnių integracijos formų, negu nacionalinės valstybės, susidarymą. Pavyzdžiui, lygindamas „Rusijos imperijos“ ir „Didžiosios Britanijos imperijos“ (atkreipiame skaitytojų dėmesį į pakankamai aiškią užuominą – *buvusių kolonijų Tautų Sandraugos*) struktūras, knygos autorius aiškiai pareiškia: „Panaši struktūra galėtų kada nors suvienyti ir Rytų Europos tautas, kurias sieja bendra LDK imperijos praeitis“ (ten pat; 288).

Pastarasis normatyvinio pobūdžio teiginys, – normatyvumą paryškina tariamoji nuosaka („galėtų“), – bene stipriausias, sietinas su *sociologine vaizduote*, sakiny, kuri šios recenzijos autorius aptiko knygoje. Šios socialinės politinės vizijos, kuri, – turint mintyse kad ir *statistinius, demografinius*, o ką jau kalbėti apie *konformistinius* („elito“ politinės valios), aspektus, – tikriausiai susilauktų daug kritikos (tai būtų gera pradžia kitai diskusijai), Zenonas Norkus neišplėto-

³ Jei ir rimtai, ir ironiškai vertintume teikiamus apibrėžimus (o kas gali būti rimčiau, nei ironijos gebėjimas priešintis herojiškų pasakojimų stereotipams; žr. White 2003; 45), turėtume ne mažiau tyrai (*laiką* sociologiškai apvertę „aukštyn kojomis“) domėtis dabartiniais imperinio „nutrūktgalviškumo“ padariniais. Jei atsižvelgsime į esminius imperializmo kriterijus, tai nustebinsime, kokia šandieną gąjį nutrūktgalviška buvusių karingų vikingų imperinė patirtis, išsaugojusi „stipriausią imperializmo impulsą“: turėti visus geruosius valstybingumo vaisius nemokamai, išsivaduoti nuo valstybingumo naštos, kitiems užkraunant jo kaštus, o sau pasiliekanat vaisius (Norkus 2009; 346). Tiesa, ramiam sociologui patartina geriau nekišti nosies ten, kur nereikia (į mobilios, linkusios peštis „politinės mažumos“ valdas): tirdamas dominuojančios mažumos *vidinio kolonializmo* klausimą, jis ir pats greitai gali tapti mažumos įkurtų struktūrų tyrinėjimų objektu.

ja. Knygos paskirtis, be abejo, kita. Tačiau šis sodrus sociologinės vaizduotės tarpas bent iš dalies padeda suprasti, kodėl *valstybės* sąvoka pakeičiama *imperijos* sąvoka (žr. toliau). Tačiau pradžioje šis, rodos, *tik vardinis*, pakeitimas sveiką skaitytojo protą, visai neseniai atgavusį *valstybinių* švenčių kalendorių, varo į nevilgtį: negi jau laikas spausdinti dar naujesnį *imperinių* švenčių kalendorių?⁴

Spąstus sveikam protui spendžia pats knygos autorius. „Teiginys, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija, daugeliui skaitytojų gali pasirodyti absurdiškas, t.y. toks pat, kaip ir „ši kvadratinė figūra yra

apvali“, – su šypsena lūpose, o gal su igudusio profesionalo metodika, savo veikalą pradeda Zenonas Norkus (ten pat; 23).

Ši teiginio forma, apimanti neiginį, išvirkščią antrininką, beldžiasi į tą skaitytojo sąmonės kertelę, kuri yra primigusi, *pasvyti*. Knygos autorius įspėja apie artėjantį klasitiną slenkstį tarp *regimybės* ir *tikrovės*, sukrėsdamas sveiką mūsų protą ir versdamas jį nerti į kadaise plačios istorinės upės sūkurį.

„Atrodo, kad ir vienu, ir kitu atveju predikatas prieštarauja subjektui. Kaip žinoma, Lietuvos valstybė netapo netgi karalyste (jeigu neskaičiuosime trumpo Mindaugo Lietuvos laikotarpio), tad ką ir kalbėti apie imperiją!“ (ten pat).

⁴ Atsakant į šį – pripažinkime, tikrai stulbinantį – klausimą verta paskaityti 3.7 poskyrį „Apie Lietuvos imperijos gimimo ir mirties datas“. Suintriguoja jau pirmieji poskyrio sakiniai: siūloma papildyti naujųjų lietuvių šventų dienų sąrašą 1) imperijos pradžios šventės ir 2) gedulo dėl imperijos pabaigos šventėmis: „Viskas, kas buvo, turėjo ne tik pabaigą, bet ir pradžią. Iškėlus teiginį, kad LDK buvo imperija, neįmanoma išvengti ir pamatinių istorinio tyrimo klausimų apie jos pradžią ir pabaigą. Švenčiame Lietuvos valstybės pradžios dieną. Gal galima valstybinių švenčių kalendorių papildyti dar dviem datomis: imperijos pradžios šventės ir gedulo dėl jos pabaigos dienomis?“ (ten pat; 299).

Kas tai – tik ironiškas intarpas? Spėtina, jog skaitytojo mintyse sukasi ir kitas numanomas klausimas: negi knygos autorius „čia rimtai...“? Jei tai būtų tik trumpa išnaša, šie klausimai gal taip įkyriai nelįstų į galvą, tačiau 3.7 poskyris – gana platus (31 psl.), o ir kitur knygoje tęsiamos šiame poskyryje užkabintos temos. Pernelyg ilgai nespėliodami pasitelkime patį autorių, kuris ankstesnėje savo knygoje *Istorika* kartu (galbūt) su Hayden White'u konstatuoja, jog *vynaujantis* šiuolaikinės istoriografijos stilius pagrįstas *ironijos metatropu* (Norkus 1996; 203). Ironiškų intarpų (įskaitant ir formalią ironijos priemonę – *kabutes*, vartojamas galbūt netgi pernelyg dažnai), kurie kartais rizikingai ribojasi su faktografiniu tekstu, recenzuojamoje knygoje – gausu. Atsiverskime kad ir pirmą knygos puslapį (kas galėtų pasakyti, ar čia daugiau ironijos, ar, priešingai, teigimo, konstatavimo, už kurio užsikabinęs sociologas empirikas turėtų pagrindą verifikuoti, pavyzdžiui, „laisvės“ ir „gėrio“ kiekį?): „Tačiau dar iki I Pasaulinio karo žodis „imperija“ skambėjo išdidžiai: didžiausios pasaulio valstybės oficialiai vadino save imperijomis, o jų valdovai – karūnavosi imperatoriais. Taip pat ir mūsų dienomis JAV vadinimas „imperija“ jau nebėra laikomas antiamerikietišku išpuoliu, ypač jeigu patikslinama, kad ši šalis yra ne bet kokia, o laisvės ir gėrio imperija“ (ten pat; 7). Arba mėginkime atspėti, kas yra „nenaudėlis, besikasantis net po elementaria istorijos chronologija“ (ten pat; 17): negeras žmogus, neblogas žmogus, kritikas, metodologas, metametodologas? Kas yra „imperija superžvaigždė“ (ten pat; 288), tarnaujanti kaip idealus lyginamasis tipas (kaip senosios Romos imperijos etalonas), tačiau pagal pavadinimą labiau primenanti modernią Andrew Lloydo Webberio roko operą „Jėzus Kristus – superžvaigždė“.

Pagaliau kas yra „gedulo ir gėdos diena“ – liepos 14 d., Žalgirio pergalės išvakarės, kai „mūšio lauke nekrito

Absurdiškos regimybės atkerėjimas ir prijaukinimas

Drįščiau spėti, jog daugelio skaitytojų, tik atskleidusių pirmuosius aptariamos knygos puslapius, sveikas protas nuo pradžios kelia natūralų klausimą pagrėčiui rikiuodamas žodžius – *valstybė, imperija, politija*. Ką reiškia šis pakeitimas? Užuoť vartoję žodį *valstybė* ir šitaip pagerbdami senobinį kilmingos politinės lietuvių kilmės arealą, jį turime keisti intonaciškai stipresniu vardu – *imperija*? Tiesa, žodis *valstybė* nėra toks senas, kiek modernus, įskaitant autoriaus pasirinktą vėberišką jo apibrėžimą,⁵ bet

svarbu, kad nuo neatmenamų laikų tikime jo senumu.

Imperijos ir *imperializmo* sąvokos, konsstatuoja knygos autorius, taip pat tėra tik dar du ilgo iš *esmės ginčijamų sąvokų* sąrašo pavyzdžiai (ten pat; 77). Ir vėlgi sveikas protas klausia: o kam „ilgai“ ginčytis – ar dėl paties ginčo, ar dėl to, kas už jo? Sąvokų paradoksai ryškėja net knygos viršelyje: *du* vienas kito tikrai neparemiantys žodžiai – „nepasiskelbusioji“ ir „imperija“ – jungliai, tačiau gana suokalbiškai išnyra knygos *Nepasiskelbusioji imperija* viršelyje. Taigi: darskart paabejokime šiuo pakeitimu sveikai nukąsdami nereikalingus žodžius: „O kas iš to?“

---

nei vienas LDK karys, bet LDK tą dieną pralaimėjo triuškinamai...“ (ten pat; 299)? Šio klausimo tikslinimas už ironiškų atspalvių atskleidžia rimtą, detalų, argumentais grindžiamą diskursą. Dalykas tas, kad anuomet Lietuvos politikos elitas nesugebėjo įvertinti taktinės ir strateginės geopolitinės padėties – atsisakė padėti Didžiojo Naugardo pajėgoms; tą dieną Maskvos kariuomenė prie Šelonės upės sumušė Didžiojo Naugardo pajėgas. Kaip rašo autorius, Maskvai prisijungus Didįjį Naugardą, jėgų santykis Rytų Europoje pasikeitė Maskvos valstybės naudai: „Tą dieną derėtų minėti ne tik kaip gedulo, bet ir kaip gėdos dieną, kadangi LDK tą vasarą veikė ne taip, kaip derėjo veikti imperijai, šimtmečius vadavusiai Rusiją nuo totorių ir jų pakalikų (*sic!*) Maskvos kunigaikščių“ (ten pat; 300). Čia knygos autorius priduria stipriausią savo futurologinę išvadą: LDK atsisakius atlikti pareigas, kurias uždėjo tuo metu jos turėtas didžiosios Rytų Europos valstybės statusas, ilgiems šimtmečiams (o gal ir visiems laikams) mūsų lauke buvo sunaikinta kitokios, demokratinės Rusijos perspektyva (ten pat).

Apibendrinant pasakytina: ironiško metatropo intarpai knygoje gana draugiškai, išskyrus neaiškias „pereinamąsias“ vietas, sugyvena su faktografija, analitika ir argumentacija. Sodrūs ironiško stiliaus intarpai, žadinantys protą ir jusles, ne susilpnina, o sustiprina potencialų – tiek autoriaus, tiek skaitytojo – reflektyvumą.

⁵ Viduramžių Europoje ar kitose ikimoderniose civilizacijose, kaip pripažįsta ir Zenonas Norkus, sunku surasti politinių darinių, kurie visiškai atitiktų Weberio *valstybės* apibrėžimą, o juo labiau nacijas ir tautas šiuolaikine prasme (ten pat; 122). „Atsakymas, – priduria autorius, – labai priklauso nuo ginčo objektų apibrėžimo. Pirmiausia – nuo pačios valstybės apibrėžimo. Kai kurie šiuolaikiniai istorikai valstybėmis nelaiko netgi daugumos Viduramžių Vidurio ir Vakarų Europoje egzistavusių politinių darinių, įskaitant ir Šventąją Romos imperiją <...>. Iš tikrųjų daugumą jų (gal tik išskyrus Angliją po normanų nukariavimo 1066 m. ir tų pačių normanų sukurta Abiejų Sicilijų karalystę) kebly pripažinti valstybėmis, jeigu matuotume ne kartą minėtu Weberio apibrėžimu, kuris sako, kad valstybė yra politinė prievartinė korporacija, kurios „administracinis aparatas sėkmingai pretenduoja į teisėtos fizinės prievartos monopoliją tvarkai tam tikroje teritorijoje įgyvendinti“ <...>“ (ten pat; 335).

Kaip gali imperija (geopolitiniu požiūriu, institucionalizuota įsakymų galios tvirtovė⁶) gebėti geopolitiškai nepasiskelbti apie savo egzistavimą? Tad autorius ne be reikalo nuo pradžios apsidraudžia: teiginys, kad *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija*, daugeliui skaitytojų ne tik gali pasirodyti, bet ir pasirodo absurdiškas... Gal todėl autorius savo kelionę pradeda vienu ir tuo pačiu metu ir iš arti, „priglusdamas prie savo objektų kaip vabzdys prie lapų“ – čia tikrai tinka puikus Walterio Benjamino, rašiusio apie Marcelio Prousto metodą (žr.: Benjamin 2005), palyginimas. Norkus priglunda ir prie pirminių, ir antrinių šaltinių: pasitelkdamas gausias metodologines strategijas bei metodines taktikas, taikydamas konstruktyvią objekto apsupties metodiką, grindžiamą LDK istorijos „sintezėmis“ (Norkus 2009; 16), panaudodamas išmoningą objekto puolimo taktiką – „loginės-filosofinės analizės sunkiąją artileriją“ (ten pat; 11), o reikalui esant, civilizuotai, virtualiai, „iš oro“ atakuodamas tyrimo objektą istorinės-sociologinės komparatyvistikos naikintuvais.⁷

Kai „absurdiškas“, sveiko proto požiūriu, teiginys – *kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija* – jau užrašytas, skaityti jį reikia ne tik „proto čiuptuvais“, bet ir regos, skonio, kvapo juslėmis; netarpiškais, neskuabriaus *praktinio žmogaus* pojūčiais, o ne išmokta *teorinio žmogaus* greitakalbe, – kaip siūlo šiedu sveiko proto jaukinimo specialistai:

Filonusas. Labas rytas, Hilai. Nesitikėjau tave rasti taip anksti išėjusį į lauką.

Hilas. Tai išties neįprasta, tačiau mane taip užvaldė viena tema, kuria vakar teko diskutuoti, jog negalėdamas užmigti nutariau atsikelti ir pasivaikščioti po sodą. (Berkeley 2005; 49)

Kalbant formaliai, tai – aporijų, arba antinomijų, tema. Šįkart ją galima formuluoti kaip dvinarę priešpriešą: a) *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija*; b) *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija nebuvo imperija*. Argumentų turbūt pakaktų norint įrodyti tiek pirmojo, tiek antrojo teiginio „teisingumą“. Štai kodėl knygos autorius didžiulį antrąjį skyrių (iš trijų knygos skyrių) skiria kriterijų atrankai, apibrėžimams ir tipologijoms.

⁶ „Imperiumas“ (imperiumas, imperiumo, imperiumui...), kaip šį žodį lietuviškai sociologiškai linksniavo Mykolas Riomeris (Riomeris 1995; 27), neabejotinai *didysis* (Norkus 2009; 154) moderniojo lietuviško socialinio mokslo pirmtakas, yra *socialinis žmonių valdymo* santykis, skirtinas nuo *daiktų valdymo santykio*, kurį atliepia terminai „possessio“ ir „dominium“. Imperiumas nėra paprastas prašymas, „bergždžias vienašališkas įsakymas“ (ten pat), bet socialinė įsakymų galia, kurią perteikia žmonių valdymas ir kurioje valdančiojo įsakymą atitinka valdančiojo pasidavimas taip, kad tas įsakymas beveik su pasidavimu sutampa (Riomeris 1995; 26–7). O jei „imperija“ yra „nepasiskelbusioji“, tai kyla įtarimas, kad ji veikia sietina su „possessio“ ir „dominium“, negu su socialine, institucionalizuota įsakymų galia.

⁷ Skambus geopolitinis Zenono Norkaus knygos *Nepasiskelbusioji imperija* pavadinimas atsitiktinai susiškaukia su paslaptingu geografiniu *Neregėtosios Lietuvos* (žr.: Jovaiša 2007) pavadinimu. Jei antrojoje fotografuojama dabartis, tai pirmojoje – praeitis. Ir Mariaus Jovaišos knygoje kelionė prasideda „iš oro“, „toli nuo Lietuvos“ (Jovaiša 2007; žr. „Autoriaus žodį“). Ir Zenono Norkaus knygoje kelionė prasideda „iš toli“: ne be reikalo sukuriamas diachroninis nuotolis, o ši simbolinė estafetė pavadinama lotynišku *translatio imperii* vardu (ten pat; 23).

Čia įvardytą priešpriešą ir iš jos kylančią „absurdo situaciją“ galbūt šiek tiek nuskaidrins aprašomųjų, lyginamųjų ir normatyvinių aiškinimo aspektų perskyra. Aprašomasis ir lyginamasis aspektai byloja: *imperija* ir *imperializmas* yra tinkamos *analitinės sąvokos*, kaip ir kitos socialinių mokslų srities sąvokos, apvalytos nuo gausių šalutinių vertybinių reikšmių. Sakykim, žodis „nacionalizmas“, sovietiniu laikotarpiu persmelktas kaltinamaisiais obertonais, yra tinkama analitinė kategorija, kaip rodo ypač anglosaksiškos sociologinės tradicijos pavyzdys.

Lyginimas padeda atskleisti *tipiškus* organizacinės struktūros bruožus, o tai savo ruožtu leidžia adekvačiau nagrinėti senosios Lietuvos valstybės politinės organizacijos klausimus. Nors abejonės dėl *imperijos* ir *imperializmo* sąvokų „neutralizavimo“ ir įtraukimo į lietuvišką koncepcinį žodyną lengvai neišsisklaido, tačiau bent jau pradeda aiškėti analitinis teikiamų sąvokų privalumas. O *normatyvinis* aspektas leidžia skaitytojui geriau suprasti kompleksišką ir, galbūt dėl to, šiek tiek prieštaringą, autoriaus idėją. Jei skaitytume šį veikalą tiesmukai, matydami tik aprašomųjų teiginių pavyzdžius, susidurtume tiek su formaliojo, tiek vertinamojo pobūdžio keblumais. Štai, kad ir šis teiginys:

„Bet kuriuo atveju „imperija“ nustojo būti purvinas žodis, o buvimas „imperija“ jau ir vėl nebėra (vien) tai, dėl ko reikėtų gėdytis, atsiprašinėti ar bijoti sulaukti imperializmo aukų reikalavimo sumokėti repatriacijas ir kompensacijas.“ (ten pat; 8)

Vertinamuoju požiūriu, su ką tik cituotu teiginiu vargu ar sutiks konkrečią *imperinę*

prievartą išgyvenę visuomenės sluoksniai (o vertinti – jų *egzistencinė teisė*, kurios neturi ir negali turėti tie, kurie neišgyveno tiesioginės prievartos): jei šį teiginį įtrauktume į aprašomąjį esamojo arba būtojo laiko kontekstą, tai privalėtume empiriškai tikrinti šių vertybinės kilmės (žodžių *gėdytis*, *atsiprašinėti*, *bijoti*) emocinę tikrovę *sui generis*. Turėtume kelti atitinkamas hipotezes, susijusias su labai nevienodomis *Sovietinės imperijos* aukų, vertinančių šį politinį teisinį santykį, traktuotėmis; juk pastanga formuluoti bendresnį *imperijos* apibrėžimą neturi vengti lyginamojo atžvilgio.

Tačiau jei šį teiginį susiesime ir su *normatyviniu* – „laiko dvasios pokyčių“ (ten pat; 8) – aspektu, ypač rūpimu šiandienos žmogui, pradės aiškėti šios, *gerokai plačiau aprėpiančios*, intelektualios žiūros motyvai, kurias remdamasis autorius vertybinį „imperializmo“ žodį siekia neutralizuoti perimdamas atitinkamą Michaelo Doyle'o *imperializmo apibrėžimą* kaip „imperijos sukūrimo ir palaikymo procesą, o ne tik kaip politiką“ (ten pat; 13). Šis plačios (manychiau, pernelyg plačios) apimties apibrėžimas imperijos sąvoką reliatyvizuoja ir leidžia įtraukti į abstraktesnių, o kartu neutralesnių reikšmių kontekstą. Nuo dabar *imperija* aprėpia labai platų istorinės evoliucijos tarpsnį, kuris leidžia atidžiau įvertinti ir teigiamas, ir neigiamas šio termino reikšmes (žr. 1.1 poskyrį). Atrodo, kad knygos autorius šitaip siekia išcentrinti pabrėžtinai europocentrines – istoristines, hermeneutines, marksistines ir kitas „didžiųjų pasakojimų“ – imperijos reikšmes: „Skirtingai nuo marksistinės imperializmo teorijos, traktavusios jį kaip „paskutinę ka-

pitalizmo fazę“, būdingą didžiosioms Vakarų valstybėms, šiuolaikiniai lyginamieji imperijų tyrimai imperijas aptinka visose didžiosiose civilizacijose“ (ten pat; 9).

Čia atsiskleidžia autoriaus formuluojamo požiūrio privalumai ir trūkumai (antruosius glaustai aptarsime analitiniame-kritiniame šios recenzijos skirsnyje). Privalumus siečiau su gebėjimu įtraukti į lyginamąjį aptarimą skirtingus, istorinės raidos požiūriu, pavyzdžius ir sukurti *diachroninio nuotolio* atžvilgi. Šis nuotolis *imperijos* kategoriją pamažu išlaisvina iš priklausomybės nuo vienpusiškumo, kurį, anot autoriaus, sukuria labai trumpas, žinoma, diachroninio nuotolio požiūriu, tarpsnis, prasidėjęs, kaip reikia suprasti, po I Pasaulinio karo (ten pat; 7). Per gana trumpą dabarties laikotarpį *imperijos* sąvoka perkraunama *labai neigiamais* vertinimo akcentais bei atspalviais. Tačiau į istorinius procesus reikėtų žvelgti, kaip įrodinėja knygos autorius, lyginamuoju diachroniniu atžvilgiu, o drauge, kiek tai įmanoma, neutralizuoti *imperijos* sąvoką.

Terminas *imperija* Zenono Norkaus knygoje, sakyčiau, vartojamas panašiai kaip terminas *konfigūracija* (ten pat; 378), atliepiantis geopolitinių struktūrų išsidėstymą konkrečiame laike ir konkrečioje erdvėje bei atitinkamus šių struktūrų sukūrimo ir parėmimo procesus. Jau ne kartą minėta, kad negalima sumenkinti normatyvinių istorinio aiškinimo aspektų: kiekviena istorinė geopolitinė konfigūracija turi neįgyvendintą „antrininką“, kuris, istoriniu požiūriu, yra realus kaip galimybė, kuri galėjo arba galėtų būti įgyvendintas (sakykim, Senosios Lietuvos valstybės antrininkas – *nepasiskelbusioji*

imperija). Šių antrininkų esti daugiau – tai, kalbant apibendrintai, buvusios gyvybingos, tačiau „sunaikintos ar *tik nuslopintos*“ (ten pat; 64, kursyvas mano – A. V.) *alternatyvios* politinės kultūros tradicijos (ten pat). Žodžiai *tik nuslopintos*, be abejonų, liudija esant potencialumo sandą. Ne be reikalo, aptariant kai kurias senovės politijas, šiek tiek anachronistiškai pabrėžiami (*normatyviškai* kaip neįgyvendintos, galbūt tik nuslopintos galimybės) pirmiausia *politinės respublikinės santvarkos* aspektai: „<...> ne tik senovės Naugardą ir Pskovą, bet ir LDK buvo galima laikyti pavyzdžiais, rodančiais, kad rusiškai politinei kultūrai nėra svetimas nei parlamentarizmas, nei konstitucinė monarchija, nei federalizmas“ (ten pat; 64); „tokia buvo rusėniškųjų šiaurės respublikų (Pskovo ir Didžiojo Naugardo) situacija“ (ten pat; 213); „nugalėjus visai nesunku būtų buvę atkurti ką tik likviduotą Didžiojo Naugardo respubliką“ (ten pat; 378).

Taigi knygos autorių itin domina *politinės kultūros konfigūracijos*, kuriose paskirų „šiaurės respublikų“ figūros sudarytų *alternatyvą* homogeniškai, hegemonistinei „imperinės Rusijos platybių nykumai“ (ten pat; 378). Zenoną Norkų domina sudėtinė socialinė politinė struktūra („imperija“), kuri atitiktų *teisingumo* kriterijų. Autoriaus čia vartojamo normatyvinio *teisingumo* termino paskirtis – iš demokratinių figūrų (potencialių „šiaurės respublikų“) projektuoti sociologinę-istorinę galimybės perėjimo į tikrovę viziją: „Teisingai padalijus Maskvos Didžiąją Kunigaikštiją, Tverės ir Riazanės kaip suverenų „didžiųjų kunigaikštijų“ nominalusis statusas būtų tapęs realiu“ (ten pat; 378).

Normatyviniai aiškinimo aspektai, – su tikčiau su autoriumi, – *sistemiškai* „nepanaudojami futurologiniams tikslams“ (ten pat; 118), tačiau vis dėlto tarnauja tam, kad atlieptų dabartinius ir artimiausios ateities laiko dvasios pokyčius. Kad ir netiesiogiai, Europos Sąjungos politinė sandara ir politinės kultūros konfigūracijos domina knygos autorių, ko gero, ne mažiau, nei savo kilme pliuralistinė *netiesioginio valdymo* idėja, kuriai knygoje skiriama daug dėmesio: „Europos Sąjungos kaip politinio projekto įgyvendinimo aktualijos skatina naujai, pozityviau pažvelgti į ankstesnių laikų „Europos vienytojus“, pradedant Karoliu Didžiuoju ir baigiant Napoleonu. Kai kurie šiuolaikiniai politologai, klausdami, koks bus tas politinis kūnas, kuriuo tampa ES, netgi atsako: tai imperija, savo sandara primenanti Šventąją Romos imperiją, tose pačiose teritorijose egzistavusią Viduramžiais <...>“ (ten pat; 7–8).⁸

Vadinasi, plačiai apimantis *diachroninis žvilgnis*, skiriantis XXI a. ir „senąją“ istoriją, suteikia mums išgalių, įskaitant naujas sąvokas, kriterijus, naujas interpretacijas, vertinti

viduramžių, Europos, Lietuvos ir kitų *politijų* istoriją remiantis ne „trumpalaikiu“ (sakykim, tik „moderniu“), bet *ilgalaikiu* kompleksiškos istorinės raidos santykiu. Būtent *atžvilgio nuotolis* tikriausiai ir leidžia knygos autoriui išvelgti pozityvesnius *imperijos kaip pliuralistinės idėjos* požymius: jau pirmame „Įvado“ puslapyje Zenonas Norkus išsklaido negatyvius vertinimų kerus, anksčiau siejamus su Habsburgų imperija: vadinamasis tautų kalėjimas daugelio istorikų ir politologų dabar vertinamas kaip gana sėkmingas daugelio tautų sugyvenimo vienoje politijoje pavyzdys (ten pat; 7). Ir senoji Lietuvos imperinė politija, ko gero, nebuvo „tautų kalėjimas“ (kiek ten būta „tautų“). Nors, kita vertus, ką gali žinoti, kaip panaudojo savo galią ir jėgą „sausumos vikingai“ (ten pat; 289), senovės lietuviai. Knygos autorius aiškiai teigia: lietuviai nebuvo išvaduoti. Senovės lietuviai buvo *tipiški* imperialistai, – įrodinėja Zenonas Norkus diskutuodamas su paplitusiais, tačiau niekaip nesiderinančiais su *tipiška* istorine aplinka, „lietuvio-išvadutojo“ požiūriais (žr. 3.1).⁹

⁸ Nors knygoje aiškiai vyrauja pažintiniai analizės principai, tačiau kiekviena mokslinė analizė apima daugiau nei analitiką. Ne mažiau svarbu tai, ką Haroldas Garfinkelis (sociologas, bene giliausiai prasiskverbęs į mokslinių bei sveiko proto metodinių prielaidų sritį) vadino *pagrindo lūkesčiais* (Garfinkel...). Tiek pagrindo lūkesčiai, tiek su jais susiję normatyviniai analizės aspektai, dažnai nepagrįstai nuvertinami, nors jie – subtilūs (paprastai nepastebimi) interpretacijos ir besiformuojančių naujų mokslinių diskursų dalyviai. Normatyviniai aspektai recenzuojamoje knygoje liudija lankstesnį požiūrį į laiką, kuris kartais pernelyg dirbtinai skaidomas į „istoriją“, „dabartį“, „ateitį“ (o tyrėjai atitinkamai skirstomi į istorikus, sociologus, filosofus...).

⁹ Vadinti rusėniškų žemių pajungimą senosios Lietuvos valstybės valdžiai išvadavimu „... – toks požiūris, anot Norkaus, „stipriai perlenktas“: „Taigi išvadavimas buvo Lietuvos ekspansijos „objektyvi“ (tam tikromis vertybinėmis prielaidomis besiremiančių istorikų retrospektyviai matoma, galbūt ir daugelio rusėnų žemių daugelio gyventojų amžininkų taip suvokiama) pasekmė <...>. Tačiau išvadavimas (nei rusėnų nuo totorių, nei autochtonų baltų nuo rusėnų ir totorių) nebuvo ekspansinė ir imperialistinė politika vykdytųjų Lietuvos valdovų tikslas. Jų tikslai buvo „žemi“ ir „žemiški“ <...>: aprūpinti valdovo sūnus (Gedimino ir Algirdo šeimos buvo labai gausios) valdomis, prideramomis į kaimyninių šalių dinastus besilygiuojan-

Diachroninis lyginamasis atžvilgis apsaugo nuo pernelyg vertybiškų nuostatų, skatina nuosaikiau analizuoti istoriją. Knygos autorius, kaip ir kiti viduramžių Europos tyrėjai, pabrėžia *dialektinį* vykusių ilgalaikių procesų pobūdį: kaip, pavyzdžiui, įrodinėja Robertas Barlettas, viduramžių Europa, viena vertus, patyrė užkariavimus, buvo kolonizuojama, tačiau, kita vertus, ir pati vėliau tapo kolonizatore (Barlett 1994).

Taigi: nors neigiami imperializmo obertonai negali taip greitai išnykti be pėdsakų, tačiau akivaizdu, kad visos kultūros mokslų sąvokos daugiau ar mažiau perkrautos teigiamais ir neigiamais vertinimais: vienu istorijos laikotarpiu – daugiau, kitu – mažiau.

Trumpas, bet reikšmingas intarpas dėl profesinio darbo pasidalijimo

Nors jau nuo Tukidido laikų, kaip užsimena Norkus, egzistuoja į sociologiją panaši *dabarties istorija*, rašoma „karštais įvykių pėdsakais“, geresni pėdsakiai vis dėlto yra istorikai, nes patys pirmieji aptikę pėdsakus (tokia jų duona) jie juos objektyviškai įteisiina ir ... pasisavina. Savintis istoriją – tai jų profesinė teisė, kurią suteikia kultūros bendruomenė, dar prieš rašymą pasisavinanti tuos pačius pėdsakus istorikus, ypač tuos, kurie rašo herojinę „jos“, o kartu ir „savo“, istoriją. Istorija negali sukintis apie savo ašį:

istorikai atranda pėdsakus, vedančius *teisinga trajektorija* (ji dar vadinama *objektyvia*). O sociologijai belieka ... sukintis apie savo ašį – vadinamąją „konstrukcionizmo uodegą“ skalambijant karštais įvykių pėdsakais. Kasdienė jų duona – ne *atrasti*, o *išrasti* (reikšminiai šių dviejų priešdėlių skirtumai – milžiniški: pakanka prisiminti sociologinę P. Bergerio ir Th. Luckmanno knygos *Socialinis tikrovės konstravimas* idėją).

Tiesa, darbo pasidalijimas – santykiškas: istoriją dengia tiršta sukibusių sociologinių ir istorinių „faktų“ uždanga, kurią priežastinumo veiksniais į paskiras dalis linkęs aižyti tiek istorikas, tiek sociologas. Turėtume – jei tik *vaizduotę* turėtume – klausti pasitelkę neprilygstamą Walterio Benjamino išvalgą: „Argi mūsų nelyti tas pats oro gūsis, supęs ir anksčiau gyvenusius?“ (Benjamin 2005; 325). Rodos, jūdviejų, istoriko ir sociologo, pastangas turėtų jungti bendras tikslas – kuo geriau pažinti istoriją/dabartį. Tačiau kad ir kaip stengiamasi keistis pažinimo priemonėmis, vis dėlto ir tarpusavio mainai, ir rezultatai, kaip apibendrina istorijos ir socialinių mokslų *sąveikos* šalininkas Williamas Sewellas Jr. (2005), deja, *vienpusiški*.

Viena pagrindinių kliūčių, kaip mano šios recenzijos autorius, yra minėtas etnocentrizmas, arba metodologinis nacionalizmas, nekritiška „savo“ ir „svetimo“ perskyra. Disciplinos *savinasi* tyrimo objektą. Tai

---

čios giminės atstovams; papildyti valdovo išdą karo grobiu ir duoklėmis, kurias turėjo mokėti prijungtų kraštų gyventojai; aprūpinti karo tarnybininkus bei padidinti jų skaičių, taip sustiprinant senosios Lietuvos valstybės karinę galią“ (ten pat; 213–4). Kaip minėta, čia metodologiškai pabrėžiama *lyginamojo* principo reikšmė (priešingu atveju, reikėtų ne tik postuliuoti, bet ir konceptualiai bei detalai paaiškinti *išskirtinį, netipiską* elgsenos pavyzdį): „Tie tikslai niekuo nesiskyrė nuo daugybės kitų Viduramžių valdovų, kurie pirmiausia buvo karvedžiai, „užsienio politikos“ tikslų“ (ten pat).

netiesiogiai pripažįsta ir Zenonas Norkus: istorikai, kaip jis rašo, labiau domisi praeitimi, visų pirma ta, kurią „savinasi“ visuomenės, kuriose jie gyvena (Norkus 2009; 14). O kadangi visuomenės praeitį ir dabartį jau pasisavinusios (*visuomenė* laiko apglėbusi *istoriką*, tiriantį praeitį, ir *sociologą*, tiriantį dabartį, bet ne atvirkščiai, – jūdvių rankos pernelyg liaunos), visų mūsų, gyvenančių ir rašančių visuomenėje, laukia meilus, bet klastingas jos „glėbys“ – akinantys metodologinio nacionalizmo spąstai. Lyginimas – tiek simetriškas, tiek asimetriškas (žr. Norkus 2009; 14-5) – paprastai remiasi abstrahavimu ir kriterijų, kurių visuma – loginiu požiūriu yra iš esmės prieštaringa (ten pat; 77) atranka. Paskui, jau po atrankos, arba išlyginimo, upės bangavimas ir šniokštimas rimsta, ir ji ramiai teka savo vaga.

Dvi atskirai egzistuojančios dalis – istoriją ir sociologiją – recenzuojamos knygos autorius formaliai sujungia brūkšneliu, šitaip apibrėždamas pagrindinį tyrimo dalyką – *istorinius-sociologinius* klausimus (ten pat; 15), o kartu tapdamas *istoriku-sociologu*. Zenonas Norkus kaip lygiagretus istorikas, kartu su jais nepastebimai žengiantis viena ir ta pačia kryptimi, stebi istorikų atrastus faktus ir specifinius jų pėdsakų išaldymo būdus: juk „atsakymai priklauso ne tik nuo to, ką randame istorijos šaltiniuose, bet ir nuo to, kaip apibrėžiamos sąvokos“ (Norkus

2009; 15); pridurtume, kad atsakymai priklauso ir nuo to, kaip apibrėžiama *istorijos fakto* sąvoka.

Be to, jis kaip sociologas-seklys, įveikdamas reliatyvų laiko pertrūkį, nesiliauja sekęs „karštais įvykių pėdsakais“: pavyzdžiui, dėkingame, interpretaciniu požiūriu, 31-ame puslapyje skaitytojas drauge su autoriumi nupučia dulkes nuo seniai išaldyto įrašo rasdamas „karštus“ istorijos kojų ar rankų prisilietimo taškus, savo ruožtu teikiančius postūmį interpretaciniams apibendrinimams. Šiuokart tai Algirdo laiško Konstantinopolio patriarchui fragmentas, kurio *pirmoji* ir *ketvirtoji* eilutės, pasak autoriaus, „nekelia didesnių abejonių, kad tokiais pat (kaip X a. anglosaksų bei X-XII a. Leono ir Bastilijos valdovų sumetimais – „imperiško“ kriterijais) rėmėsi ir LDK didysis kunigaikštis Algirdas – vienintelis LDK valdovas titulavęsis imperatoriumi“ (ten pat).

Istoriko-sociologo profesinį vardą knygos autorius neabejotinai pateisina – Lietuvoje nerastume sociologo, šitaip profesionaliai apguliusio istorinius piliakalnius. Dar daugiau: ir už jos ribų santykiškai ne tiek daug istorikų-sociologų, kurių motyvacija grindžiama prielaida (kaip pažymi aktyvus šių dviejų sričių – istoriografijos ir sociologijos – tarpininkas Josephas Bryantas): kad „nei istoriografija, nei socialiniai mokslai negali būti plėtojami skyriumi“ (Bryant 2006; 71).¹⁰

¹⁰ Beje, be tų lyginamosios istorinės sociologijos autorių, kurie įvardyti priešpaskutinėje Zenono Norkaus knygoje (2008; 79–94), dar svarbu paminėti istoriką-sociologą Michaelą Manną, dabar jau minimą naujoje knygoje (2009; 178), nes šio britų sociologo, prieš tai buvusio istoriku, požiūris į „visuomenę“ kaip „laisvą stratifikuotą sąjungininkų konfederaciją“ (Mann 1986; 14), kurią jungia socialiniai – ideologiniai, ekonominiai, kariniai, politiniai – galios santykiai, bent jau šiais išskirtais aspektais, panašus į čia recenzuojamos knygos autoriaus, Zenono Norkaus, požiūrį, išskiriantį *organizacinių interesų* svarbą visuomeninės istorijos raidoje.

Intarpas dėl istorinių-sociologinių faktų

Kaip jau ne kartą liudijo čia pateikiami argumentai, recenzuojamoje Zenono Norkaus knygoje sociologijos yra ne mažiau, nei istorijos, ypač tos, kuri vadinama *lyginamosios sociologinės istorijos* vardu. O ir knygos autorius aiškiai apibrėžia save kaip *sociologą* (Norkus 2009; 14). Todėl gali kilti įtarimas, kam gi aiškinti tai, kas ir taip aišku: nuoseklus mokslinis darbas lyginamosios istorinės sociologijos srityje (čia ypač skirtini du – Norkus 2003; Norkus 2008) – veikalai suteikia pagrįstą prielaidą „vėberiška“, t.y. *istoriškai sociologiškai* (ten pat; 14) nagrinėti istoriją. „Vėberškumo“, taigi ir sociologijos, šiame veikale – daug, gal net pernelyg daug: ne be reikalo knygos rodyklių sudarytojai, pagauti lyginamųjų sociologinių užmojų, netgi Eugene'o Weberio puslapius kilniai užleidžia Maxui Weberiui (plg. 48 ir 460 psl.).

Taigi: kam aiškinti savaime suprantamus dalykus, negana to, kaip rašo pats autorius „pasiaiškinti“, „o gal net atsiprašyti“ (ten pat; 14)?¹¹ Kad ir kas glūdėtų už „kabučių“, viena pagrindinių priežasčių, kaip nurodo ir autorius, – labai griežtas profesinio darbo pasidalijimas, „toks griežtas gal tik Lietuvoje“ (ten pat). Šis kariškas darbo pasidalijimas leidžia giliai specializuotis „pasisavinant“ tyrimo objektus: istorikai „savinasi“ praeitį, sociologai – dabartį, ekonomistai – ūkio plėtros gaires, politikos mokslininkai – po-

litines partijas ... Remiantis šiuo giliu darbo pasidalijimu sukuriama ir institucionalizuojama „nepriklausomos“ istorikų, sociologų ir t.t. bendrijos, o kartu faktografinės sintezės, dėl kurių *kuri laiką* sutariama, nors paskui, kaip pažymi Z. Norkus, gali „atsirasiti nenaudėlių, besikasančių net po elementaria istorijos chronologija“ (ten pat; 17). Dalykas tas, – primena knygos autorius, kad „keblu rasti istorijos faktų, kuriais kas nors nebūtų suabejojęs“ (ten pat). Štai kodėl iš pažiūros sklandus kaupiamasis pažinimas, grindžiamas vien tik naujų faktų atradimu, yra ribotas. Ir vis dėlto nauja faktų interpretacija iš principo yra galima, tačiau tik remiantis nauju – *konceptualiu* – pagrindu:

„Kai kurie istorikai realią istorinės praeities (būtovės) pažinimo pažangą vis dar sieja tik su naujų tekstinių bei vaizdinių šaltinių atradimu bei įvedimu į mokslinę apyvertą. Ten, kur tokių atradimų keblu besulaukti <...> (aukso laikai Lietuvos istorikams buvo 1990-1992 m., kai sovietinių archyvų durys atsivėrė istorijos Kolumbams), profesionalios diskusijos tarp istorikų vyksta apeliuojant į tokius tekstinių šaltinių atskirų vietų, sakinių, žodžių prasmės niuansus, kuriuos pagauti gali tik specialistas, jau mokantis tuos pirminius tekstinius šaltinius vos ne mintinai (žinoma, originalo kalba). <...>

Knyga siekia pateikti naują tokių faktų (t.y. teiginių, dėl kurių teisingumo egzistuoja platus istorikų sutarimas) interpretaciją, pažvelgiant į juos per šiuolaikinių imperiologinių koncepcijų prizmę. Jos ir jas dėstanti literatūra yra autoriaus teoriniai šaltiniai. O kalbant apie „empirinę medžiagą“, tai būtent todėl, kad autorių visų pirma domino LDK istorijos faktai, svarbiausi jo tyrimo

¹¹ „Pasiaiškinti“ – štai kur *galvosūkis* (tiek autoriaus kabutės, tiek įsiterpianti sangražinė dalelė) hermeneutikai. Nors hermeneutika jau nuo Wilhelmo Dilthey'aus laikų skatina aiškinti „tankiau“ net už patį autorių!

empirinės informacijos šaltiniai buvo istorikų darbo produktai, jų pačių nepagarbiai vadinami „antriniais šaltiniais“. Tai LDK istorijos istoriografija. Pirminiuose šaltiniuose „istorijos faktų“ nėra: jie yra ta instancija, į kurią profesionalūs istorikai apeliuoja, kai siekia paneigti vieną ar kitą istoriografinėje tradicijoje pripažintą faktą arba įrodyti naują. Faktai yra tai, dėl ko profesionalių istorikų bendruomenė tuo tarpu sutaria. Tad jų reikia ieškoti ir galima rasti būtent pačių istorikų veikaluose.“ (ten pat; 15–16)

Ši ilgesnė citata padeda suprasti, kad, pirma, *pažinimo pažanga* nebūtinai susijusi su *naujų tekstinių/vaizdinių šaltinių atradimu*; antra, kad įvardijus abipusės priklausomybės ryšį tarp minėtų dviejų kintamųjų dydžių konkreti mokslo sritis darosi *rafinuotesnė*, tačiau drauge – vis labiau *savireferentiška* ir *uždara*; trečia, kad *nauja faktų interpretacija* galima remiantis *nauju konceptualių pagrindų*; ketvirta, nederą atkirsti kirviu „pirminių“ ir „antrinių“ šaltinių, brėžti dvinarės perskyros, profesinio vertingumo požiūriu, nes pačių istorikų istoriniai produktai nepagarbiai (visų pirma dėl pernelyg griežto profesinio darbo pasidalijimo) vadinami „tik“ antriniais šaltiniais, iš tiesų (juk mokslo paskirtis – siekti tiesos) gali būti laikomi pirminiais analizės šaltiniais, jei tik išsivaduosime iš griežtos vertybinės kategorizacijos; penkta, kad „faktai“ – laikino profesionalų susitarimo rezultatas; šešta, faktų reikia ieškoti ir juos galima rasti ... būtent pačių istorikų (faktus randančių kažkur už teksto, objektyvioje „išorėje“) veikaluose.

Šeštoji išvada – labiausiai (tiesa, potencialiai) postmoderni: čia objektyvi faktų istorija neatsiejama nuo intersubjektyvios konvencinių („tuo tarpu“) faktų kritikos. Bet kuriuo atveju faktas įtraukiamas į rišlų

(ne objektyvų, bet objektyvuotą) aprašymą, kurio sudedamųjų, ypač jungiamųjų, dalių – daugiau nei tik „faktų“. Plyta yra tik plyta (už gana grubų palyginimą teatleidžia subtilus skaitytojas) tol, kol ji netampa architekto vaizduotės, o paskui – realaus rūmo, sudedamąja dalimi.

Viena vertus, kai faktas randamas istoriko veikale, galima drąsiai pripažinti šį faktą esant faktu, nes norint atrasti tai, kas atrandama, reikia profesionalių igūdžių, patikrintų laiko; kita vertus, laikas yra reliatyvi kategorija, – derinant šeštąją išvadą su penktąja matyti, kad „tuo tarpu“ sutarimas kažkada baigiasi ir, kaip siekia įrodyti knygos autorius, nebūtinai šią „pabaigą“ pagreitina pirmoji istorikų išvada, reikalaujanti pažinimo pažangą susieti su naujų tekstinių/vaizdinių šaltinių atradimu. Belstis į *sutartą laiką* gali ir trečioji išvada – nauja faktų interpretacija gali remtis nauju konceptualių pagrindų.

Faktus galima dar akyliau stebėti „antrą“ kartą. Todėl, kaip teisingai (čia juk *socialiniai teisiniai* garbės klausimai) primena Zenonas Norkus, *svarbiausi* tyrimo empirinės informacijos šaltiniai neturi būti *nepagarbiai vadinami* „antriniais šaltiniais“. Svarbu ne tik stebėti „pirmą“, „antrą“ ..., bet ir *kaip* juos stebėti. Stebint netiesiogiai dalyvauja „meta“ dalelė. Metametodologija kirviu neatskiria *a) pirminių* ir *b) antrinių* šaltinių, nes *a) istorija* niekaip neatskiriama nuo *b) istorijos kritikos*, kuri savo ruožtu stigdama kritikos lengvai tampa *a) istorija be kritikos*.

Šios recenzijos autorius, antrinius šaltinius gerbiantis ne mažiau už pirminius (tokia profesija), buvo linkęs *antrinį* stebėjimo būdą, aptiktą Zenono Norkaus knygoje, pa-

vadinti *metametodologijos* vardu: juk 1) juk knyga siekia pateikti *naują* tokių faktų interpretaciją, 2) t.y. teiginių, dėl kurių teisingumo egzistuoja platus istorikų *sutarimas*, 3) pažvelgti į sutarimą per *imperiologinių koncepcijų akinius*, 4) šios koncepcijos yra autoriaus *teoriniai šaltiniai* (ten pat; 16).

Bet knygos autorius su tuo, rodos, nesutiko... (Apie šios recenzijos autorių apėmusias vidines dvejones žr. pradžios skirsnį „*O buvo taip, arba Kodėl pasirinkau recenzuoti istorinę knygą*“.)

Dėl sąvokų apibrėžimo

Ką galėtų pasakyti sociologas, neturintis atitinkamo istorinio žinojimo, apie „labai seną“ Lietuvos istoriją ir jos lyginamąją istorinę interpretaciją? Jei ką ir galėtų, tai tikriausiai *dėl apibrėžimų*. Todėl iš karto reikia pripažinti: šioji recenzija yra vienpusiška, nes dėl ką tik nurodytos priežasties atsiriboja nuo konkrečių faktų analizės, išskyrus bendrojo pobūdžio pastabas ir argumentus, už kurių slepiasi gramatinė „*jai* aš būčiau is-

torikas, *tai ...*“ forma. Sociologinė teikiamų apibrėžimų analizė – pagrindinė šio paskutiniojo recenzijos skirsnio užduotis. Potenciali profesionalių skaitytojų, istorikų, auditorija Lietuvoje – pakankamai gausi, todėl Zenonui Norkui reikėtų palinkėti vaisingos diskusijos – vardan tiesos ir akademinų principų – ateityje. Geriausias knygos įvertinimas jos autoriui – *teštinė akademinė diskusija*, o ši knyga tikrai šito verta.

Kad aptariamą dalyką perskiriame į dvi dalis, faktografinę ir koncepcinę, ir pažymime, kad mūsų reikalas – svarstyti tik antrąją, dar nepalengvina recenzavimo užduoties. Abi dalys yra glaudžiai susijusios. Dar daugiau: paskutiniame recenzijos skirsnyje kviesdami autorių į diskusiją dėl *sociologinių/modernųjų* (abu šie terminai sukibę kaip dvyniai)¹² apibrėžimų kėsinamės netgi į esamą knygos sandarą. Pavyzdžiui, pastarojo klausimo įtraukimas reikalautų netgi kiekybiškai išplėsti knygos struktūrą, priduriant dar vieną, o gal ir dvi, dalis. Dabar jau autorius galėtų trumpai ir iš esmės nukąsdamas žodžius klausti: „O kas iš to; kam šito reikia?“

¹² Knygos autorius, rodos, pernelyg lengvai apeina problemiškus *modernybės* ir su ja susijusios kompleksiškos socialinės politinės tikrovės, kurioje išsikristalizavo kokybiškai naujos imperializmo, tautos, tautiškumo, etniškumo ir kt. sąvokos, formavimosi klausimus. Turiu mintyse ypač du dalykus: a) tik vienkartinį užsiminimą apie Ernesto Gellnerio *industrializacijos* koncepciją, už kurios nusidriekusios giminingos *modernistinės* sociologijos teorijos, b) pernelyg *savaime suprantamai* vartojamas pagrindines sąvokas (žr. toliau). Sociologai (ir ne tik jie) gerokai daugiau dėmesio skiria *modernybės kitoniškumui*, kuris išsikristalizavo iš ekonominių, politinių ir socialinių radikalių transformacijos Europoje galių, apie 1800-uosius. Kaip pažymi Zygmuntas Baumanas, šiuo aspektu išplėtojantis Carlo Schmitto ir Giorgio Agambeno kriterijus: tautinis identitetas, akylai prižiūrintis ir saugantis „mes“ ir „jie“, arba „įtraukties“ ir „atskirties“ ribas, *visiškai nepanašus į kitus identiteto tipus, kurie nereikalavo besąlygiško prierašumo ir visapusiškos ištikimybės* (Bauman 2004; 21–2). Į modernųjį, kokybiškai naujo, „neįprastai“ intensyvaus tautinio lojalumo kriterijų kreipia dėmesį ir istorikai: lojalumą genčiai, miestui-valstybei, imperatoriui, garbei, feodalinei klasei, monarchijai, rasei, ekonominei tvarkai reikia skirti nuo moderniojo lojalumo, *nacionalizmo*; nors kai kuriose senovės graikų valstybėse patriotizmas – taip pat visa apimantis, tačiau modernybėje ne tik kai kurie piliečiai, o beveik *visi žmonės* esti lojalūs *tik vienam objektui*, savo tautai (Shafer 1972; 41).

Ir vis dėlto ši klausimą vertėtų įtraukti į aptarimą dėl kai kurių, manyčiau, svarbių, priežasčių. Pirma, tai leis problemiščiau pažvelgti į pagrindines vartojamas sąvokas; antra, padės išsiaiškinti ne tik tai, ką įgyja, bet ir ką praranda knygos autorius aiškiai atsiribodamas nuo moderniojo sociologinio santykio svarstymo, tiksliau, santykio tarp *klasikinių* ir *neoklasikinių postmodernių* kriterijų (žr. toliau). *Imperijos* apibrėžimas, besiremiamas 2.1 skyriuje išdėstyta meto-

dologija, o 2.5 skyriuje pateiktu apibrėžimu ir tipologija, viena vertus, tinkamai išplečia kai kurias pernelyg siauras istoriografines sampratas, kita vertus, atsiriboja nuo apibendrinančių užmojų ir atitinkamų jungties problemų, susijusių su tuo, jog konvenciskai didžioji dalis tyrėjų brėžia radikalų pertrūkį tarp ikimodernybės ir modernybės, įskaitant *modernistines* tautos, tautiškumo, nacionalizmo, kolonializmo, imperializmo sąvokas.¹³

„Natūralistinio“ požiūrio į tautą (*impe-*

¹³ Paskui glaustai aptarsime svarbų *tautos, tautiškumo, lietuviškumo* ir pan. sąvokų klausimą lietuviškoje medievistikoje; tiesa, pasitelkdami tik vieną pavyzdį, tačiau padariusį, kaip teigiama, reikšmingą įtaką čia recenzuojamos knygos autoriui. Šiuokart tik pažymėsime, kad apeiti vadinamąją *modernistinę* tautos susiformavimo tezę – tolygu nepaisyti *tęstinės diskusijos* dėl vartojamų apibrėžimų *kultūros* moksluose, t.y. *socialiniuose* ir *humanitariniuose* moksluose, tarp kurių esminių skirtumų nėra ir negali būti, išskyrus vieną, subfabrikuotą (kaip kažkada įrodys mūsų vaikaičiai) „biurokratinį“ skirtumą. Klausimas dėl tezės svarbos, žinoma, diskusinis. Ir vis dėlto: čia recenzuojamoje knygoje trūksta conceptualaus atsako (kad ir glausto) ar bent jau aiškaus požiūrio į būdingą *modernistinę* tezę. Ją iliustruoja trumpa Hanso Kohno citata: „Viduramžiais, Vakarų Romos imperijos laikotarpiu, kurį sukūrė Popiežiaus institucija, nacionalizmas (tąja prasme, kurią vartojame šiandieną) nesudarė esminės bendruomeninės dvasios dalies. Žinoma, būta pirmykščių ir natūralių kalbinės bendruomenės, arba tėviškės (angl. *homeland*) jausmų, ypač vėlyvuojų viduramžių periodu, o ankstyvuojų periodu – gentinės santalkos. Tačiau šiuose socialiniuose kūnuose vyraujanti decentralizacija ir diferenciacija, vėliau formavusios būsimas tautos, iš esmės trukdė plėtotis politinei ir emocinei integracijai, kuri yra moderniojo nacionalizmo pagrindas“ (Kohn 1972; 7).

Tiek istorikai, tiksliau, istorikai-sociologai (Hayes 1926; Hayes 1931; Kohn 1946; Kohn 1955; Kohnas 1991; Shafer 1955; Kedourie 1960; Lemberg 1964; Sugar and Lederer 1969; Snyder 1954; Snyder 1976; Sugar 1980; Armstrong 1982; Hroch 1985; Greenfeld 1992; Hroch 1995; Hroch 1996; Hobsbawm 1990; Armstrong 1995; Brubaker 1996; Brubaker 1998), tiek politikos mokslininkai (Deutsh 1966; Kautsky 1962), tiek sociologai (Gellner 1964; Gellner 1973; Gellner 1981; Gellner 1983; Smith 1971; Smith 1983; Smith 1998; Giddens 1985; Anderson 1983; Billig 1995; Balakrishnan 1996) į analizę įsitraukę kiek vėliau, *tautų formavimąsi* glaudžiai sieja su *kompleksiškais modernybės procesais*. Paminėtinos ir išimty: pavyzdžiui, Johanas Huizinga ankstyvuose viduramžiuose aptinka „nacionalizmo dvasinę būklę“, ekvivalentišką dabartinei: „Europinės struktūros, kuriose išsikristalizavo tautinė sąmonė ir tėvynės (angl. *fatherland*) jausmas, radosi apie 1100-uosius“ (Huizinga 1972; 17). Boydas Shaferis pažymi, kad nacionalizmo priežasčių būta daug ir įvairių, tarp savęs susipynusių. Todėl jis rašytų (atkreiptinas dėmesys į tariamą nuosaką) visapusišką nacionalizmo istoriją pradėdamas dvyliktuoju amžiumi (Shafer 1972; 40). Ir vis dėlto „faktai liudija, kad modernusis nacionalizmas išsiplėtojo lėtai ir visapusiškai atsiskleidė tik XVIII amžiuje ir Prancūzijos revoliucijoje“ (ten pat; 41). Netgi tie, kurie daugiau dėmesio skiria ikimoderniojo etnos (Anthony Smithas netgi sukūrė atitinkamą naujadarą – *ethnie*) pradmenims (žr.: Smith 1986; Smith 1999), akcentuoja būtent *modernybės* procesų svarbą (žr. šiuo aspektu ypač intriguojančią diskusiją: Gellner and Smith 1996). Shmuelis Eisenstadtas, vienas iš dviejų įvardytų (kartu su Michaelu Doyle'u) lyginamosios imperinės sociologijos pradininkų (Norkus 2009; 9), taip pat sutelkia dėmesį į kokybiškai

rija, valstybė, tauta – čia glaudžiai susijusios sąvokos) trūkumas, manyčiau, yra tas, kad ši kategorija traktuojama pernelyg savaime suprantamai ir neproblemiškai, neskiriant dėmesio *radikaloms* – savo kompleksiška apimtimi – *modernybės pertvarkoms*, kurių metu didžiąja dalimi ir formavosi minėtų (dabar *mums įprastų*) sąvokų reikšmės. Nors galima sakyti, kad *nacionalizmas* kaip reiškiny, knygoje svarstomų problemų atžvilgiu, nėra labai svarbus, tačiau svarbios „genties“, „etninių socialinių ryšių“, „tautiškumo“, „tautos“, „lietuviškumo“ sąvokos, kurios, kaip minėta, traktuojamos pernelyg natūralistiškai.

Istoriškai kintančio, tačiau ryškaus iki XIX a. pabaigos lietuvių „tautos“ vidinio dualizmo, socialinių sąlygų nestabdomo skilimo tarp dviejų esminių tautos komponentų – elito ir demosos – klausimas yra sudėtingas. Atkreiptinas dėmesys į svarbų aspektą, kuris,

atrodo, pernelyg lengvai išleidžiamas iš akių. Lietuvių tauta formavosi ne „niekieno žemėje“, o Vidurio Rytų Europos žiedo apsuptyje. Šioje geopolitinėje erdvėje *visur*, kaip pažymi Edvardas Gudavičius, *artimų genčių sąveikos erdvė* lėmė *genčių sintezę*, o ši savo ruožtu – *etninės valstybės* susidarymą (Gudavičius 2002; 60). Šių geopolitiškai ne nutolusių, o priešingai, gana artimų, procesų, negalinčių nedaryti didesnės ar mažesnės *pavyzdžio* įtakos, apsuptyje „lietuviškasis dualizmas“ nuo pat pradžių, o ne tik paskui, *gente lituanus, natione polonus* amžiuje, kelia nuostabą.¹⁴

Dualizmas, arba vis labiau socialiai atsiri- bojantis santykis tarp pradžioje *karinės politinės aukštuomenės*, o vėliau *klasinės politinės stratos* (ir Zenonas Norkus panašiai pažymi, kad „kalbinis skirtingumas buvo naudojamas kaip žymeklis atsiriboti nuo „savosios“ etninės prastuomenės“ [ten pat; 261]) ir *so-*

---

naujas moderniosios istorijos tendencijas – aukštą visuomenių diferenciacijos ir specializacijos lygmenį, individų atsiskyrimą nuo bendruomeninių struktūrų, jų „susvetimėjimą“, „anonimiškumą“, pažymėdamas, kad tikrai moderniose visuomenėse šių struktūrų nereikia stiprinti fiksuotais, priskirtiniais giminystės ryšiais, lokalinių kastų arba luomų sistema; pagrindiniai modernių tautų formavimosi požymiai yra platesnių žmonių masių poreikis dalyvauti visuomenės „centro“ ir pilietinės tvarkos kūrimo procesuose kuriant šventus visuomenės simbolius, tradicinius simbolius keičiant naujais, reikšmingai išplečiant socialinio dalyvavimo mastus (Eistenstadt 1966; 2–15). O ir Michaelas Hechteris, plėtojęs universalesnį *vidinio kolonializmo* modelį, daug dėmesio skiria netolygiai, teritoriniu požiūriu, *modernizacijos bangai*, kuri ir sukuria santykiškai išsivysčiusias ir menkiau išsivysčiusias grupes. Ir nors terminas *modernizacija* nebūtinai sietinas su XIX–XX a. procesais, tačiau du kultūrinio darbo pasidalijimo parametrai – hierarchinis ir segmentinis – analitiškai tiriami žvelgiant į *klasinių* ir *etninių* susiskaldymo linijų sutapimus (Hechter 1975; 34–5; Hechter 1978; 312). Tiek Hechteris, tiek Thomas Nairnas sutelkia dėmesį į kapitalizmo ir netolygios ekonominės raidos, sukuriančios išsivysčiusius centrinius regionus ir jų vidines kolonijas, padarinius: socialinė istorinė kapitalizmo įsiskverbimo į visuomenes kaina buvo „nacionalizmas“ (Nairn 1977; 342). Šios pastabos rodo, kad „apeiti“ vadinamąjį modernybės klausimą – tolygu apeiti *sociologinę* (kad ir pripažįstant, kad ji gali būti būti konceptualiai klaidinanti) tautų ir tautiškumo „būklės“ formavimosi koncepciją.

¹⁴ Glaustai pažymėsime: istoriografijoje ir sociologijoje (o ką jau kalbėti apie infliacinį procesą „ir t.t.“) galioja nerašyta – todėl ją reikia aiškiai užrašyti! – taisyklė: nesitenkinant viena sąvoka, išrandama daug jos sinonimų, kurie, plintant reikšmių infliacijai, vartojami vis labiau nekritiškai. Ypač tai pasakytina apie „mums visiems iš prigimties žinomas“ *Tautinės orbitos* sąvokas. Šioje tobuloje sferoje vartojamos sąvokos, sukurtos modernųjų žmonių, iki kraštutinumo permirkusios „tomis pačiomis/beveik tomis pačiomis“

cialinio etninio demoso, medievistų paprastai aptariamas tokia eilės tvarka: pradžioje *aiškiai* kalbama apie *dualizmą*, o paskui šis dualizmas *nejučia sunyksta* abstrakčiose „tautos“ ir pan. sąvokose (žr. toliau).¹⁵

Manychiau, kad į nepakankamai artiku-

liuotą *visumos* ir *dalies* santykio apibrėžimą nekritiškai įslysta publicistinė „dabarties“ – savaime suprantamo, netgi „prigimtinio“ LDK imperiškumo – sąvoka, nors sąvokos gali būti apibendrinamos tik lyginamuoju atžvilgiu, be to, skiriant istorinį ir sociolo-

reikšmėmis. Štai kodėl vadinamieji „tautos“ sąvokos antrininkai, sakykim, „lietuviškas patriotizmas“ (Norkus 2009; 330), „tėviškė“ (ten pat; 364), ir kiti panašūs terminai turi būti tikslinami: ir ne tik remiantis „nusistovėjusiais“, „sutartais“ kriterijais, bet įtraukiant šias sąvokas į „edifikuojančio pokalbio“ (ten pat; 18) erdvę.

Jei, kaip hipotezę, postuluoju Edvardo Gudavičiaus teiginį, kad *artimų genčių sąveikos erdvė* lėmė *genčių sintezę*, o ši savo ruožtu – *etninės valstybės* susidarymą, turime aiškintis, ką reikia skirtumai tarp terminų a) „patriotizmas“ (kaip lojalumas šaliai), b) „patriotizmas“ (kaip lojalumas valstybei/politinio karinio elito aplinkai), c) „patriotizmas“ (kaip lojalumas konkrečiai vietai ir jos socialinei/gentinei aplinkai) ir t.t. Kuri šių sąvokų įvardija „tautiškumą“/„nacionalizmą“? Jei b) ir c) reikšmės galima susieti su *vieta* ir gana neprieštaringai teigti, kad ribų tarp „mes“ ir „jie“ savivoka, „savo“ ir „svetimo“ savivoka ir pan. yra socialinė emocinė aplinka, sietina su tėviškės ir patriotizmo terminais, būtent šiomis prasmėmis (tikėtina) vartojamomis Zenono Norkaus veikale, tai *tauta*, *tautiškumas* ir *nacionalizmas* – jau kito, abstraktaus lygmens kategorijos, savo „tautiniu“ turiniu, galima sakyti, priešlaikinės: „tuščios“ tiems, kurie, socialiniu požiūriu, jaučia prierašumą, ištikimybę vietai, padėčiai, statusui, luominiams skirtumams ir pan.

Ir dar, o tai gerokai svarbiau! Emocinė socialinė aplinka formavosi kartu su politiniais procesais, kuriuose ryškėjo ne tik „užkariavimų“, bet ir socialiniai opozicijų užkariavimams daigai. Kitaip sakant, svarbi ne tik ideali tipinė *patriotizmo forma*, bet ir *politinės santvarkos* turinys. Kalbant formaliai, pirmuoju atveju išryškėja dualizmas tarp valdančiojo elito ir valdomosios kultūros, tradicijos, kalbos, etninio pagrindo, kuris iš esmės nepripažįstamas (kaip LDK atveju). O antruoju atveju – dualizmas išlieka, tačiau ne toks ryškus, nes – idealiu tipiniu atveju – stiprėja patriotizmo ir respublikos idėjos sąveika.

Grįžtant prie conceptualios – *vietos* ir *teritorijos* – perskyros, kuri, kaip esminė geopolitinė dilema iškilo Rytų Vidurio Europoje, pažymėtina: šią dar tik perspektyvinę, nedrąsiai besikalančią – *artimų genčių sąveikos erdvės* – formą, Vidurio Europoje *jau besibeldžiančią* į būsimos tarptautinės sandraugos duris (žr. Gudavičiaus tezę), reikėjo prižiūrėti *strategiškai*. Lietuvių karinis politinis sluoksnis pasirinko *taktiką*. Pirmasis, strateginis, kelias kvietė kurti ne tik „tuščią“ teritoriją, politiškai atgyjančią tik duoklių ir kitų apmokestinimų laikotarpiais, bet ir socialinę politinę santvarką suteikiant pilietinę struktūrinę (kiek šis terminas gali būti vartojamas potencialios politiškumo idėjos užuomazgos prasme), o ne tik nominalią, *socialinės politinės sanglaudos* prasmę milžiniškai, bet abstrakčiai teritorijai. Antrasis, taktinis, susijęs su konkrečiais interesais, kelias kariniam politiniam sluoksniui tikriausiai buvo artimesnis: militaristiniai/imperialistiniai įgūdžiai leido veiksmingai naudoti *socialiai nevaržomą* jėgą, kuri, beje, nėra analogiška „vėberiškos valstybės“ prievartai, – ją gana veiksmingai apriboja visuomeninė politinė struktūra. Taktinis kelias, reikia pripažinti, yra imperialistinis (iki grynumo neutralizuota šios sąvokos prasme), nes tikslas – viešpatauti socialinių ekonominių išteklių kupinoje neaprepiamoje *socialinėje gamtoje*, *abstrakčioje teritorijoje*. Strateginis kelias – civilizacinis, nes tikslas – būsimos socialinės *sanglaudos* struktūra. Kitaip sakant, lietuvių karinis politinis elitas pasirenka ne Vakarų ir net ne Vidurio Europos, o Rytų Europos, kelią – *teritorinę globalizaciją*, tikrai šiuolaikišką imperinę užmačią!

¹⁵ Jei, socialinės atskirties požiūriu, būta „dviejų tautų“, tai atitinkamai būta ir „dviejų savimonių“. Turint galvoje, kad *savimonės* veiksnys, *aiškinimo* požiūriu, – labai svarbus, reikėtų išsaugoti *aiškias ribas* tarp dviejų savimonių, kurias paremia atitinkamos socialinės struktūros (šios ribos, kaip minėta, pradžioje

ginį (jei jau įraukiama *dabartis/modernybė*) aspektus: „Į plačiąją mūsų šalies intelektualinę apyvertą Viduramžių ir netgi jau tautų kraustimosi laikų Lietuvos imperinio pobūdžio temą įvedė Gintaras Beresnevičius,

kuris savo publicistikoje ne tik laiko LDK imperiškumą savaime suprantamu, bet ir skelbia prigimtinį lietuvių polinkį į imperalizmą bei pateikia didingą šiuolaikinės Lietuvos misijos Europoje viziją – mitą, kuris

skiriamas, bet palaipsniui sunyksta). Aprašant lietuviškos savimonės raiškos procesą „visuminei“ tautai – be išlygų – simboliškai atstovauja „LDK bajorijos etnija“. Kalbant apibendrintai, visi, be išimties, *etniškumo, tautiškumo, lietuviškumo* atributai redukuojami, stingant kitų socialinių struktūrinių liudijimų, į *romėniškos kilmės atmintį* (Norkus 2009; 261), kuri, griežtai kalbant, – ne visai lietuviška (etnosocialinių kriterijų požiūriu). Visiškai neapsaugotas, kalbant karine terminologija, mokslinio piliakalnio ruožas (juk *lietuviškalromėniška savimonė* lieka „vienas lauke karys“) sustiprinamas toliaregiška metodologine „sėlių“, užsimaskavusių įdubose, puolimo taktika, „leidžiančia išryškinti subjektyvių siekių ir objektyvių pasekmių nesutapimą, kuris yra universalus socialinio gyvenimo bruožas, bet yra ignoruojamas tų tyrėjų, kurie apie veikėjų tikslus skuba spręsti pagal jų veiksmų pasekmes“ (ten pat; 13). Savimonė (čia ji vadinama „subjektyvumu“) kaip priežastinis aiškinimo veiksnys ne tik išsaugoma, bet ir darosi savaime suprantamas *tautiškumo* argumentas. Vienu ir tuo pačiu metu „antroji savimonė“, argumentaciniu požiūriu, sunyksta. Kadangi *etnosocialinė* lietuvių dalis skendi nepažinioje empirinėje migloje, ji minima labai retai, tariant, jog etnosocialinis kūnas, kaip ir moderniuoju savimonės blykstelėjimo laikotarpiu, yra kitas savaime suprantamas „tautos“ požymis, nors šis „kolektyvinis (?)“ kūnas neturi pagrindinio, *subjektyviojo*, požymio, tautinės savimonės (tiesa, būtent apie šią savimonę nekalbama). Etnosocialiniai ryšiai – nors jų „neatsisakoma“ (toliau taip pat žr. Edvardo Gudavičiaus *tautos* apibrėžimą) – tampa esminiu aprašymo/aiškinimo kliuviniu. Ši esminė visuminės tautos *dalis* (vertinant modernųjų tautų kūno ir savimonės formavimosi požiūriu) į dienos šviesą išnyra tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje; ir tai čia pačioje pradžioje kalbama apie naująjį elitą, sekuliarizuotą inteligentiją, ir jos palaipsniui „išjudintus“ liaudiškos religinės-lingvistinės savimonės sluoksnius. Taigi: jei aprašymo/aiškinimo pradžioje daromos *išlygos* netiesiogiai primenant apie „tautinį“ dualizmą (vertinant dabarties kriterijais), tai paskui ryškėja tendencija vartoti sąvokas *be išlygų*. Dalies (LDK bajorijos etnijos) savimonė nejučia redukuojama į „visuminę“ *lietuvių, tautos, tautybės, patriotizmo* savimonę.

Zenonas Norkus, remdamasis Edvardo Gudavičiaus teiginiu, kad „lietuviai periminėjo gudų kalbą, gūdai – lietuvių savimonę“ (ten pat; 330), įrodinėja kad formuojantis naujai (horizontaliai) LDK bajorijos etnijai, kurios visi jos nariai – ir stačiatikiai, ir katalikai, ir unitai – *laikė save lietuviais*, laipsniškai susiformavo lietuvių politinė (bajoriškoji) tauta (XVII-XVIII a. pati tapusi lenkų makrotautos potaute) su trimis potautėmis – žemaičių, aukštaičių ir gudų (ten pat). Jei pradžioje remiamasi „lietuvių“ kaip *visumos*, apimančios minėtą dualizmą, prielaida, tai paskui *visuma* tampa jos dalis – *LDK bajorijos etnija*, savo ruožtu apimanti naujų dualizmų užuomazgas. Pradžioje tik skiriama, o paskui iš principo atskiriama, *horizontali* (bajoriška politinė) ir *vertikali* (liaudiška etninė) tautos „dalys“. Klausimas, ar ir koku laipsniu galima atskirti horizontalę ir vertikale, kartu sudarančias „tautos“ koordinacių ašį, nejučia nugramzdinamas į aiškinimo paraštes. *Pirminės visumos* mažesnei daliai priskiriama brandi savimonės (atminties) raiška, nors, tiesą sakant, išskyrus hipotezių formulavimo faktą, empiriškai tai labai sunkiai patikrinamas socialinis-istorinis reiškinys, o skaitlingesnei visumos „liekanai“, kaip reikia suprasti, lieka tik materialus kūnas, be sielos, savimonės. *Evoliucionistiniu tautiniu požiūriu*, kuris susiformuoja XIX a. kaip naujų inteligentijos sluoksnių *nacionalizmas*, šios ankstyvosios fikcijos „savimonė“ – dar tik istorijos lopšyje. Be to, netgi pripažįstant evoliucionistinę nacionalizmo tezę, jos santykis su idealiuoju, *romėniškos atminties*, savimonės lygmeniu – neaiškus. Netikslinama, ar „žemaičių“, „aukštaičių“ ir „gudų“ potautės yra bajoriško sluoksnio struktūros, ar kartu ir liaudiško-etninio sluoksnio struktūros dalis. Norint patikslinti šias perskyras reikia,

turėtų padėti nūdienos lietuviams išspręsti aktualias ir skausmingas tapatybės problemas“ (Norkus 2009; 9).¹⁶

„Savaime suprantamo LDK imperiškumo“ tezė Zenonas Norkus *nuoseliai eksplikuoja* šioje trijų dalių knygoje. Tačiau greta – kita, nekritiška evoliucionistinė/nacionalistinė, negana to, militaristinė, – „prigimtinio lietuvių polinkio į imperializmą“ – tezė ir prie jos prisišliejusi normatyvinė „vizija, kuri turėtų padėti nūdienos lietuviams išspręsti aktualias ir skausmingas tapatybės problemas“. Šią tezė ne tik *būtina* komentuoti (atsakant į klausimą, kokia jos reikšmė aiškinimo prielaidų ir sociologinės vaizduotės lygmenyse), bet ir svarstyti *kartu* su pirmąja „savaime suprantama“ teze. Kritiškai neaptarus problemiško prielaidų lygmens ir neeksplikuojant „nuomonių“, „vizijų“, vargu ar tinka iš karto žengti prie viduriniojo

– tipologizacijos, aprašymo ir aiškinimo – lygmens.

Autorius gerai supranta „daugelį pavojų ir keblumų“ (ten pat; 15), su kuriais *lyginamas* ir *apibendrinamas* susiduria istorikas arba sociologas. Todėl jis vartoja „pakankamai plačią“ imperializmo sampratą (ten pat; 287). Žodis „pakankamai“ liudija, kad mes turime nustatyti teikiamo apibrėžimo ribas pasitelkdami kriterijų atranką.¹⁷ Atranka yra atranka (visada sąmoningai ar nesąmoningai privilegijuojame vienus reiškinių požymius kitų požymių, kurie nepastebimai sunyksta, sąskaita), todėl ir šiuokart į akis krinta tam tikros tendencijos.

Pirma, kai žengiama bendresnės sąvokos formavimo kryptimi ryškėja abstraktumas (jau minėtas pasirinktas Michaelo Doyle'o *imperializmo* kaip „imperijos sukūrimo ir palaikymo proceso“ apibrėžimas [ten pat;

---

socialiniu požiūriu, paaiškinti „horizontalės“ (dviejų atskirtų tautos dalių) ir „vertikalės“ (ryšio tarp atskirtų dalių) santykį. Savo ruožtu, nepaaiškinus šio santykio, vargu ar galima adekvačiai vartoti „politiškai dominuojančios etnijos“ (ten pat; 344, 346) sampratą; tikslesnė, tačiau kartu griaunanti tikėjimą nacionalistiniu evoliucionizmu, – „politiškai dominuojančios valdžios stratos“ samprata. Apie *dabarties* poveikį istorijai jau buvo kalbėta ir dar bus kalbama. Istorikai ir/arba patriotai turi polinkį (visur, ne tik kuriame nors paskirame regione; žr.: Shafer 1972; 41) išvelgti jėgas, kurios *vėliau* sukuria nacionalizmą ir tautą kaip daiktą savyje. Kalbant apie ankstyvųjų ir netgi vėlyvųjų viduramžių laikotarpį, lieka pagrindinė ir bemaž vienintelė istoriografijos įžvalga – „savimonė“, kuri savo ruožtu lengvai gali tapti evoliucionizmo ir/arba nacionalizmo paskata.

¹⁶ „Knyga yra taip pat ir paminklas šviesiam Gintaro Beresnevičiaus atminimui. Su velioniu tik sveikindavauši, nei neformaliai pabendrauti (net kavos puodelio neteko išgerti), nei padiskutuoti nebuvo lemta. Kaip skaitytojas galės įsitikinti iš istoriografijos apžvalgos (žr. 1.2.), Gintaras nebuvo absoliutus LDK kaip imperijos idėjos pionierius. Tačiau būtent jo istorinėje publicistikoje <...> išdėstytos idėjos autorių paskatino susidomėti Lietuvos imperinės praeities klausimu.“ (ten pat; 18)

¹⁷ Aptardamas Raimondo Lopatos ir Nortauto Statkaus perskyrą tarp klasikinės, neoklasikinės ir postmodernios imperijos sampratų ir užsimindamas apie kompleksiška modernybės procesais persmelktą Michaelo Hardto ir Antonio Negri veikalą *Imperija*, Zenonas Norkus taktiškai siaurina *pakankamumo* apimtį: „Skirtingai negu šie autoriai, kuriems imperijos bei imperializmo sąvokos rūpi panaudoti futurologiniams tikslams, man jos svarbios kaip tolimos praeities pažinimo įrankiai. Todėl toliau *apsiribosiu* tomis imperijų ir imperializmo sampratomis, kurias jie vadina „klasikinėmis“ (ten pat; 118; kursyvas mano – A. V.).

13]). *Antra*, kai žengiama siauresnio apibrėžimo kryptimi, detalizuojami kriterijai, tačiau kartu atsiribojama nuo problemiškesnių klausimų, ypač susijusių su modernybėje galiojančiais kriterijais.¹⁸ *Trečia*, tiek normatyviniai, tiek futurologiniai aiškinimo aspektai, kaip buvo parodyta, išlieka, nepaisant to, kokia – platesnė ar siauresnė – samprata yra pasirenkama. Dar kartą aiškėja: apibrėžimų srityje tikriausia nebūna, kad „ir avis išliktų sveika, ir vilkas sotus“. Vienas dalykas yra apibrėžti, kad Europoje „jau ankstyvaisiais Naujaisiais amžiais susikūrė tautos“, kitas dalykas – konkretinti kriterijus ir diskutuoti su kitaip manančiais *modernistais* teikiant įrodymus dėl šio empirinio pobūdžio teiginio.

Kitai sakant, randasi du planai. Pirmo-

ji, ikimodernioji sąvokų analizės traktuotė, leidžia formuluoti formaliai griežtesnį „istorinį“ apibrėžimą, padedantį viską sudėlioti į vietas šitaip faktiškai įrodant, kad ankstyvoji Lietuvos politija – tipiška imperija. O antroji, „sociologinė“, traktuotė kritiškai neaptariama, išskyrus negausias nuorodas, kad tokių traktuočių esama. Pirmieji, formalizuoti imperijos kriterijai yra universalesni ir šiuo požiūriu turi privalumą, tačiau turi ir trūkumų, tarp kurių vienas pagrindinių – pernelyg švarus imperializmo kategorijos *neutralizavimas*, nutraukiantis ryšius su kokybiškai skirtingais, kompleksiškais naujausios istorijos procesais, apibendrintai vadinamais *modernybės*, paskui *vėlyvosios modernybės/postmodernizmo, globalizacijos*, vardais.

¹⁸ 2.5 poskyryje „Imperijos apibrėžimas ir tipologija“ skiriami šeši kriterijai, kuriais remiantis apibrėžiama imperija: 1) suvereni politija, 2) solidus teritorijos dydis, 3) plati teritorinė ekspansija, 4) hegemonė padėtis tarppolitinėje sistemoje arba šios padėties lūkesčiai, 5) etnis arba kultūrinis heterogeniškumas bei politiška dominuojanti etnokultūrinė mažuma, 6) teritorijos padalijimas į metropoliją ir jai pajungtą periferiją (ten pat; 171). Tik du pirmieji kriterijai traktuojami kaip *būtinai* imperijos požymiai. Čia svarstomu sociologiniu/moderniuoju požiūriu, įdomu yra tai, kad „Įvade“ pakartodamas visus imperijos apibrėžimo kriterijus, knygos autorius eliminuoja vieną iš dviejų, „būtinų“, t.y. suverenumo kriterijų (ten pat; 11). Manychiau, kad tai nėra tik atsitiktinumas (nors knygos autorius laiko jį „savaime suprantamu). Iš visų paminėtų kriterijų pirmasis kriterijus – politijos *suverenumo* lygmuo – *sociologiškai problemiškausias*, be to, šis kriterijus ypač svarbus „moderniųjų politijų“ apibrėžimuose. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad knygos autorius, remdamasis siauresne istorine, „klasikine“, imperijos samprata, pabrėžia *galios* ir *politinės valios* kriterijus, kartu sumažindamas *teisėtumo* kriterijaus svarbą, vadindamas jį „tik fikcija“: „Suverenumo būtinybė imperijai papildomų kriterijų nereikalauja. Tik pridurtina, kad čia turimas omenyje realus suverenumas, implikuojantis pakankamą galią ir politinę valią vykdyti savarankišką vidaus ir užsienio politiką, o ne tas, kuris vestfališkoje tarptautinėje teisėje suteikiamas visoms policijoms, pripažintoms nepriklausomomis valstybėmis. Tai tik teisinė fikcija, kurią vienas žymiausių šiuolaikinių tarptautinių santykių teoretikų Stephenas Krasneris ne be pagrindo vadina „organizuota veidmainyste“ <...>“ (ten pat; 171).

Pridurtina, kad „fikcijos“ – irgi turi socialinį pagrindą: tai artikuliuotai atskleidė Benediktas Andersonas, tyręs fikcijų, įsivaizduojamų dalykų, struktūrinį medžiaginį pagrindą (Anderson 1999). Be kita ko, fikcija yra ir „romėniškosios lietuvių kilmės legenda (mitas)“ (Norkus 2009; 261), kuri, kaip teigia Zenonas Norkus, išreiškė valdančiojo elito, *subetnijos*, savimonę (ten pat). Taigi legenda nėra tik subjektyvi fabrikacija, nes tarnauja kaip objektyvuota priemonė, susijusi su valdančiojo sluoksnio, puoselėjančio politinio ir simbolinio poūžio tikslus, interesais. Tiesa, santykis tarp dviejų kintamųjų dydžių – „legendos“ ir „etninės/tautinės savimonės“ – išlieka problemiškas.

Autoriaus noras vartoti bendresnes, junglesnes, imlesnes sąvokas yra sveikintinas (apie tai rašyta ankstesniuose šios recenzijos skirsniuose), nes kviečiama žvelgti universaliau. Tačiau lyginant reikia ryžtis nerti į

pačias istorijos gelmes, iš kurių net įgudęs knygos *Nepasiskelbusioji imperija* autorius toli gražu ne visada lengvai ištrūksta, – juk čia tyko tautologiniai *dabarties* spąstai.¹⁹

Sąvokos nėra ir negali būti laikomos sa-

¹⁹ Pagrindinė „dabarties“ problema – nustatyti istoriškai adekvatų formos ir turinio santykį. Istoriko problema tampa sociologo problema: istorikas-sociologas turi suvaldyti būdingą savo polinkį (beatodairiškai kilti aukštin abstrakcijų laiptais) ir stengtis suprasti laiką – esamą būklę, jo dvasią, kolektyvinio gyvenimo raišką. Kolektyvinio pobūdžio savimonė – viena kebliausių pažinimo kliūčių, nes ji reikalauja istorinio pagrindimo. „Savimonė“ kaip duotybę traktuoti evoliuciškai – tolygu klimpti į vadinamąjį apriorizmą. Istorinės struktūros formuojasi ir suyra atskleisdamos skirtingus laiko dvasios bruožus. Ypač viduramžiais, anot Huizingos, *atstumas* tarp jausminių polių žmonėms „atrodė didesnis nei mums“ (Huizinga 1996; 10). Tačiau reikia klausti: ar „modernus tautiškumas“ yra toks pat „tautiškumas“ kitais istoriniais periodais, ar tik „atrodo mums“ toks? Kokie istoriniai faktai liudija, kad prierašumo gyvenamajai vietai ir/arba priešiško vienu grupių kitoms jausmai tinkamai gali būti vadinami „tautiškumu“? O gal mes patys, kai tik pasirenkam „dabarties“ kriterijus, paverčiam tautiškumą *pozityvia kategorija*? Ar spontaniški priešiško „svetimiems“ instinktai, kurių apraiškų gausu viduramžiais, atliepia tautos, abstraktaus reiškimo, savivoką? O gal *tautiškumo* viduramžiais samprata padaroma *pozityvia* kategorija remiantis *pozityviais* (tiesiog mūsų *atrinktais*) kriterijais? Kaip tinkamai apibrėžia britų medievistas Vivianas Galbraithas, istoriniai pozityvių tautiškumo sentimentų liudijimai „dažniausiai yra mūsų dedukcinio samprotavimo, besiremiančio prielaidomis apie genčių tarpusavio kovas ir abipusę neapykantą, išvados“ (Galbraith 1972; 45). Juo istoriškai plačiau aprėpiame (formuodami sąvokas), tuo didesnis tautologijos pavojus, nes abstrakčios sąvokos – turinčios nekintamą formą, bet praradusios konkretų turinį – mėgsta lengvai įsmukti į „bet kurią“ istorinį periodą. Gana lengva pasirinkti tariamai universalų apibrėžimą: „Kokybiniu požiūriu, tautiškumo sentimentai, kalbant apibendrintai, didžiąja dalimi yra tie patys visais laikais ir visose vietose“ (Galbraith 1972; 45). Pasirinkdami pastarąjį (pernelyg abstraktų) apibrėžimą nemažai laimime – galvos skausmai dėl *tautos* ir *tautiškumo* apibrėžimų išnyksta. Tačiau konceptuali problema išlieka, jei supratingai laikysimės Marco Blocho pažinimo principų (ypač artimų sociologui) – istorija turi būti rašoma kaip pasakojimas apie tai, *kaip ir kodėl žmonės gyveno ir veikė bendrai* (žr.: Bloch 1972; 25). Kadangi liudijimų, istorinių faktų, norint pažinti viduramžių emociją aplinką, trūksta (kronikos lotynų kalba laikytinos tik „antriniais šaltiniais“, palyginti su šaltinių gimtosiomis kalbomis trūkumu), istorikas-sociologas linksta kliautis argumentais, kurie tarnauja kaip esminiai kriterijai apibrėžiant *visiškai kito* istorinio tarpsnio kolektyvinės savimonės reiškinius.

Sakykim, ar galima, ieškant kriterijų, kuriais remiantis identifikuojama *senosios lietuvių tautos savimonė*, pasitelkti argumentus, būdingus *specifiniam modernybės laikotarpiui*? Trumpa, tačiau susijusi su svarstomais dalykais, Edvardo Gudavičiaus citata: „Tačiau reikia aptarti dar vieną labai sudėtingą lietuvių tautos padidėjimo reiškinį. Tai tam tikros gudų diduomenės ir bajorijos dalies asimiliavimas. Asimiliacija vyko ne per kalbą, o per savimonę. Ta proga prisiminkime Lenino išvedžiojimus, kad Galijos žydai yra ne tauta, o kasta. Atkurta žydų tėvynė ir prarastos savo kalbos atgavimas joje padarė juokingus tokius išvedžiojimus ir patvirtino išskirtinę tautinės savimonės reikšmę.“ (Gudavičius 2002; 64–5). Į šį konkretų klausimą – ar tautinė savimonė yra išskirtinė dėl to, kad ji – „natūrali duotybė“, ar tai veikiau empiriškai tikrintinas reiškinys, ypač intensyvus moderniais sekularios žydų nacionalizmo ideologijos formavimosi laikais? – atsakyti nėra lengva. Kriterijus renkasi asmuo, interpretuojantis konkretų istorinį laikotarpį. Tačiau kiekvienas pasirinkimas, neišvengiamai susijęs su minėtais „dabarties“ intarpais, manytume, turėtų remtis kuo platesne, pagal galimybes, lyginamąja medžiaga, o ypač kritiškai svarstomomis alternatyvomis.

vaiame suprantamomis. Sąvokos yra „susitari-
mo“, simbolinių konvencijų, kurios priima-
mos mokslininkų bendravimo metu, rezulta-
tas. Klausimas, *kaip apibrėžiamos sąvokos*, yra
labai svarbus: recenzuojamos knygos autorius
ne kartą pabrėžia, kad „verta pasigilinti į lo-
ginius socialinių mokslų sąvokų darybos pa-
grindus“ (ten pat; 77). Tačiau, be logikos, yra
socialinė mokslo politika: šiuolaikiniai soci-
aliniai mokslai drauge su savo *konvencijomis*
ir *ilgainiui nusistovėjusiomis reikšmėmis – sui*
generis tikrove. Atrodo, kad ir pats autorius
kartais blaškosi (o kaip kitaip gali būti!?) tarp
nusistovėjusių (vertybiškai negatyvių sociolo-
ginių) ir idealiųjų tipiškų (vertybiškai neutra-
lių istorinių) imperijos reikšmių.²⁰

„Rusijai tapti „normalia“, arba europi-
ne, šalimi labiausiai kliudo tai, kaip tvirtina
Norkus, kad ji „vis dar lieka imperija“ (ten
pat; 380). „Normalus“ ir „europinis“ as-
pektai yra tapatinami, nors šis tapatinimas
– viena iš vertybinio etnocentrizmo formų;
juk ne tik neeuropiečiams, bet ir kai kuriems

europiečiams, šis tapatinimas pasirodytų
pernelyg etnocentriškas, juolab, kad knygos
autorius pabrėžia, jog „šiuolaikiniuose lygi-
namuosiuose imperiologiniuose tyrimuose
plėtojama neeuropocentrinė imperijų ir im-
perializmo samprata“ (ten pat; 10), reikia
manyti, ir neeurocentrinę kitų sąvokų ana-
lizė. Kitaip sakant, šis tapatinimas primena
knygoje cituojamus pavyzdžius, įskaitant ir
Montesquieu, kurie „neigiamus“ dalykus
linkę sieti su „Rytais“, o teigiami lieka ...
„Vakarams“.

Be to, terminas „imperija“ čia vartojama
mums įprasta, negatyvia prasme. Impe-
rija – tai negatyvi vertybinė kategorija (Ru-
sija „vis dar lieka imperija“). Kitaip sakant,
nusistovėjusios imperijos (šiuokart „Rusijos
imperijos“) reikšmės nuolat primena apie
„natūralų“ savo egzistavimą, slėgdamos
netgi asmens, kuris nori keisti nusistovėju-
sias socialinę emocijų aplinką, pečius. O jei
tebelieka itin negatyvūs empiriniai imperijų
pavyzdžiai²¹, vargu ar gali (bent jau arti-

²⁰ Brėždamas netolimos/tolimos ateities idealą Zenonas Norkus 93-4 knygos puslapiuose parašo netgi *Re-
kviem neblėstančiai pozityvizmo svajonei*, kalbant moksliskai, *Apologiją neutralizacijai*, – kiekybinių (statisti-
nių) metodų imperijų tyrimuose taikymui, su kuriuo netgi susieja – tiesa, nuoširdžiai abejodamas – „šviesią
imperiologijos ateitį“ (ten pat; 94), vis dėlto likdamas ištikimas lankstesniam, vėberiškam, vertybinio neutra-
lumo principui, kurį paremia ir lyginamoji medžiaga: „Vargu ar ta ateitis ateis, nes, perėjus prie kiekybinio
matavimo, ginčai dėl sąvokų taip lengvai neišsprendžiami. Tą pačią sąvoką galima matuoti daugiau negu
vienu indeksu. Tada jau tenka ginčytis, ar jie tikrai matuoja tą pačią sąvoką <...>, ar skirtingas sąvokas“ (ten
pat). Štai kodėl „keblu rasti istorijos faktų, kuriais kas nors nebūtų suabejojęs“ (ten pat; 17).

²¹ Netgi iš pažiūros „neutrali“, „tik mokslinė“, *funkcijos* sąvoka yra prisodrinta vertinamųjų, normatyvinių,
perspektyvinių, ideologinių reikšmių, kaip analitiškai ir kritiškai argumentavo Alvinas Gouldneris lygin-
damas dvi artimas funkcionalizmo tradicijas, itin puoselėjamas JAV ir TSRS imperijose Šaltojo karo lai-
kotarpiu (Gouldner 1970). O ką jau kalbėti apie *imperiją* ir *imperializmą*. Svarstomoje knygoje imperija,
imperinė programa dažnai apibrėžiama kaip hegemonizuojanti ir homogenizuojanti ekspansinė politika.
Zenono Norkaus požiūris į šią *imperinę homogenizaciją* (tiek rytų panslavizmo, tiek rytų panlituanizmo
idėjas) – kritiškas. Tačiau ši *imperinės idėjos* kritika – tai vertinančioji kritika: „Maskvos imperinė idėja ga-
liausiai patyrė ne ką mažesnę nesėkmę, kokia ištiko Algirdo–Jogailos–Vytauto imperinę idėją („visa Rusia
turi priklausyti Lietuvai“)“ (ten pat; 379). Neigiamomis vertėmis prisodrintas *imperijos idėjos* terminas

miausiu laiku „imperija“ ir „imperializmas“ prarasti *nusistovėjusias* referencijas žmonių sąmonėje. Rusijos *išlikimas imperija* – ne išimtis.

Tezė (jei tai tezė), kad „JAV imperija yra laisvės ir gėrio imperija“ (ten pat; 7), kalbant švelniai, yra abejotina: į dabartinį XXI a. geopolitinį kontekstą čia, ko gero, tiesiogiai perkeliama senamadiškos Šaltojo karo laikotarpio nuomonės, paplitusios tarp kai kurių sovietinės Rusijos imperijoje gyvenusių socialinių sluoksnių, ypač inteligentijos. Tikrai ne visi, ir toli gražu ne tik „amerikofobai“, mano, kad *neigiamą Rusijos imperijos paradigmą* galima paprasčiausiai pakeisti *teigiamu JAV imperijos idealiuoju tipu* (šitaip negatyvios imperijos reikšmės „laikiniai“ būtų neutralizuotos). Dėl suprantamų recenzijos apimties klausimų neplėtosime šios temos apsiribodami keliais glaustais pavyzdžiais. Kaip 2002 m. liepos 28 d. *New York Times* rašo kritikas intelektualas (skaitytojas turbūt atkreipė dėmesį į recenzijos autoriaus vartojamą tautologiją, kurios sveikas protas paprastai nepaiso, – kad *intelektualas* ir *kritikas* yra sinonimai) Michaelas Ignatieffas:

„Totalus Amerikos karas su teroru yra imperializmo treniruotės. Tai gali šokiruoti amerikiečius, nemėgstančius, kad jų šalį vadintų imperija. Bet kaip kitaip galima vadinti Amerikos kareivių,

šnipų ir specialiųjų pajėgų legionus, apžergusius planetą“ (cit iš: Harvey 2003; 3).

Oficialiai – tai „karas su terorizmu“, kuri kovoja „tarptautinė koalicija“, tačiau, kaip paprastai sako Neilas Smithas, jūrų pestininkai nepuoselėja iliuzijų, nes jie žino, *kur* esti globalios galios centras ir *kas* turi būti nugalėtojas: „Trečiojo JAV globalaus siekio zenite pasauliui visiškai akivaizdus nacionalinių interesų sujungimas su globaliu universalizmu“ (Smith 2003; xi). O ir recenzuojamoje knygoje minimos Didžiosios Britanijos politinio veikėjo Benjaminio Disraelio, vadinusio Britų imperiją „laisvės, tiesos ir teisingumo imperija“ (ten pat; 7), kaip ir jo amžininko, ištikimo imperijos tarnautojo Alfredo Milnerio pažiūros, konformiškai atliepančios platesnių britų visuomenės sluoksnių „sveiką protą“, šiandieną vargu ar gali būti *teigiamai (pozityviai)*, – turbūt ne be reikalo visose „sveikiausio proto“ šalyse itin sklandžiai, natūraliai prigyja *pozityvizmas*) vertinamos:

„Nesuvaržomas Milnerio anglosaksų rasės patriotizmas buvo galingas jo gyvenamojo laikotarpio sąjūdis. Tačiau XXI amžiuje šis sąjūdis atrodo keistas ir šiek tiek trikdantis, daugiau ar mažiau sietinas su Europos fašizmo sąjūdžiu. Įsiterpiančiame Trečiojo Reicho ir dvidešimtojo amžiaus, prisodrinto rasistinės beprotybės ir žiaurumo nuo

---

vartojamas mums įprasta, neigiama prasme: „Iškalbingiausiai apie Ivano III laikais susiformavusios Maskvos *imperinės programos nesėkmę* byloja nepriklausomų Baltarusijos ir Ukrainos valstybių egzistavimas buvusiose LDK teritorijose“ (ten pat; 379; kursyvas mano – A. V.). Ir paties autoriaus vidinę aplinką, be kita ko, supa itin vertybiškai angažuotas numanomos diskusijos dalyvis: „Perskaitęs dvi paskutines pastraipas, retas (ypač rusų tautybės) skaitytojas nepagalvos, kad knygos autorius yra aršus, gal net patologiškas rusofobas (ten pat; 378–9). „Nieko panašaus“ (ten pat) – priduria knygos autorius, tačiau nebūtinai šie žodžiai visus įtikina/įtikins.

Armėnijos iki Ruandos, šešėlyje neįprasta Milnerio frazeologija, perteikianti ištikimybę imperijai, darosi grėsminga.“ (Thompson 2007; 2)

Būtent *modernioji* „imperija“ ir „imperializmas“ įsiskverbia ne tik į paviršutiniškas, matomas, bet ir Gilesnes, „nepastebimas“ socialinio politinio gyvenimo erdves, tarkim, literatūrą, kuria kasdieną nejučia maitinasi sveikas protas. Skvarbus Edwardo Saido žvilgsnis persmelkia būtent XIX ir XX Europos amžius, jų kultūrinės formas, pavyzdžiui, romaną kaip estetinį objektą, „be galo svarbų formuojantis imperialistiniams požiūriams, referencijoms ir patyrimui“: „Moderniojo realistinio romano prototipas yra Robinzonas Kruzas, ir tai, žinoma, nėra tik atsitiktinumas, kad šis romanas – apie Europietį, kuris sukuria sau leną tolimoje, neeuropinėje saloje“ (Said 2004; xii).

O ir istorikai, kaip visada, tikslindami, kreipia žvilgsnius būtent į XIX a.: Eric'as Hobsbawmas, identifikavęs *Revoliucijos* (1789-1848), *Kapitalo* (1848-1875), *Kraštutinumų* (1914-1991) amžius, *Imperializmo* amžių sieja su 1875-1914 metais (žr.: Hobsbawm 1962; Hobsbawm 1987; Hobsbawm 1975; Hobsbawm 1990; Hobsbawm 2000 [1994]). Era *nuo 1875-ųjų iki 1914-ųjų*, pasak Hobsbawmo, gali būti vadinama *Imperijos amžiumi* ne tik todėl, kad ji išrado naują imperializmo rūšį, bet ir todėl (nors tai paradoksalu), kad ji subrandino persodrintą „senamadišką“ supratimą: „Tai buvo moderniosios pasaulinės istorijos periodas, subrandinęs maksimalų skaičių valdytojų, oficialiai save vadinsiu (arba juos taip vadino Vakarų diplomatai), „imperatoriais“ (Hobsbawm 1987; 56). Taigi reikšmių šlei-

fas, siejamas su imperializmu *kaip precedento neturinčios* europinės civilizacijos globalioje erdvėje išsiplėtojimu, dar nesibaigia ir vargu ar greitai baigsis. Juo labiau, kad kibus imperializmo ir neoliberalios globalizacijos santykis tebėra viena pagrindinių šių dienų socialinės teorijos problemų.

Vadinasi, aptariamoms kategorijoms „neutralizavimas“ turi nors kiek svarstyti (bent jau išnašose užsiminti) apie *apolitinio teorizavimo pavojus*, su kuriais susiduria kiekvienas, pritariantis tam, kad imperija liaujasi būti „nešvarus“ žodis, ir nuo šiol priimantis, reikia pripažinti, vienpusiškas intelektualinio žaidimo taisyklės, tiksliau, nejučia apsergantis „politikos amnezija“, o juk nuo Aristotelio *žmogus – politinė savimonė* ir, žinoma, *kūnas*. Juk toli gražu ne tik Leninas vadino imperializmą „aukščiausia kapitalizmo stadija“ (Norkus 2009; 68): jis veikiau šauniai apibendrino daugelio anuometinių stebėtojų, įskaitant anglų ekonomistą ir imperializmo kritiką Johną Atkinsoną Hobsoną, idėjas. Būtent šiuo laikotarpiu išsikristalizuoja imperializmo kaip „nešvarumo“ (primintina: ne vienoje recenzuojamos knygos vietoje pažymima, kad imperija šiomis dienomis liaujasi būti „nešvarus žodis“ – užgrobk, atimk, įteisink, valdyk, išsiplėsk ... – idėja. Mėgindami atskirti dabartinius globalizacijos procesus nuo ankstesniojo „imperializmo kaip nešvarumo“ tarpsnio, žengtume klaidinančią žingsnį – tiek analitiniame, tiek sveiko proto lygmenyse: imperializmas šiandieną perauga į naują „globalaus nešvarumo“, privatizuojančio ne tik ištisas tautas, bet ir nemirtingą liberalizmo idėją, *asmens laisvę*, tarpsnį.

Vargu ar teorinis protas, o ir sveikas pro-

tas²² galėtų pritarti recenzuojamos knygos autoriaus, išvelgiančio „laiko dvasios“ pokyčius (kad imperija liaujasi būti „nešvarus“ žodis; ten pat; 48), požiūriui. Nors, dera pridurti, kad sveiko proto aplinka (kaip liudija tiek JAV, tiek Rusijos visuomenių pavyzdžiai) negatyvius vertinimus *savojo imperializmo* atžvilgiu linkusi natūraliai prijaukinti, o paskui nejučia „eliminuoti“. Du intensyvūs „imperializmo dvasios“ amžiai – kompleksiška sociologinė tema, kuri niekaip negali būti „neutrali“. Mokslinių ir publicistinių darbų, neutraliai vartojančių imperializmo sąvoką ar tik užsimerinančių apie ją, galbūt esti pakankamai, tačiau juk visas „grynąsias“ sąvokas supa socialinė politinė aplinka, kurios priešakyje šiandieną – anonimiškas globaliojo imperializmo laivas, per siaurai vadinamas vien tik „Amerikos imperializmo“ flagmanu...²³

Teiginį, kad *bet kuriuo atveju* „imperija“ nustojo būti purvinas žodis (ten pat; 8; kur-

syvas mano – A. V.), dabar turbūt koreguotų ir pats knygos autorius, nes, tęsdamas lyginamąją metodologinę tradiciją, privalėtų nagrinėti ir tas intelektualiai ir socialiai įtakingas socialinės teorijos, ypač *poskolonializmo*, kryptis, kurios prieštarautų teigimui, kad šiandieną „imperija“ liaujasi būti „nešvarus“ žodis: juk keletas intensyvių kolonializmo ir imperializmo amžių, įskaitant socialinius politinius padarinius, – itin kompleksiška sociologinė tema, kuri niekaip negali per tokį trumpą laiką tarpą tapti „neutralia“.²⁴

Imperijos ir *imperializmo* sąvokas Zenonas Norkus mėgina *neutralizuoti* mažiausiai dviem būdais: *pirma*, cituodamas šiuolaikinius, ypač lietuvių istorikų, eseistų ir publicistų, tekstus (tiksliau, teikdamas glaustas nuorodas); *antra*, šias sąvokas formaliai susiedamas su ikimoderniomis valstybingumo formomis. Tačiau problema išlieka, nes, kaip minėta, konceptualiai santykis tarp dviejų kokybiškai skirtingų – ikimoderniojo

²² Daugeliui žmonių, jei daugiausiai kalbame apie Lietuvą, imperija – tai visų pirma Rusijos imperija, susidedanti iš dviejų istorinių dalių: pasaulyje plačiausios *carinės*, besidriekiančios nuo Lietuvos ir Lenkijos iki Vladivostoko, ir *sovietinės/posovietinės*, nei teritoriniu, nei ideologiniu požiūriais neprarandančios anksčiau geopolitinio užgrobk, atimk, įteisink, valdyk, išsiplėsk apetito (ne be reikalo išsaugomas simboliškai reikšmingas imperialistinis „Vladivostok“ vardas).

²³ Tiesa, recenzuojamame veikalė randame *šalutinę temą*, vertą detalesnio išplėtojimo. Ji netiesiogiai byloja, kad šiomis dienomis baimintis reikėtų ne imperializmo, o hegemonizmo. Todėl svarbu skirti istorinę viziją, kuri istoriškai baigiasi *hegemonizmu*, ir kitą viziją, kuri išvelgia atvirą ir lankstesnę *išcentrinto imperializmo* viziją: „Ne imperializmas, bet hegemonizmas yra pasaulinės kapitalistinės sistemos reprodukcijai būtinas šiuolaikinės tarptautinių santykių sistemos bruožas“ (ten pat; 148). Kaip galima suprasti, *imperializmas* – tai sąvoka, siejama su plačios apimties politijos išcentrinių sąlygų „sukūrimu ir palaikymu“, o *hegemonizmas* – tai sąvoka, kuri apibūdina centralizuotą, hierarchinę politinio struktūrizavimo praktiką. *Hegemonija* ir *hegemonizmas* yra tos sąvokos, kurios įvardija despotinės politinės kultūros principus, kuriuos gali turėti tiek imperijos, tiek ir mažesnės valstybės.

²⁴ Nedera užmiršti, kad pastangos (ypač JAV, pirmoje XX a. pusėje) neutralizuoti sąvokas, visiškai išgryninti analitinius instrumentus liudijo specifinio istorinio pasakojimo gelmėse slepiamas, kaip pasakytų H. White'as, atitinkamas politines, vertybines, normatyvines nuostatas. Tiesa, svarstomoje knygoje negatyvios imperializmo reikšmės, rodos, mieliai dovanojamos *hegemonizmo* sąvokai. Tačiau dėl šios dovanos dar reikia *susitarti*: ar ir kas ją priims (tokia kultūros mokslų kilmė)?

ir moderniojo – lygmenų neartikuliuojamas. Apibrėždamas imperiją (o tai – vienas pagrindinių šio veikalo uždavinių) autorius atsiriboja nuo 1) *neoklasikinių* ir 2) *postmodernių* imperijos sampratų pasirinkdamas 3) *klasikinę*. *Dvi pirmosios* atliepia paradigmę, *dabartyje* nusistovėjusių reikšmių požiūriu, imperijos sampratą, siejamą su *moderniosios* istorijos pertvarkomis, kai *netiesioginio valdymo sistema jau didžiąja dalimi pakeista tiesioginiu valdymu*.

Zenonas Norkus, rinkdamasis *klasikinę paradigmą*, kartu kvestionuoja moderniosios, specifinės (ne universalios) paradigmos pretenzijas diktuoti *visuminio imperijos apibrėžimo* madas („XIX-XX a. sandūros tyrėjams, kurie buvo tokių vestfališkųjų imperijų amžininkai arba pavaldiniai, būtent jos atrodė paradigmniai imperijų atvejai“). O tai – nenuostabu: juk dėl „savaiame suprantamų“ jos reikšmių ir mes nenorime keisti požiūrio į senąją Lietuvos valstybę *kaip imperiją*. Analitinį – *federacinės struktūros* – komponentą, kurio iš esmės prireikia keičiant imperijos apibrėžimą, autorius randa būtent ikifestfališkose imperijose:

„Kai kurie autoriai šias pagal suverenių tautybių pavyzdį besiformuojančias imperijas vadina „vestfališkomis imperijomis“ <...>. Tai vėlyva imperijų forma, išsiskirianti tuo, kad jose netiesioginio valdymo sistema jau didžiąja dalimi pakeista tiesioginiu valdymu. XIX-XX a. sandūros tyrėjams, kurie buvo tokių vestfališkųjų imperijų amžininkai arba pavaldiniai, būtent jos atrodė paradigmniai imperijų atvejai, o ikifestfališkosios imperijos atrodė kaip federacijos, nors jos tiesiog tebuvo kito tipo imperijos. Šioje knygoje plėtojama imperijos ir imperializmo samprata yra pakankamai plati, kad aprėptų ir vienas, ir kitas“ (ten pat; 287).

Jeigu *vestfališkųjų imperijų* paradigmos (iš kurios, kaip galima suprasti, išteka ir „mūsų“, modernios, imperijos reikšmės) požymius mėginama įtraukti į bendrąjį apibrėžimą, tai šie požymiai turi būti artikuliuojami, o prieštaravimai – išryškinti. Tačiau, rodos, kad du imperijų tipai – *vestfališkas* ir *ikifestfališkas* – į bendrąjį apibrėžimą įtraukiami nevienodomis teisėmis. Nors vartojama imperijos sąvoka yra „pakankamai plati, kad aprėptų ir vieną, ir kitą tipą“, tačiau antrame tipe randamas *netiesioginio valdymo*, arba *federacijos*, pradai analitiškai yra reikšmingesnis, o todėl labiau domina knygos autorių. *Federacinės* struktūros komponentas iš principo atitinka tai, ką autorius savo knygoje vadina „netiesioginio valdymo metodais“ (ten pat; 290). Šie komponentai ir metodai dar kitaip vadinami „liberalia britiška fizionomija“ (ten pat), „lietuvišku imperiniu valdymo būdu“: „Taigi britai kūrė ir valdė savo imperiją *lietuvišku būdu* – negriaudami senovės ir neįvedinėdami naujovių“ (ten pat; 281).

Švysteli *apibrėžimo* paradoksas. *Platesnė*, negu daugelio kitų mokslininkų, *imperializmo* samprata, kurią konstruoja Norkus (ten pat; 287), skatina jį atsižvelgti į vestfališką *tiesioginio valdymo* laiko dvasią, tačiau kartu ragina žengti radikalų žingsnį (žymiai toliau, nei visi sociologai kartu paėmus, – į pačias viduramžių istorijos gelmes), čia ir randant idealųjį ikifestfališką tipą, „lietuvišką“ netiesioginio valdymo būdą, o kartu modernios „liberalios britiškos fizionomijos“ analogą: „Jau moderniaisiais laikais tokią netiesioginio valdymo sistemą nuosekliausiai taikė

Didžioji Britanija“ [ten pat; 280]). *Senosios Lietuvos imperijos ir modernios Didžiosios Britanijos analogija* nejučia ištirpina ribą, skiriančią ikimodernų ir modernų istorinius tarpsnius. Nuo dabar *imperija*, apimdama „netiesioginio valdymo sistemos“ idėją, aprėpia ne tik „pakankamai“, tariant knygos autoriaus žodžiais, bet gerokai daugiau – netgi labai platų istorinės evoliucijos tarpsnį, kuris leidžia ieškoti ne tik tiesioginių, bet ir netiesioginių – simbolinių – visuminės imperinės grandinės dalių ir jų sąsajų. Štai kodėl paskutiniuose knygos puslapiuose jau *fortissimo* skamba akordai, skirti ikifestvališkujų imperijos formų, įskaitant senąsias „Šiaurės respublikas“, garbei:

„Kalčiausi dėl šovinistinių didžiarusiškų svajonių neišsipildymo yra rusų nacionalistų ir šovinistų višaip šlovinami Maskvos kunigaikščiai ir carai bei stačiatikių bažnytininkai (tokie kaip metropolitas Aleksijus). Tai jų aršus pasipriešinimas sužlugdė lietuvių valdovų, kurie vieni galėjo įgyvendinti šias svajones, siekius. Šiuolaikinės lietuvių tautos atstovas savo ruožtu gali jausti tik dėkingumą Maskvos valdovams už tai, kad jie sutrukdė senovės lietuvių valstybininkams paaugti lietuvių tautą ant Kijevo Rusios atkūrimo aukuro. LDK valdžiai pajungus visas rusėnų žemes, Vilnius būtų tapęs antruoju Kijevu, bet istorija veikiausiai būtų likusi be tokios ateities, kurioje būtų galėjusi atsirasti modernioji lietuvių tauta ir jos tautinė valstybė.

Kalbant apie didesnį (nei trys) rytų slavų tautų skaičių, kuris būtų tapęs tikrove, jeigu XV a. senovės lietuvių valstybininkams būtų pakakę toliaregiškumo ir politinės valios užkirsti kelią Rytų Europos tarppolitijinės sistemos sužlugdymui, tai mintis apie tokią perspektyvą irgi neturėtų piktinti tikro rusų patrioto. Rusijai tapti „normalia“ ar europietiška šalimi (o apie tai nesvajoja retas rusas, įskaitant ir buvusį prezidentą Putiną), labiausiai kliudo tai, kad ji vis dar lieka imperija. Būtent imperinis Rusijos valstybingumo pobūdis trukdo jos demokratizacijai. Tai yra pagrindinė abiejų

(1917 m. ir 1991–1998 m.) Rusijos demokratizacijos nesėkmių pamoka.“ (ten pat; 380)

Drauge tai finaliniai koreliacijos tarp liberalios demokratijos idėjos ir federacinių pertvarkymų Rytų Europoje (buvusioje LDK) galimybių akordai, optimistiškai primenantys minoriniuose Rytų Europos istorijos priešaušriuose neracionalizuotą dabartinės „Vidurio ir Vakarų Europos spalvų įvairovės“ (ten pat; 378) gamą. Išsiskiriančios minėto apibrėžimo paradokso kryptys yra priešingos ir, bent jau formaliai, šiek tiek tarp savęs nesutaria: viena vertus, aprašymas apima normatyvinius ir futurologinius aspektus, kurie, aiškinimo požiūriu, yra labai svarbūs; kita vertus, koncepciškai atsiribojama nuo moderniuju/postmoderniuju dabarties procesų, normatyviškai brėžiančių santykį su praeitimi ir ateitimi, aiškinimų:

„Knygos autoriaus nuomone, nagrinėjant LDK kaip imperijos problematiką, daugiausiai žada koncepcijos, kurios imperijas laiko ikimodernia valstybingumo forma, o imperializmą sieja su ikikapitalistinių santykių politika. Tai visų pirma Anglijos mokyklos teoretikų darbai <...>“ (ten pat; 149)

Juk būtent postmodernistai skelbia dekonstruosiantys visus „didžiuosius pasakojimus“ (Lyotard 1993). *Didysis tarp didžiųjų pasakojimų*, kurį istoriškai linkęs dekonstruoti knygos autorius, yra imperinis „vieningos ir nedalomos Rusijos“ pasakojimas. Knygos baigiamuosiuose puslapiuose (prieš „Apibendrinantį epilogą“) skleidžiasi politinės sociologijos vizija, kurios ištakose – ankstyvieji lietuvių protėviai, *galėję išvauduoti* (tai – viena iš historiografinės sintezės prielaidų, *nuosekliai* plėtojama knygoje; to-

dėl sunku pritarti paties autoriaus žodžiams, kad „knyga nėra LDK istorijos sintezė“ [ten pat; 18]) rusų patriotus nuo tragiškos dilemos (arba liberali demokratija, arba vieningos ir nedalomos Rusijos išsaugojimas), jei būtų „laiku užkirtę kelią Rusijos imperijos, kurią mažai kas pasaulyje nelaiko blogiu, atsiradimui“ (ten pat; 381). Taigi aprašymas/aiškinimas Zenono Norkaus veikale nėra tik tipologinis, analitinis ir formalistinis, o „istorija“ nėra tik konstatuojamoji istorija: ji neatsiejama nuo socialinės politinės vizijos, kurioje išryškėja teisiniai, moraliniai ir estetiški, „spalvų įvairovės“, aspektai:

„Teisingai padalijus Maskvos Didžiąją Kunigaikštiją, Tverės ir Riazanės kaip suverenių „didžiųjų kunigaikštijų“ nominalusis statusas būtų tapęs realiu. Rytų Europos politinis žemėlapis (daug palyginti nedidelių valstybių, iš kurių išsiskirtų tik LDK ir demokratinis, o todėl ir toks palyginti taikingas Didysis Naugardas) savo konfigūracija nelabai skirtingi nuo tos spalvų įvairovės, kuri pradžiugina akį, pažvelgus į Vidurio ir Vakarų Europos politinį žemėlapiį po imperinės Rusijos platybių nykumos. LDK būtų likusi didžiausia Europos valstybe.“ (Norkus 2009; 378)

Socialinės politinės struktūros formuojasi, saugo ir stiprina savo ribas. Būtent šiuo – aiškiu, nusistovėjusių ribų ir vidinės socialinės politinės sandaros – aspektu galima, kaip ir siūlo knygos autorius, taikyti apibrėžimą, apimančią tik *ikimodernios valstybingumo formos* požymius. Čia tiktų labai abstraktus Michaelo Doyle'o *imperializmo* kaip „imperijos sukūrimo ir palaikymo proceso“ apibrėžimas (ten pat; 13). Tai – pakankamai pagrįstas analitinis, tačiau, ankstesnių apibendrinimo pastangų požiūriu, susiaurintas požiūris (pavadinkime jį *istoriniu*). Apibendrinančiu ir

lyginamuoju *istoriniu-sociologiniu* požiūriu, svarbu skirti ne tik stabilias struktūras, bet ir *laikinius-struktūrinius* istorijos pokyčius ir atitinkamus pereigų slenksčius, įskaitant *modernųjų*. Pirmuoju atveju *politija* ir *visuomenė* (*imperija* ir *visuomenė, valstybė* ir *visuomenė*), galima sakyti, sutampa: „svarbi ne kalba“ (beje, kalba ne tik techninė bendravimo priemonė, bet ir santykio su platesne socialine-etnine aplinka *institucionalizavimas*), – pažymi Zenonas Norkus, – „kuria vadai duoda komandas, bet ir tai, kad tos komandos būtų suprastos“ (ten pat; 259). Taigi *įsakymo*, kurį duoda karinis-politinis sluoksnis, *institucionalizavimas*, o drauge – kalbos *informacinių* ir *socialinių* funkcijų sukeitimas, iš esmės susiaurina, o gal net visai ištirpina „visuomenę“, todėl galima sakyti, kad pirmuoju atveju „visuomenės“ politijoje nėra. „Visuomenė“ iš principo yra radikaliai susiaurintas jos variantas, viršutinis horizontalus valdytojų, kurie varžosi dėl karinės jėgos įgyvendinimo viršenybės, sluoksnis. Kadangi istoriją „daro“ vadinamoji nepilna elito tauta, reliai *visuomenė* sutampa su *politine valdžia*.

O moderniaisiais laikais *visuomenė*, vis labiau stiprindama autonomišką savo ribas, teisiškai atsiskiria nuo „politikos“. Štai kodėl „<...> ilgainiui smurto naudojimas prieš kitus vis labiau ribojamas, vis nuosekliau įgyvendinant valstybinę smurto monopoliją. Tokią valstybės sampratą išreiškia ir bene pats įtakingiausias valstybės apibrėžimas, kurio autorius yra Maxas Weberis (ten pat; 119). Jei sutinkame, kad „valstybinė smurto monopolija“ ikimoderniaisiais laikais daugeliu esminių bruožų skiriasi nuo „valstybinės

smurto monopolijos“ moderniaisiais laikais, turime pripažinti, kad atitinkamos sąvokos – „valstybė“ ir valstybė – iš esmės skiriasi. Žmonijos istorijoje miršta ne tik žmonės, bet ir struktūros. Jei sutiksime, kad „valstybinė smurto monopolija“ yra vienokia ikimoderniais laikais, bet kitokia – moderniais laikais, turėsime pritarti ir požiūriui, kad *valstybė*, kalbant griežtai, yra *moderni* kategorija, XIX a. universaliai paplitusi pasaulyje kaip politinės organizacijos forma, tik paskui, tiriant ankstesnius istorinius periodus, pradėta taikyti ne tik sinchroniškai, bet ir diachroniškai (visoms tautos ir visiems istoriniams periodams).

Taigi klausimas, kurį verta kartoti: ar tos pačios sąvokos – „tėviškė“ (ten pat; 364), „patriotizmas“ (290), „lietuviškas patriotizmas“ (ten pat; 330) ir gausiai vartojama „tautos“ samprata – tinkamai vartojamos ir *ikimodernių valstybingumo formų*, ir *modernių valstybingumo formų* kontekstuose? Ar „politinis tautinis lietuviškas patriotizmas“, kaip minėta, ne pernelyg rizikingai siejamas tik su horizontaliu aristokratinio valdžios sluoksniu, *tikinčiu savo romėniška kilme* (dažnai pabrėžiamas, tačiau, reikia pripažinti, *vienintelis* „patriotizmo“, „tautiškumo“ „lietuviškumo“, kriterijus; ten pat; 290)? Kai taikome minėtą „susiaurintą“ istorinį požiūrį, etnosą atribodami nuo istorijos ir sutelkdami dėmesį į santykiškai siauros apimties aukščiausios valdžios sluoksnį, *santykis* tarp etnos ir imperijos („etnosui“ pakanka suprasti karinių vadų įsakus) išlieka *pozityvus*. Tačiau kai šį santykį taikome moderniam periodui, kuriame randasi kiti socialinės struktūros ryšiai ir visiškai nepa-

našūs etniniai-tautiniai ryšiai, santykis iš karto darosi *negatyvus*. Kadangi pusiausvyrą tarp analitinių sąvokų, kurios siauresnių socialinių politinių struktūrų kontekstuose gali būti vartojamos nuosekliai, išklabinama, už neproblemišką sąvokų turinio pakeitimą, o drauge kryptingą *imperijos* neutralizavimą plačios apimties diachroniniame kontekste, reikia užmokėti gana aukštą „negatyvesnio požiūrio į etninį nacionalizmą“ kainą:

„Negatyvios „imperijos“ konotacijos stipriausias buvo Vidurio ir Rytų Europoje, kur XIX amžiuje iškilo pats pikčiausias imperijų ir imperializmo priešas – etnis nacionalizmas. „Pikčiausias“ jis buvo dėl to, kad skelbė naują politinės bendruomenės legitimumo principą. „Tautų apsisprendimo“ principą jis sugriežtino, tapatindamas tautas su etnokultūrinėmis grupėmis, kurių svarbiausias skiriamasis požymis yra kalba. Etninio nacionalizmo požiūriu, imperijos yra neteisėti politiniai dariniai, nes jų sienos nesutampa su teritorinėmis tautų gyvenamų sričių ribomis. Kiekviena „civilizuota“ tauta turinti teisę gyventi savo atskiroje valstybėje, o imperijos esančios valstybiniai dariniai, kurie šią teisę pamina ir todėl yra „tautų kalėjimai“. (ten pat; 46–7)

Jei pritarime Ernesto Gellnerio tezei, kad žmonijos istorijoje tik modernybėje pirmą kartą *sutampa* plačios apimties *kultūros* ir *politikos* dėmenys (Gellner 1983), turėsime pripažinti, kad nuo tol iki dabar (tebegyvename vėlyvojoje *modernybėje*) teisiškai tebegalioja šioji „gryna“ tapatybės tarp *tautos/kultūros* ir *valstybės/politikos* samprata. Iš čia ir kyla teisinio pobūdžio prieštaravimas tarp *etninio nacionalizmo* ir *imperijos*. Jei pripažįstame *modernųjį teisinį* aspektą ir nelaikome jo „tik fikcija“, šis prieštaravimas tampa ne tik laikina problema, bet ir socialinio geopolitinio pobūdžio *antinomija*. „Tautinės

kultūros“ požiūriu, teisiškai galioja pirmiausia *tautinės/nacionalinės politikos formos*, o tik paskui – galimos jų *sąjungos*. *Legitimacija*, kaip pažymi ir autorius (žr. paskutinę citatą), yra *naujas* politinės bendruomenės koegzistavimo tarp kitų politinių bendruomenių principas.²⁵ Tačiau – tik jei remsimės „susiaurintu“ istoriniu požiūriu – *legitimacijos* kriterijų galima iš esmės apriboti, netgi vadinti jį *fikcija*, *organizuota veidmainyste*. Dalykas tas, kad šis kriterijus labiausiai kliudo kurti *universalią ikivestfališką* imperijos kategoriją (čia pakanka politinės valios, karinės jėgos ir galios kaip prievartos monopolijos), kuri būtų atribota nuo modernųjų, vienpusiškai negatyvių, reikšmių.

Tačiau dalykas tas, kad moderniaisiais laikais randasi *kokybiškai naujas* legitimacijos principas, prievartos monopoliją valstybėje suvaržantis *socialiai*: dabar „valstybė“ yra ne tiesioginiai karinio politinio elito įsakai, o struktūriškai diferencijuota, įskaitant valdžią, biurokratiją, visuomenę, *organizacinę visumą*. Štai kodėl ikimodernius kriterijus tiesiogiai perkėlus į modernųjį „vėberiškos valstybės“ kontekstą, moderniąją „legitimaciją“ tenka paneigti kaip ... fikciją:

„Šiame sąraše tik suverenumas ir solidus teritorijos dydis traktuojami kaip būtini imperiniai politijos požymiai. Suverenumo būtinybė imperijai papildomų komentarų nereikalauja. Tik pridurtina, kad čia turimas omenyje realus suverenumas, implikuojantis pakankamą galią ir politinę galią vykdyti savarankišką vidaus ir užsienio politiką, o ne tas, kuris vestfališkoje tarptautinėje teisėje suteikiamas visoms politijoms, pripažintoms nepriklausomomis valstybėmis. Tai tik teisinė fikcija, kurią vienas žymiausių šiuolaikinių tarptautinių santykių teoretikų Stephenas Krasneris ne be pagrindo vadina „organizuota veidmainyste“ <...> (ten pat; 171).

Suverenumo kriterijus, vienintelis iš šešių įvardijamų imperijos kriterijų (ten pat; 171), darosi kliuvinys, trukdantis įveikti neigiamai prisodrintas – ypač tarptautinės teisės požiūriu – dviejų pastarųjų šimtmečių *imperializmo* reikšmes. „Suverenumo būtinybė imperijai papildomų komentarų nereikalauja“ (ten pat). Ir iš tikro nereikalauja; tačiau tik tada, jei remiamės „susiaurintu“ istoriniu kriterijumi. Zenonas Norkus pažymi: „Tik pridurtina, kad čia turimas omenyje realus suverenumas, implikuojantis pakankamą galią ir politinę valią vykdyti savarankišką užsienio politiką, o ne tas, kuris vestfališkoje tarptautinėje teisėje suteikiamas visoms

²⁵ Šis *naujas*, t.y. modernus (čia visur pabrėžiama prasme), *politinės bendruomenės koegzistavimo tarp kitų politinių bendruomenių* principas svarstomame veikale įvertinamas, sakyčiau, nepakankamai (netgi redukuojamas į fikciją; žr. toliau), nors tai – ne tik metodologinė, bet ir empirinė senosios Lietuvos politijos/imperijos problema: „Po Lietuvos krikšto LDK valdovų bei diduomenės siekiai niekada neperžengė *regnum* (karalystės) statuso“ (ten pat; 40).

Potencialiai formavosi *nauji* tarptautinės teisės kontūrai, kurie „naujomis“ karalystėms/valstybėms nubrėžė naujus reikalavimus, tarp kurių ypač svarbus – *teritorijos institucionalizavimo*, ne tik paskirų imperijos vietų sėkmingo kolonizavimo, kriterijus. Kaip rašo, pavyzdžiui, Carltonas Hayesas, *daugumoje* paskesnių valstybių, sudarysiančių naująją sistemą, *savita tautybė* sudarys *pagrindą*, savo ruožtu išskiriantį valdančią klasę ir *atitinkamą oficialią kalbą*, o visos čia gyvenančios „tautybės“ – tiek etninė dauguma, tiek etninės mažumos – puoselės stiprų ištikimybės bendram monarchui, arba suverenui, jausmą (Hayes 1931; 4).

politijoms, pripažintoms nepriklausomoms valstybėms“ (ten pat).

Nenuostabu: ikimoderniose karinėse politinėse struktūrose „jėga“ yra atvira, tiesmuka ir savaime suprantama (kam ir prieš ką vaidinti, „mainyti veidą“, jei net veido, veidrodžio, visuomenės dar nėra?). Kitaip – moderniose socialinėse politinėse struktūrose, kuriose jėga teisiškai socialiai apribojama, todėl visuotinai funkciškai ir išplinta minėtas „veido mainymas“ – priešpriešias *Teisingumo, laisvės, lygybės* veidrodį. Čia „organizuotų veidmainysčių“, be abejo, esama daugiau, nei „tuomet“. Tačiau, keičiantis socialinei struktūrai, šios veidmainystės formos dabar priverstos varžytis su potencialiomis postruktūremis, – opozicijomis, atstovaujančiomis *visuomenei*, naujai istorijos jėgai, išjudinusiai „giliai įmigusią mešką“ – etnosocialinį kūną.²⁶

Suverenumą (čia, laikinai) galime pavadinti „subjektyviuoju“ veiksmu, o jėgą/prievartą – „objektyviuoju“. Kontrastas, žinoma, akivaizdus: jėga yra jėga, o suvere-

numas (kad ir kaip sumaniai jam taikantis prie jėgos) – tik fikcija. Tačiau jei prisiminsime knygos autoriaus raginimą puoselėti, aiškinamuoju požiūriu, *subjektyvųjį* veiksnį, „leidžiantį išryškinti subjektyvių siekių ir objektyvių pasekmių nesutapimą, kuris yra universalus socialinio gyvenimo bruožas, bet yra ignoruojamas tų tyrėjų, kurie apie veikėjų tikslus skuba spręsti pagal jų veiksmų pasekmes“ [ten pat; 13], turėsime pripažinti, kad modernioje socialinėje struktūrinėje „teisinių fikcijų“ aplinkoje glūdi *subjektyvi galimybė*, kuri, susiklosčius tinkamoms sąlygoms, tampa *tikrove*.²⁷ Modernybė kupina tokių *tikrovių-fikcijų*, siekiančių apginti *teisinį tarp-fikcinį* galimybių, virstančių tikrovėmis, statusą.

Vadinasi, šios „teisinės fikcijos“ nėra „tik veidmainystės“. Struktūriniu požiūriu, dabar tiesiog nepalyginamai daugiau priešpriešinių formų, savo fiktyviais interesais kliudančių *monopolistinei* jėgos, galios ir prievartos veidmainystei. Kadangi *etninio nacionalizmo nepakantumas imperijų atžvil-*

²⁶ Randasi ir nauja socialinė politinė strata, *pareigūnai*, pasak Samuelio Huntingtono, „prievartos valdymo“ specialistai (Huntington 1957; 11–14). Taikydami šį taiklų pavadinimą LDK politiniam elitui, susidurtume su metodologine nesėkme, nes ankstyvojoje politijoje, kalbant imperiologijos terminais, trūksta „vėberiškos valstybės“ atributų – pirmiausia profesinės diferenciacijos ir ekspertizės, kuria svarbiau ne prievarta, o prievartos valdymas. Štai kodėl ankstyvoji LDK politija, visiškai sutikčiau su autoriumi, yra *tipiška imperija*.

²⁷ Tautinę fikciją, kuri kartu yra tikrovė, sukuriame mes, modernieji žmonės. Sakyčiau, kad pagrindinė Benedicto Andersono „įsivaizdavimo“ idėja yra toli gražu ne ta, kuri populiariai jam priskiriama kalbant apie jo knygos *Įsivaizduojamos bendruomenės* idėją. Pagrindinė prielaida – Walterio Benjamino: modernybėje *vienalaikiškumas* nėra lygiagretus *laikui*, o *kerta laiką*, sutampa „jame“, – homogeniškame, tuščiame laike. *Tik* mes, stebėdami socialinę gamtą, skaitydami socialinį tekstą regime, „tarsi Dievas“ (Anderson 1999; 41), kad *vienu ir tuo pačiu metu* „prasilenkiame gatvėje“ (ten pat). Nuo šiol mes neabejojame, viena vertus, anonimiška, kita vertus, vienu ir tuo pačiu metu vykstančia socialine/tautine veikla: „Sociologinio darinio, judančio pagal kalendorių homogeniškume, tuščiame laike, samprata tiksliai atitinka nacijos sampratą, kuri yra taip pat suvokiama kaip vientisa bendruomenė, pastoviai judanti istorijoje į vieną ar kitą pusę“ (ten pat).

giu svarstomoje knygoje plačiau nėra komentuojamas, skaitytojui susidaro įspūdis, kad *etninio nacionalizmo*, o kartu ir jo *legitimacijos principų*, dabartiniais supervalstybių formavimosi laikais galbūt reikėtų nepaisyti kaip „tik fikcijų“ (žr. priešpaskutinę citatą). Vis dėlto XIX amžiuje iškilęs „pats pikčiausias imperijų ir imperializmo priešas – etnis nacionalizmas“, XX amžiaus pabaigoje atgyja kaip neonacionalizmas (Cohen 1994; Connor, Walker. 1994. Hutchinson and Smith 1994; Smith 1994). O drauge atgyja universalios tarppolitijinių sistemų („imperijų“) ir jas sudarančių sociopolitinių „fikcijų“ teisinė dilema: jei etninio nacionalizmo *nepakantumas bet kuriam imperijos tipui* yra pasikartojantis, dėsningas reiškinys (teisėta – tik tautinės kultūros ir politikos santuoka), tai kaip *imperializmo* samprata gali prarasti *neigiamas* savo reikšmes aktyvios etninės savimonės raiškos kupiname dabarties pasaulyje?

Iš to, kas pasakyta, darytina dalinė išvada: nors, knygos autoriaus nuomone, „nagrinęjant LDK kaip imperijos problematiką, daugiausiai žada koncepcijos, kurios imperijas laiko ikimodernia valstybingumo forma“, tačiau įgyvendinti šio metodologinio uždavinio – mėginimo analitiniu skalpeliu švariai atskirti *tik ikimodernybės* formas – nepavyksta, ir kažin ar gali pavykti. Knygoje pateikiamos idėjos, klausimai ir atsakymai, kaip pabrėžia pats autorius, yra hipotetiniai ir diskusiniai: „bet tam knyga ir buvo parašyta – padėti išlaikyti LDK atmintį gyvą mūsų, dabartinių lietuvių, kultūroje“ (ten pat; 18). Šioji – *diskusijos* – idėja itin artima šios recenzijos autoriui, kurio nuomone, ramiam, tik iš pažiūros, Metodologijos/me-

todikos vandenyne egzistuoja Sargaso jūra, o šioje jūroje – trys nepaprasto grožio deivės, turinčios vieną ir tą patį dievišką kūną: viena kviečia formalizuoti, kita – neutralizuoti, o trečia – universalizuoti. Visos trys – skirtingos, bet, kaip minėta, sudarytos iš tos pačios jūrų žolės Sargassum, savo Bermudų trikampyje meiliai priglaudžiančios kiekvieną idėjas neršiantį svečią.

Formalizuodami, neutralizuodami ir universalizuodami sąvokas, ypač diachroniniame kontekste, kaskart susiduriame su trikdančia analitinio matavimo *asimetrija*. Skirtingas istorinio vandenyno struktūros gylis ir nevienodas slėgimas verčia klausti: ar pagrįstai taikome *tas pačias* (formos požiūriu) sąvokas struktūriškai nepanašiuose socialiniuose politiniuose kontekstuose? Bermudų trikampyje susidaranti asimetrijos šešėlis, įskaitant ir reliatyvistinę jo formą, kartas nuo karto šmėkšteli ir čia recenzuojamame veikale. Kad ir šis glaustas pavyzdys. Skaitytojo nuostabą nuo pačios pradžios sužadina „Įvade“ – be kritinių komentarų – pateikiamas reliatyvistinio pobūdžio *imperijos* apibrėžimas (Gerasimov *et al.*): „Mūsų nuomone, imperija veikiau yra tyrimo kontekstas nei struktūra, veikiau problema nei diagnozė. Bet kokia visuomenė gali būti „mąstoma“ kaip imperija“ (žr. ten pat; 9). Prieveiksminių konstrukcijų kupina šio apibrėžimo sofistika galiausiai baigiasi iš pažiūros neutraliu, ideo-logiškai nepastebimu sakiniu „Bet kokia visuomenė gali būti mąstoma kaip imperija“ (kalbant tiksliau, čia galėtų arba turėtų būti žodžiai „bet kuri“, – vienaip ar kitaip, tai nėra viena ir tas pat). „Bet kokia“ *visuomenė* gali būti

imperija... Šis sakinytis liudija, kad patenka-
me į absoliutaus reliatyvizmo liūną, atvira
ne tik mokslinei atrankai, bet ir „bet kuriai“
ideologijai.²⁸

Visai neabejotina, kad šis apibrėžimas
– parankus tam, kas turi turi jį po ranka.
Tačiau ar tik ne šios reliatyvios abstrakcijos
gemėse tūno ideologinis, o ne analitinis gin-
klas? Skirtingų istorinių struktūrų ištirpdy-
mas reliatyvizme (tai tik pradinis žingsnis)
leidžia, tiksliau, netrukdo, konstruoti nau-
ją istorizmo tiesę kaip *didįjį pasakojimą*.
O paskui tie patys pavadinimai, įskaitant
imperijos, gali būti vartojami „neutraliai“
(universaliai), priskiriant jiems skirtingą
(nelygu iš kur vėjas pučia) turinį. Klauski-
me paprastai: kas iš to laimi? Be abejo, tas,
kuris turi didesnę teritoriją (kurioje „vėjas“
iš keturių pusių pusčia) ir jėgą, – juo labiau,
kad teisingai kriterijai nuo šiol (pagal apibrė-
žimą) – tik fikcija. Taigi: absoliuti reliatyvi-
zacija atveria kelią formalizacijai, šioji pare-
mia universalizaciją, o pastaroji – (tariamą)
neutralizaciją.

Sąvokų neutralizacijai, be to, gali talkinti
ir *tipologizacija*. Imperijas, – siūlo Zenonas
Norkus, – reikia skirti, rūšiuoti į tipus. Im-

perijų būta įvairių, kaip ir valstybių. Iš karto
reikia pažymėti, kad griežtos tipologizacijos
linijos padeda įveikti pirminį reliatyvizmą.
Tačiau reliatyvizmas, išstumtas pro duris,
vėl beldžiasi į langą. Dalykas tas, kad tipų
gausėjimas viduriniajame konceptualiaime
lygmenyje, jei neatsižvelgiama į bendresnes
prielaidas (skirtingus struktūrinius ikimo-
dernumo ir modernumo lygmenis), reliaty-
vizuoja. Todėl pro pravirą langą veržiasi tipų
infliacija.²⁹ „Yra didesnis už didesnį ir ma-
žesnis už mažesnį ...“, – išmintingai mąstė
Zenonas iš Elėjos.

Pradėjus tipologizaciją jau nepakanka
pasakyti, kad visos sąvokos yra ginčytinos,
todėl paisoma analitinių kriterijų, kuriems
gausėjant infliacija pasiruošusi sugrišti. Iš
tikro: *valstybė* – iš esmės ginčijama sąvoka
(Harding 2002), kaip ir *imperija* (Norkus
2009; 77). Nuovokus, įgudęs tyrėjas nesi-
tenkina valstybės sąvokos kaip „duotybės“
konstatavimu, todėl analizę pradeda tipo-
logizavimu. Juo atidžiau istorikas skverbia-
si į ikimoderniosios „politijos“ tikrovę, tuo
labiau tikslinami terminai, tuo lanksčiau
tipologizuojama randant „pro-valstybes“,
„mini-valstybes“, „provincines valstybes“,

²⁸ Matyt, šios citatos autoriai (Gerasimov *et al.*) turi numanomą tikslą – *neutralizuoti* neigiamą vertybinių krūvį, persodrintą vestfališko laiko dvasios, iki šiol priskiriamą imperijos sąvokai (recenzijos autorius, kad ir neskaitęs nurodyto teksto, drįsta spėti – *Rusijos imperijos*), prijaukinti, pripratinti skaitytojo klausą prie „geresnio“ (blogo tik ankstesniu „blogo laikotarpiu“) žodžio. Neutralizuoti šį žodį – dėl visai kitų priežasčių – mėgina ir recenzuojamos knygos autorius, tačiau, apibrėždamas skiriamuosius imperijos požymius ir taikydamas juos tik lyginamojoje istorinėje ikimodernybės analizėje (pagal apibrėžimą), jis šį terminą kartas nuo karto vis dėlto gretina su moderniomis valstybingumo formomis.

²⁹ Zenonas Norkus, gerai suprasdamas tipologizacijos infliacijos grėsmę, pažymi: „Sociologiškai kiek praprusęs skaitytojas gali čia pradėtas imperijų tipologijų kūrimo pratybas pratęsti savarankiškai, joms taikydamas visas jam žinomas ekonominių, socialinių, politinių sistemų tipologijos idėjas. Toliau apsiribosime tik tomis imperijų tipologijomis, kurių pagrindu kai kurie autoriai mėgina suformuluoti vienokius ar kitokius apibendrinimus apie imperijų dinamiką“ (ten pat; 176).

„regionines valstybes“, „miestus valstybes“, „darinius, panašius į valstybes“, „išsiplėtusias valstybes“ (žr.: Reynolds, 1997; van Caenegem, 1998; Genet, 1998; Davies 2008). Dar paplušęję rasime daug kitų tipų, kol galiausiai suprasime, kad nejučia pradėdame vadovautis reliatyvistine „Gerasimov *et al.*“ logika.

Štai kodėl svarbu įsitraukti į diskusijas dėl „šiuolaikinių“ sąvokų taikymo „viduramžių istorijai“. Sakykim, ar istorikai, tiriantys viduramžius, gali taikyti žinomą Maxo Weberio *valstybės* (modernios valstybės) apibrėžimą be išlygų? Ar istorikai, tariant Reeso Davieso žodžiais, „ne pernelyg įsimyli žodį *valstybė*“, (Davies 2008; 294)? Ir dar: ar tipologizacija be pabaigos (rastume net keletą šimtų skirtingų valstybinių *ancien regime* formų [žr.: Tilly 1975]) nereikalauja sumokėti atitinkamos – metodologinio anarchizmo, besiribojančio su reliatyvizmu – kainos?

Kita dalinė išvada, kylanti iš šio aptarimo, būtų ta: *vidurinių lygmenį* reikėtų jungti su *bendresniu priedaidų lygmeniu*. Tai skatintų artikuliuoti koncepcinę įtampą tarp abiejų – horizontaliojo ir vertikaliojo – planų. Trumpai aptarkime pavyzdį. Alexanderis Motylis viduriniame tipologizacijos lygmenyje skiria (žr. Norkus 2009; 174–5) *netolydžias* imperijas (netolydžių imperijų periferijas nuo metropolijų skiria jūros ir vandenynai arba kitų politijų teritorijos) ir *tolydžias* imperijas (tolydžiose imperijose periferinės visuome-

nės yra tiesioginėje metropolijos kaimynystėje). Bendrasis priedaidų lygmuo reikalauja apimti įtampą ne vien tarp sinchroniškų, bet ir diachroniškų struktūrų.³⁰

Senasis-ikimodernus, tolydus-europinis, apimantis daugybę politinių ir pseudo-politinių vienetų, pasaulis, tipologizacijai beveik nesipriešina (reikia turėti patogų analitinį skalpelį ir, žinoma, neužmiršti sociologinės vaizduotės). Būtent taikydamas pasirinktus kriterijus Zenonas Norkus atskleidžia „senojo“ pasaulio, įskaitant Lietuvą, padalinto į įvairiopus politijų formas, *tipiškumą*, kurį iš esmės paremia anuomet vyraujantis imperinės valios *imperatyvas*, – geopolitinių ir ekonominių interesų skatinamas karinio politinio elito veržimasis užkariauti, politiškai užvaldyti ir kolonizuoti (įvairiomis formomis). Knygos autorius, nuosekliai remdamasis pirminiais ir antriniais šaltiniais (tiksliau, istorinėmis sintezėmis) įrodo, kad ir senoji Lietuva yra *tipiška imperija*. Čia vartojamam žodžiui *tipiškas* artimiausias žodis – *normalus*, todėl galima sakyti, kad užkariavimai anuometinėje Europoje – *normalizuojami*; kalbant tautologiškai, įsiviešpatauja imperinis imperatyvas. Šioji „tipizacija“, arba „normalizacija“, ir parengia socialines politines sąlygas, kad militarizmas ir kolonizacija (tiek išorinė, tiek vidinė) jaugtų į modernųjį Europos kūną kaip natūrali naujų, kompleksinių struktūrizacijos procesų dalis.

³⁰ Be įvardytų „horizontalaus“ lygmens skirtumų, turėtume pridurti „vertikaliojo“ lygmens skirtumus: netolydžios imperijos labiau atitinka ikimodernųjį, o tolydžios imperijos – modernųjį istorijos tarpsnį, kurio kulminacija – „didžioji takoskyra, sukūrusi modernų pasaulį, kokybiškai skirtingą nuo vakardienos pasaulio“ (Wallerstein 1974; 3). Netolydžių imperijų laivyno flagmanas, turintis didžiausius finansinius karo laivyno išteklius, – XVII-XIX amžių Britanijos imperija, kuriai, beje, vienintelei Patrickas O’Brienas taiko *vėberiškosios valstybės* – stabilios, saugios, suverenios ir pakankami efektyvios – pavadinimą, nepripažindamas šių skiriamųjų imperinės valstybės bruožų netgi kitoms anuometinėms valstybėms (O’Brien 2001).

Žvelgiant diachroniškai, modernybėje pasikeičia jėgų santykis tarp santykiškai nedidelių (netgi matuojant LDK mastais) žemyninių ir globalėjančių užjūrinių, arba netolydžių, imperijų. Jeigu „solidus teritorijos dydis“ yra vienas iš dviejų būtinų imperijos požymių (Norkus 2009; 171) ikimodernybėje, tai modernybėje „solidų“ dydį keičia ne tik ženkliai padidėjęs „visa apimantis“ teritorinis dydis, bet pirmiausia spartus *naujų organizacinių sąlygų* formavimas, kaip *būtinai modernios imperijos* kriterijus sutekęs lemiamą postūmį industrializacijai, urbanizacijai ir visa apimančiam turto kaupimui. Esminis pasikeitimas, lemiantis anksčiau sunkiai įsivaizduojamos galios (karinės, politinės, ekonominės, kultūrinės) mastus, yra tas, kad europiečių karinių įgūdžių, įgytų viduramžiais, kuriuos sutartinai galime vadinti *imperialistiniais*, pranašumas, anot Patricko O'Brieno ir Michaelo Manno, ypač išaugo jūrose, įskaitant naujas karinio laivyno taktikas, tinkamas *atvirose* jūrose, ir *trace italienne* tvirtoves, leidžiančias okupuotiems pakrantės prekybos uostams likti beveik nepažeidžiamiems (O'Brien 1999; Mann 2008).

Europiečiai, pajutę „netolydžių“ imperijų augimo pagreitį, formavo protekcionizmo sistemą kontroliuodami prekybą ir steigdami „neformalias imperijas“ plačios apimties regionuose. XVIII a. viduryje pasaulyje iš esmės pasikeitė *ekonominės galios* svertai, – Britanija tapo produktyvesnė ir galingesnė nei bet kuri kita besivaržanti Europos ar Azijos imperija

(Mann 2008; 350–1). XVII a. viduryje kolonijos tampa rinkomis, kurios skirtos gaminti fabrikatams, ir žaliavų šaltiniais metropolijai, absorbuojančiai darbą ir kapitalą kaip pelno šaltinius Britanijai, kurioje prekyba vergais (laisvais pervežtų vergų skaičius – apie 3,3 milijono) ypač klesti nuo 1662-ųjų iki 1807-ųjų (Morgan 2007; 11–2).

Kitaip tariant, naujame, moderniam, pasaulyje, į pirmą vietą iškyla *netolydžios imperijos*, kurių hegemoniška, globalėjanči galybė savaime priešinasi tipologizacijai (ikimodernybėje „normaliam“ valstybių dauginimuisi). Kadangi didelės valstybės rykliai, kalbant vaizdžiau, bet aiškiau, praryja mažesnes drauge su jų artimais ar tolimais sąjungininkais, valstybių *skaičius iš esmės* sumažėja, tačiau *galia*, kurią turi *modernios imperijos* (skaičiumi galiausiai sumažėjančios iki vienintelės veiksmingiausios Britanijos imperijos) – *iš esmės* padidėja.

Taigi išvada yra ta, kad tipologizacija (nesvarbu, kokių sąvokų) yra svarbi, tačiau nepakankama procedūra. Be to, tipologizacija sukuria „persotinto neutralumo“ paradoksą. Iš pažiūros neutralių tipų dauginimas praranda ribų, skiriančių, laiko požiūriu, netapačias socialines struktūras, savivoką. Apie dabarties istoriją rašyti sunku tam, kad randasi dabartyje: *mokslininkas*, būdamas dabartinės epochos *amžininku*, tipologizuodamas nori išvengti šališkų dabarties požiūrių, tačiau išvengti jų dažnai nepavyksta, išskyrus bandymus netiesiogiai paremti neutralių sąvokų infliacijos sąlygas.³¹

³¹ Atrodo, kad čia susiduriama, kaip neretai būna gyvenant „dabarties“ sąlygomis, su dviejų tipišku asmenų, *mokslininko* ir *amžininko*, kaip juos vadina Erikas Hobsbawmas, dilema, kurios tinkamai neapmąščius lengvai natūralizuojamos esamo periodo nuomonės ir nuogirdos: „Apie XX amžiaus istoriją niekas negali

Jei *imperijos* ir *imperializmo* sąvokų, kaip teigiama šioje recenzijoje, nepavyks taip lengvai „neutralizuoti“ (be to, tai gana rizikinga visuotinai plintant apolitiniam, konformiškiems santykiu su globalizacijos procesais požiūriams), tai galbūt ne tokios problemiškos yra kitos pagrindinės knygoje vartojamos sąvokos? Iš karto pažymėtina: tiek čia recenzuojamoje knygoje, tiek recenzijoje vartojamos tautos, tautiškumo, patriotizmo, tautiškumo, lietuviškumo sąvokos nesiliauja būti iš esmės ginčytinos, *socialinio susitarimo* požiūriu, ir netgi jas apibrėžus, remiantis aiškiais kriterijais. Jau vien todėl verta glaustai aptarti *tautos* apibrėžimo pavyzdį, kuris, kaip minėta 13-oje išnašoje, daro įtaką čia recenzuojamos knygos autoriui. Labai glaustai apibendrinkime, *kas yra tauta*, kaip tai įvardija žymiausias medievistikos Lietuvoje autoritetas Edvardas Gudavičius.

Skirtini du *būtinai* – a) etnosocialinės bendrijos, b) tautinės savimonės – kriterijai (Gudavičius 2002; 60). Iš karto atkreipsime dėmesį į keistoką išlygą: pirmasis *a*) kriterijus įvardijamas tarsi nenoromis, po užsi-tesusios diskusijos, tiksliau, kaip lemiamas

reakcija į numanomo reflektivaus paše-
kovo argumentų laviną. Nors šis teiginys
formuluojamas esant „gana nepalankioms“
sąlygoms, tačiau jo svarba yra didelė, nes tai
– *būtinybės* srities kriterijus („...laikau *dar*
būtina...“):

„Kas yra TAUTA ir kokios jos paradigmos
– atskira ir plati tema. Čia tik pasakysiu, kad
neatsisakau tautos kaip etnosocialinės bendrijos
apibrėžimo, bet laikau dar būtina ir tautinės
savimonės išlygą (tautinės savimonės jungiama
etnosocialinė bendrija).“ (Ten pat.)

TAUTA... Didžiosios raidės ir simbolinis
daugtaškis pirmojo sakinio pabaigoje („ats-
kira ir plati tema...“) tinkamai įvardija *kon-
vencinio*, didele dalimi *nepažinaus* socialinio
politinio reiškinių mįšlingumą. Šis esminis
nepažinumas vargu ar įveikiamas, tačiau rei-
kia daryti aiškią atranką, o todėl nurodomi
du būtinai tautos kriterijai. Pirmasis iš jų,
etnosocialinės bendrijos požymis, kaip minė-
ta, pripažįstamas nenoriai, nors tai – būtinas
tautos požymis! Manychiau, kad šis numano-
mas vidinis svyravimas yra gana nuoseklus,
taigi moksliskai sąžiningas: medievistams,
ypač ankstyvųjų viduramžių, trūksta to, ką
sociologai vadina empirine medžiaga.³²

rašyti taip, kaip rašytų apie kurios kitos epochos istoriją jau vien dėl to, kad niekas negali apie savo gyvenamą laikotarpį rašyti taip, kaip gali (ir turi) rašyti apie periodą, kurį pažįsta tik paviršutiniškai, iš nuogirdų, iš to meto šaltinių ar vėlesnių istorikų darbų. Mano gyvenimas sutampa su diduma periodo, kurį apima ši knyga. Didžiąją jo dalį, t.y. nuo pat paauglystės iki šių dienų, aš domėjaisi visuomeniniais reikalais, kitaip sakant, perėmiau to periodo požiūrius ir nuomones veikiau kaip amžininkas, o ne kaip mokslininkas“ (Hobsbawm 2000; 7).

³² Formuluočiau „neatsisakau tautos kaip etnosocialinės bendrijos apibrėžimo“ yra tinkama apibūdinant ir Zenono Norkaus veikalą *Nepasiskelbusioji imperija*. Čia irgi „neatsisakoma“ etnosocialinės bendrijos apibrėžimo. Tačiau ši kategorija – tik liekamoji sąvoka, nes į pirmą vietą iškeliamas aukštesniojo horizontalaus sluoksnio *tautinė savimonė*. „Tokios subetnijos, kuri formavosi ir LDK, savimonę išreiškė romėniškos lietuvių kilmės legenda (mitas), kuri buvo LDK valdančiojo elito tautinę tapatybę grindžiantis kilmės naratyvas“ (Norkus 2009; 261). Apie struktūriškai reikšmingą *demoso savimonę* ir *atmintį* nekalbama (čia teikiama nuoroda į Anthonio Smitho *ethnie* koncepciją, tačiau pridurtina, kad A. Smitho kilmės simboli-ka „atstovauja“ pilnesnei, negu tik elito, struktūrai).

Tačiau, – tęsia argumentaciją Edvardas Gudavičius, – tautinė savimonė yra *kintantis reiškiny*s, todėl reikia pripažinti tautinių savimonių tipus ir šių tipų *ryšį su istorinėmis sąlygomis* (ten pat). O tai, reikia pripažinti, yra istoriko-sociologo uždavinys. Kaip įprasta, sprendžiant tipologijos uždavinius išskyla dar daugiau problemų, nes reikia papildomai apibrėžti santykius tarp išskirtųjų tipų. Santykio kategorija savo ruožtu reikalauja kriterijų, nurodančių istorinių sąlygų – socialinės struktūros – esminius pasikeitimus. Kaip tik todėl Edvardas Gudavičius, sakytume, yra atsargus ir apdairus nurodydamas *labai plačios* apimties (beje, skirtingose visuomenėse nevienodai apibrėžiamą) tautos susidarymo „pradžią“ – *viduramžius*: „Kalbant apie lietuvių tautos atsiradimą ir jos gyvenimo pradžią, reikia pasakyti, kad jos arealas yra Vidurio Europos rytinė dalis, o epocha – viduramžiai“ (ten pat).³³

Dabar verta pažvelgti į tautinių procesų formavimosi kriterijus lyginamojo santykio – *Vidurio Europos* (apibendrintai) ir *Lietuvos tautinių procesų* – požiūriu. Pirma, kaip tvirtina E. Gudavičius, *visur* valstybę sukūrė vyraujanti gentis (ten pat). Tikrinant šį kriterijų iškiltų papildomas klausimas, į kurį vargu ar pavyktų atsakyti: ar „vyraujanti

gentis“ turi vyrauti *etnosocialinės bendrijos* požiūriu (kriterijus „nurodytas nenoriai“, tačiau, rodos, yra būtinas)? Jei „vyraujanti gentis“ – tik elito mažuma, turinti romėniškos kilmės savimonę, reikėtų arba atsisakyti žodžio *vyraujanti*, arba tikslinti jo reikšmes. Jei *visur* Vidurio Europoje vyrauja „artimų genčių sąveikos erdvė“ (žr. toliau), abstrakčioms teritorijos ir valstybės sąvokoms palapsniui suteikianti vis daugiau sociopolitinės/etnopolitinės prasmės, tai ar lietuviškas atvejis Vidurio Europoje – išimtis?

Kad Edvardas Gudavičius, įvardydamas idealųjį *Vidurio Europos* tipą, turi mintyse *etnosocialinį* kriterijų, matyti iš šio sakinio: „Išskyrus vengrus, Vidurio Europos tautų *genezė etniškai yra gryna* ir nesudėtinga“ (ten pat; kursyvas mano – A. V.). Tuomet ir susidaro sąlygos atsirasti dariniui, kuris vadinamas *etnine valstybe* (ten pat). Jei taip, tai kyla minėtas klausimas: koks šiuo atveju *a) etnosocialinės bendrijos* ir *b) tautinės savimonės* tarpusavio santykis? Kai egzistuoja „artimų genčių sąveikos erdvė“ (ten pat), šiedu būtini tautos susidarymo kriterijai galioja ir senosios Lietuvos atveju. Tačiau ar šiedu kriterijai galioja išsiplėtusios ir jau nebe etninės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atveju?

³³ Zenonas Norkus taip pat, viena vertus, vartoja tikslios chronologijos kriterijų (ten pat; 286), o kita vertus, šio kriterijaus nelinkęs taikyti dėl minėtų priežasčių, su kuriomis susiduria istorikai, ypač medievistai. Tikslindamas tautų susiformavimo pradžią Prancūzijoje, Anglijoje, Ispanijoje jis pareškia, kad jau anksstyvaisiais Naujaisiais Amžiais susikūrė tautos, – pridurdamas, – „esti autorių, kurie šio proceso pabaigą žemyninėje Europoje nukelia į XIX a., kai atsirado visuotinė karinė prievolė, visuotinis (pradinis) išsilavinimas, spauda, o taip pat įsibėgėjo urbanizacija“ (ten pat; 286). Jei atkreipsime dėmesį į šios recenzijos 13-ąją išnašą, matysime, kad absoliučiai visi paminėti autoriai XIX a. laiko ne nacionalizmo (ir atitinkamai tautų formavimosi) „pabaiga“, o tik „pradžią“. Iš to, kas pasakyta, darkart aiškėja, kuo vertinga čia recenzuojama knyga – čia kaip nematoma gija driekiasi poliloginė, edifikuojanti tema – *Visos kultūros mokslų sąvokos yra iš esmės ginčytinos*.

Ar Lietuva tampa išimtimi bendrajame Vidurio Europos kontekste ir galbūt dėl šios pagrindinės priežasties – valdžios karinio elito abejingumo tiems procesams, kurie *visuotiniai* vyko Vidurio Europoje („*visur* valstybę sukūrė vyraujanti gentis“), ir, atitinkamai, abejingumo *etninei valstybei*, nesuinteresuotumo *etnine/tautine savimone*, – laipsniškai ištrina tiek vidinius, tiek išorinius *etninės valstybės* struktūros daigus, potencialiai bręstančius kalbiškai artimų genčių sanglaudoje? Gal elitas, turėdamas karinę imperinę valią, stinga racionalaus, strateginio evoliucinių procesų Vidurio Europoje įvertinimo? *Vidurio Europos* procesu, kuriuose *visur* kristalizuojasi etniškai artimų genčių *sanglaudos*

(Gudavičius 2002; 60), t.y. *potencialios etninės*, jau ne tik fragmentiškai suskaidytos socialinės, *teritorijos*. O gal „tautų savimonė“ viduramžių Rytų Vidurio Europoje (tegu nesudreba mūsų, sausumos vikingų, širdys!) yra anachronizmas? Ir gal dėl to esame linkę sureikšminti tik viršutiniuose socialinės atmosferos sluoksniuose plevenančią romėniškos kilmės „atmintį“?³⁴

Zenonas Norkus privilegijuotai išskiria politiškai vyraujančią LDK aukštesniąją „horizontałą“ sluoksnį, puoselėjančią, tautinės savimonės požiūriu, romėniško paveldo atmintį, gebančią diktuoti įsakmias valdymo taisykles didžiulei, etniškai mišriai teritorijai. Jei griežtai paisome dviejų būtinų –

³⁴ *Atmintis* kaip *karinio politinio elito romėniškoji naracija* labai išsiplėtusioje (santykiškai kompaktiškos etninės baltų genčių sanglaudos atžvilgiu) *teritorijoje* susiduria su esminiu struktūrinių sąlygų, nepalankių šios etnocentriškos, orientuotos tik į aukščiausiąjį sluoksnį, savimonės plėtrai, pasipriešinimu. *Vieta*, kaip ir užimama *padėtis*, *vaidmuo*, *funkcija* ir pan., skirtina nuo *teritorijos*, kuri yra labai abstrakti („nesvari“, „nereikšminga“, „tuščia“, tautinės savimonės plitimo požiūriu), o ne konkreti kategorija. Ankstyvuosiuose viduramžiuose „tauta“ (tiek aukštesnysis, tiek žemesnysis sluoksniai) gyvena socialinėje *vietoje*, bet ne etninėje/tautinėje *teritorijoje*.

Tešiant *atminties* temą būtų galima klausti, kaip atsitiko, kad *atmintis* kaip universalus kolektyvinio pobūdžio reiškinys, neatliko tinkamo „tautinio vaidmens“ paskesniuojų istorijos laikotarpiu: jei ji, kaip *lemiamas* struktūrinis tautos požymis (vienintelis!) yra svarbi ankstyvųjų viduramžių *karinei politinei bajorijai*, tai atitinkamai turi būti svarbi (kaip universaliai galiojantis struktūrinis kriterijus) ir paskesnei *sulenkejusiai* (bet „dar ne visai“) bajorijai ir ponijai, kuri, turėdama ne tik kilmės, bet ir LDK politinės istorijos naraciją, privalėjo daug anksčiau ir organizuočiau „žadinti“ primigusią tautos sąmonę arba sąžinę (jei tolygiai vertiname priežastinį *atminties* veiksnį). Kodėl „tauta“, turėdama netgi *teritoriškai* plintančią „tautinę“ atmintį, buvo pažadinta vėliau, negu kitos regiono „tautos“? Kodėl čekų istorikas-sociologas Miroslavas Hrochas vadina Lietuvos „tautos atgimimo“ atvejį „vėluojančiu tipu“ regione? Kodėl estų „tauta“, apskritai neturėjusi valstybingumo ir atitinkamos politinės kultūrinės *atminties*, moderniuoju XIX a., ypač antrosios pusės, laikotarpiu *pradėdama nacionalinį sąjūdį anksčiau* nei lietuviai, pradėjo ir savo tautą kurti šiek tiek anksčiau, – pirmiausia dėl modernesnių socialinės struktūros sąlygų, lėmusių, kad pagrindinė socialinė tautinio sąjūdžio formavimosi jėga buvo smulkioji buržuazija, tiksliau, potenciali buržuazija (smulkūs parduotuvų savininkai, amatininkų dirbtuvių savininkai, žemesnysis kaimo inteligentijos sluoksnis, miestelių ir kaimo mokytojai, valstiečiai, ypač rėmusieji radikalų sparną). Sparti vidurinėsios *B fazės* raida susijusi su santykiškai tankiu mokyklų tinklu ir sparčia raštingumo plėtra, – kaip remdamasis lyginamuoju sociologiniu pažinimo būdu, įrodinėja Miroslavas Hrochas (Hroch 1985; 76–85). Atsakymas į minėtus klausimus dėl subjektyviojo „atminties“ veiksnio, be abejo, reikalautų didžiulio sociologų-istorikų įdirbio.

etnosocialinio ir *savimonės* – tautos apibrėžimo požymių, turime paaiškinti akivaizdžiai nykstantį *santykį* tarp viršutinio ir apatinio socialinių sluoksnių. Jei šis *santykis* argumentuotai išsaugomas, išsaugomi ir *tautos ryšiai*, o jei santykis nesvarstomas, lieka du *socialiniai kaip socialiniai*, tarp savęs „tautiškai“ niekaip nesusiję, sluoksniai. Priešingo samprotavimo atveju, visur istorijoje išnirs ne socialiniai, o *tautiniai* ryšiai (privalėsime netgi atsisakyti pretenzijų į bet kurį *socialinį* mokslą; visi jie nuo šiol – *tautiniai*). O jei pirmojo, *etnosocialinio*, kriterijaus nejučia ar sąmoningai atsisakome, „lietuvių tauta“, netekusi pirmojo būtino savo požymio – etnosocialinės bendrijos ryšių, apribojama *antruoju būtinu* (nuo dabar jau vieninteliu!) – *tautinės savimonės* kriterijumi. Ši savimonė ir strategiškai, ir taktiškai orientuota ne į tautinių sentimentų terpę, tik moderniaisiais lakais palaipsniui apimančią *visą* visuomenės struktūrą, o veikiau į save pačią, t.y. materialius karinio verslo ir idealius garbės, susijusius su statusu, interesus.³⁵ Ši, iš esmės *klasinė politinė*, savimonė strategiškai nekonstruoja geopolitinės raidos galimybių, sietinų su gana akivaizdžiomis anuometinių struktūriškai evoliucionavusių Vidurio Europos *etninių valstybių* raidos perspektyvomis.

Esminis dalykas yra tas, kad pernelyg *sureikšminamas*, kaip čia teigiama, *subjektyvus* veiksnys, *tikėjimas savo romėniška kilme* (tai – *lietuviškosios tapatybės šerdis*; Norkus

2009; 290) nėra visiškai išskirtinis atvejis tuo laikotarpiu, kuriame vyrauja išsiskiriantis karinių politinių sluoksnių legitimacinis imperatyvas – ieškoti realių ir numanomų ryšių su Romos imperija ir jos paveldu. Klausimas yra tas: jei *lietuviškumas*, tarkime, yra tik *nominalus*, tai galbūt svarbesnis dalykas – *legitimacinis* karinės politinės stratos užimamos padėties pagrindimas. O jei taip, tai galbūt šiai stratai iš principo priimtini tik *politinės klasinės*, o ne *politinės tautinės* legitimacijos būdai, pasirenkami parankiomis situacinėmis progomis? *Lietuviškumo* kriterijus pradeda visiškai neatitikti *teritorijos* ir *etniškai artimos genčių sanglaudos*, Rytų Vidurio Europoje egzistuojančios *visur*, sąlygų, nurodytų Edvardo Gudavičiaus. Todėl potencialus tautiškumas (galimas tik kaip *teritorinis*, t.y. įsukantis į tautinę orbitą pirmiausia etniškai gretimas/artimas gentis) netenka ir pagrindinio *struktūrinio* tautos formavimosi pagrindo.

Išimčių nebūna, netgi E. Gudavičiaus nurodytas žydų nacionalizmo atvejis (Gudavičius 2002; 64-5) yra ne išimtis, o taisyklė; visi, be išimties, tautų formavimosi atvejai orientuoti į *struktūrinę teritorinę sanglaudą*, – žydų nacionalizmo, dar neturinčio „tautinės teoretijos“, lūkesčių objektas – *Pelestinos teritorinė sanglauda*. Ar ir kodėl, formuojantis anuometinėms struktūriškai nepažeistoms Vidurio Europos etninių valstybių struktūroms, turime vadinti šią *klasinę*

³⁵ Jei jau pripažįstame *tipišką* imperinę viduramžių politinę aplinką, turime kreipti dėmesį ir į *tipiškus* socialinės tvarkos bruožus. Kaip rašo Mykolas Riomeris, „Valstybės viduje paskiri luomai yra griežtai kits nuo kito atskirti, kitas kitam net pavojingai priešingi; užtat tarp atskirų kraštų analoginiai luomai jaučiasi artimi ir solidarūs vienodomis ideologijomis ir giminingais interesais“ (Riomeris 1995b; 79).

politinę savimone, etnocentriškai orientuotą į materialius karinio verslo ir idealius garbės, susijusios su aukštu statusu, interesus, *tautinę* savimone? Kodėl lietuvių diduomenės ir bajorijos „tautinė“ savimone taip *natūraliai* atsisako to pagrindo, kuri ji privalėjo turėti (jei tai iš tikro buvo *tautinė*, o ne, sakykim, „politinė bajoriška“ savimone), – *būtino*, vieno iš *dviųjų tarp savęs susijusių*, tautos struktūrinio prado, kuri savo apibrėžime nurodo Edvardas Gudavičius? Kyla klausimas, ar „susiaurintą“ socialinį junginį, turintį romėniško paveldo *savivoką* (o ir į šį klausimą visapusiškai atsakyti nėra taip lengva) apskritai galima vadinti tauta.³⁶

Glauštai apibendrinant svarstytus metodologinio santykio tarp modernybės ir ikimodernybės istoriografinių pažinimo paradigmu aspektus, pažymėtina: formalizuodami, siaurindami sąvokas iki *tolimos praeities pažinimo įrankių*, viena vertus, galime – lygindami ir ieškodami skirtumų bei panašumų – atpažinti istorinio laikotarpio *tipiškumą*. Kita vertus, restauravę apkalkėjusį analitinį skalpelį, visiškai išgryninę kriterijus, bet nejausdami konceptualios diachroninės įtampos, prarandame kai kuriuos svarbius *kintančio turinio prasmės* suvokimo aspektus, susijusius su kokybiškai skirtingomis socialinėmis struktūromis. Išleisdami iš akių *modernybės* klausimą kaip „tik“ so-

ciologinį, bet ne istoriografinį, drauge netenkame lyginamųjų pažinimo priemonių, kuriomis remdamiesi galime konceptualiai skirti, kaip buvo įrodinėjama, analitinius lygmenis, apsinešusius apriorinių reikšmių nuosėdomis: *vietą ir teritoriją, politinį karinį valdžios sluoksnį ir tautinę struktūrinę teritorinę sanglaudą* ir t.t.

Ir dar pridurina: labai abstraktus, juo labiau *vienintelis*, Michaelo Hechterio – *vietinių elitų pasipriešinimo netiesioginio valdymo sistemos pakeitimui tiesioginio valdymo sistema* – kriterijus tikrai negali padėti svarstyti čia minėtų *kompleksiškų* klausimų. Nenuilstami kariniai imperiniai žygiai viduramžių Europoje formaliai *visur* – ten, kur egzistuoja autonomiškas *politinis* ar *beveik politinis* elitas, – galėjo(-ėtu) tikėtis *pasipriešinimo*. Tačiau *elito pasipriešinimo*, vienintelio kriterijaus, dar nepakanka, kad patį *priešinimąsi* vadintume „nacionalizmu“, papildomai vartodami tautiškumo, tautos ir kitas sąvokas. (Kalbant universaliai, priešinimosi formų – apstu; juk ir kurios nors „vietos“ vaikų, žaidžiančių savo etniniame kieme, „elitas“ ideologiškai priešinasi svetimiems atėjūnams, – „pasiimkit *savo* žaislus ir dinkit iš *mūsų* kiemo...“.) Kriterijų atranka reikalauja paisyti sudėtinių kriterijų; ypač *turinio* kriterijų, sietinų su struktūriniais pokyčiais. *Turinio* kriterijų „nukandimas“ yra rizikingas, konceptualios pusiausvyros pažeidimo požiūriu.

³⁶ Kaip rašo Mykolas Riomeris, „mūsų, moderninė gadynė“ labai skiriasi nuo viduramžių. Gal tai vienintelis, anot jo, civilizacinis reiškinys, liudijantis, kad socialinio bendravimo būta giliai suskaidyto, painaus, paskendusio anarchijoje, tačiau „nuolat trokštančio valstybės“. Tačiau netgi griežto imperiumo sąlygomis „visuomenė su savo įvairiais junginiais nebuvo visiškai nuslopinama“ (Riomeris 1995a; 4–5). Jei sutiksime su Riomerio argumentais, kurie neišleidžia iš akių „visuomenės“ (tiek viršutinio, tiek ir kitų jos sluoksnių), recenzuojamoje knygoje vartojamos *tautos, tautiškumo, patriotizmo, lietuviškumo* sąvokos darosi problemiškos.

Tokią rizikingą „modernybės nukandimo“ vietą randame 287–ame recenzuojamos knygos puslapyje. Čia, trumpučiam epizode, špagas sukryžiuoja du sociologai – Michaelas Hechteris ir Ernestas Gellneris, neakivaizdžiai aiškindamiesi savo santykius.³⁷ Po labai trumpos kovos – šiek tiek ir gaila, nes tęstinėje kovoje savo garbę būtų gynę tikri viduramžių riteriai, – nugalė pirmasis, Michaelas Hechteris, kuris už staigią pergalę apdovanojamas tituluota lietuviškos pavardės galūne (turbūt neatsitiktinai asmenvardžių rodyklėje *jam vieninteliui* suteikiama privilegijuota, lietuviška „-is“ galūnė [ten pat; 453]).

Kitaip tariant, „pasipriešinimo“ tezė grei-

tai (manyčiau *pernelyg* greitai) nugalė „industrializacijos“ tezė. Knygos autorių labiau tenkina racionalaus pasirinkimo teoretiko Michaelo Hechterio nacionalizmo traktuotė kaip „alternatyva įtakingai Ernesto Gellnerio nacionalizmo teorijai, kuri jo priešastimi laikė industrializaciją (ten pat; 287). Pasirenkamas abstraktus Michaelo Hechterio – „vietinių elitų pasipriešinimo netiesioginio valdymo sistemos pakeitimui tiesioginio valdymo sistema“ (ten pat; 286) – kriterijus; kaip ir, beje, panašiu ir Michaelo Doyle'o atveju („imperializmas kaip imperijos sukūrimo ir palaikymo procesas“).³⁸

Šis – *vietinių elitų pasipriešinimo netiesioginio valdymo sistemos pakeitimui tiesioginio*

³⁷ Tiesa, į minėtą teoretikų dvikovą netiesiogiai įtraukiamas ir trečiasis, Anthony Smithas, tiksliau vienas jo koncepcijos kriterijų – „kilmės naratyvas“ (Norkus 2009; 261). Nors A. Smithas, tarp nedaugelio kitų sociologų, itin puoselėja šią „kilmės naraciją“, bet, kaip minėta 13-oje išnašoje, *etnosas, ethnie*, yra toji *etnosocialinė, etnosimbolinė* dalis, kurios lietuvių istoriografija, pozityviai empiriškai neapčiuopianti šio etnosocialinio reiškimo šaknų, „tiesiog neatsisako“, nors paradoksaliai laiko „būtinu“ tautos kriterijumi. A. Smitho *tautinės valstybės* (angl. *nation-state*), kaip *valstybės, siekiančios sukurti tautą*, kriterijus, ko gero, labiau tinka analizuojant viduramžių karinio politinio sluoksnio interesus, negu etnosimbolinio struktūrinio reiškimo, vadinamo *ethnie* vardu, kriterijus. Nors Smithas (Smith 2003; 192) nurodo kriterijus (*tęstinumo* ir *kolektyvinės atminties*, išsiskiriusios mituose, simboliuose ir vertybėse), kurie, rodos, labai tinka norint apibūdinti minėto „horizontalaus“ sluoksnio savimonę, tačiau Smitho vartojamas terminas (angl. „a given cultural unit of population“; ten pat) liudija, kad čia turimas galvoje etnosocialinis kultūrinis darinys, veikia pilna struktūrinė etnos atmintis, o ne paskira, kad ir „aukščiausia“, jos dalis.

Dar daugiau: Anthony Smithas iš principo yra „modernistas“, kaip ir Gellneris: „Kitas argumentas yra tas, kad tautos ir nacionalizmai yra neišvengiami modernybės kūriniai ir kūrėjai. Modernizacija, paprastai datuojama nuo Prancūzijos ir pramoninės revoliucijų (o kartais nuo Reformacijos), pertvarkė visą mūsų gyvenimo būdą tokiu mastu, kurio nebūta nuo neolitinės revoliucijos ir sėslaus žemės ūkio kultūrinio pradžių. Industrinis kapitalizmas, biurokratinė valstybė, visuotiniai karai, masinė socialinė mobilizacija, mokslas ir racionalizmas, masinė kompiuterizuota informacija ir elektroninės komunikacijos, tradicinės šeimos vertybių suirimas ir seksualinė revoliucija, pakeitė kiekvieno individo gyvenimą ir atriboją nuo kasdienių praktinių įpročių“ (Smith 1995; 4). „Realiai tik antroje XVIII a. pusėje aptinkame specifinius „nacionalistinius“ motyvus ir filosofines idėjas, išsikristalizavusias iš bendrųjų etninių ir religinių sentimentų, būtinųjų ikimodernioms epochoms. Ir tik nuo XVIII amžiaus formavosi specifinės politinės, kultūros ir socialinės sąlygos, padėjusios plačiai išsiskleisti nacionalizmui, pirmiausia Europoje, o paskui ir kitose pasaulio dalyse“ (Smith 1976; 1).

³⁸ Šio britų analitiko nacionalizmo teorijos kriterijus pasirinktas, ko gero, neatsitiktinai dar ir dėl minėtų britų imperijos „liberalios fizionomijos“ ir „senosios Lietuvos imperijos“ analogijų. Tačiau netgi pats Hechteris pripažįsta, kad jo pasitelkiamas modelis yra „skausmingai preliminarus“ (Hechter 1975; 6); o ir konceptualiai

valdymo sistema – kriterijus (jei papildomai neįtrauksime kitų) yra pernelyg abstraktus ir, kaip minėta, negali paaiškinti, kodėl vienu atveju pasipriešinimas sukuria, o kitu – nesukuria nacionalizmo; kodėl vienais atvejais „pasipriešinimas“ kaip *priežastinis* nacionalizmo aiškinimo veiksnys galioja, o kitais – negalioja. Hechterio kriterijus nėra teorija, o tik vienas *hipotetinis* (tarp daugelio kitų) nacionalizmo koncepcijos teiginys, kuris turi būti empiriškai tikrintinas kiekvienu konkrečiu atveju. Galima klausyti paprastai: kodėl *vietinių elitų pasipriešinimas* turi būti vadinamas „nacionalizmu“, o ne tiesiog „elito pasipriešinimu“, siekiančiu atkurti esamą ar buvusią dalyką, –atliepančių ne visuminės tautos, o tik horizontaliojo jos sluoksnio, kurį, kaip minėta, mes galbūt klaidinančiai tapatiname su tauta, – padėtį, sietiną su kariniais, politiniais, ekonominiiais, simboliniais (garbės) interesais?

„Hechteris, – rašo Norkus, aiškina, kad iškilus grėsmei prarasti valdžią, vietiniai elitai ar atskiros jų frakcijos ieško atramos masėse, politizuodami kalbinius, religinius, kultūrinius periferinių visuomenių savitumus“ (ten

pat; 286). Tačiau šio *veiksniu* – „vietinių elitų, suinteresuotų išsaugoti valdžią, pastangų politizuoti savitumus“ – neaptinkame nei Lietuvos³⁹, nei kitų mažesnių šio regiono tautų formavimosi atvejais. (Universalios analitinės pretenzijos aiškinti nacionalizmo reiškinių, turi aiškinti ar bent komentuoti ir „nepatogius atvejus“, kad ir „išimtis“.) Lietuvių nacionalizmas (*sąjūdis, ideologija, solidarumas, autonomiškumo siekis*, – kaip teigia klasikiniai Anthony Smitho kriterijai; žr. 1994) randasi „iš apačios“, skatinamas visiškai naujo elito interesų ir idealų, besiformuojančių kintančiomis socialinės politinės struktūros sąlygomis. Toli gražu ne visada kovos dėl svarstomo tautos objekto vyksta tik elitiniame „viršuje“. Moderniaisiais laikais vis reikšmingesni darosi „visuomenės“, „tautos“, „tautiškumo jausmai“.⁴⁰

Dėl pastarosios priežasties vargu, ar galima teigti, kad vestfališkosios imperijos „subyrėjo“ tik dėl susiklosčiusios politinės konjunktūros: „Palankiai susiklosčius pasaulinės politikos konjunktūrai, po Pirmojo pasaulinio karo Vidurio ir Rytų Europoje vestfališkosios imperijos *subyrėjo* <...>“ (į su-

---

jam bene artimiausias nacionalizmo teoretikas Tomas Nairnas kritikuoja *pernelyg abstraktų* šio modelio pobūdį: Hechterio *vidinio kolonializmo* modelis, pabrėždamas netolygaus vystymosi, diskriminacijos ir kitus veiksnius, aptinkamus netgi seniausiose Vakarų Europos valstybėse, nepakankamai istoriškai ir nepaiso pernelyg daug specifinių detalių, per mažai dėmesio skiria britų imperializmo tvarkos svarbai (Nairn 1975; 65).

³⁹ Hipotetiškai svarbus tam tikras *kompleksas priežastinių veiksnių* (ypač pradiniais „Aušros“ ir „Varpo“ laikotarpiais), susijusių su kintančiomis socialinėmis struktūrinėmis sąlygomis, įskaitant naujojo sekuliarizuoto elito formavimosi, religinio-lingvistinio ir ekonominio pobūdžio *konfliktų*, stiprinusių tautinės savivokos *ribas*, veiksnius (plačiau apie tai žr.: Valantiejus 2002).

⁴⁰ „Valstybė“, „politinis elitas“, „valdžia iš viršaus“ – visos šios sąvokos pernelyg dažnai „apriorizuojamos“, o ypač –paties karinio politinio elito. Ericas Hobsbawmas į savo knygą apie *Nacionalizmo amžių* įtraukia (deja, plačiau nekomentuodamas) maršalo J. Pilsudskio apibrėžimą (pagal elitinę-imperinę logiką – neabejotinai „sausumos vikingų palikuonio“), kuriam būdingas minėtas galvojimo būdas „iš viršaus“: „Valstybė sukuria tautą, o ne tauta valstybę“. „Po 1800-ųjų, – sociologiškai priduria Hobsbawmas, – vis labiau galioja paprastas žmonių tautiškumo jausmai“ (Hobsbawm 1990; 44–5).

verenias nacionalines valstybes). Pasaulinės politikos *konjunkštūra* pati priklausė nuo svarbesnių, kokybiškai naujų sociopolitinių struktūrinių procesų. Kaip tinkamai įvardija Ernestas Gellneris (1983), randasi *imperatyvas* (ne tik tarptautinės teisės, bet ir masinės nacionalistinės sąmonės, požiūriais): nuo šiol plačios apimties *kultūra* privalo sutapti su *modernia nacionaline valstybe*, – kad ir kokia nepalanki būtų laikina pasaulinės politikos konjunkštūra. Vartojant empiriškai tinkamą Zenono Norkaus terminologiją, galima šitaip sakyti: kartu su tautomis, sukūrusiomis modernią nacionalinę biurokratinę valstybę, randasi ir „nepasiskelbusios tautos“, turinčios didesnę ar mažesnę autonomiją, arba autonomijos neturinčios, bet jos trokštančios tautos, aktyviai kuriančios ideologijas ir įkuriančios nacionalistinius sąjūdžius. Modernusis amžius nepaliamajam „žadina“ tautas: viena po kitos, kaip didėjantis sniego kamuolys, randasi dar nepasiskelbusios *vidinės sanglaudos* tarp kalbiškai/etniškai artimų geografinių vietų. Geografinės vietos transformuojamos į sociogeografines teritorijas. Socialiai naujai sukuriamos ne tik „teritorijos“, bet ir savaime suprantamos „kalbos“ – kaip tautiniai ideologiniai simbolinio bendravimo pagrindai.

Hechterio kriterijus – formalistinis, taikytinas ikimoderniajai, ir tai iš dalies, istorijai. Be to, šis kriterijus kelia įtarimą dėl pernelyg lengvai paaiškinamų elito veiksmų būtent toje istorijos atkarpoje, kurioje elitas didžiąja dalimi ir kūrė istoriją. Hechte-

rio kriterijus susiduria su esminiu iššūkiu: struktūriniu modernųjų laikų nacionalizmo *imperatyvu*, reikalaujančiu nuosekliai atsižvelgti į *esminį ryšį* tarp politikos ir kultūros, – ryšį, kuris sukuria „vėberišką valstybę“. Ankstyvasis LDK imperiumas, beatodairiškai plečiantis *teritoriją*, kurioje rado daug „žemų“ ir „žemiškų“ socialinės gamtos išteklių, kaip pripažįsta ir knygos autorius, *stigo dalies*, kuri, kaip parodė paskesnė istorija, buvo *esminė dalis*.⁴¹

Stingančią dalį, *kultūros/civilizacijos* komponentą, Zenonas Norkus vadina „minkštąja galia“: „*Minkštosios galios* stoka buvo didžiausia LDK kaip imperijos silpnybė“ (ten pat; 298). Kai Vidurio Europoje *visur* kristalizavosi, viena vertus, *vidinė sanglauda tarp artimų genčių*, kita vertus, potencialiai evoliuciškai ryškėjančios išorinės ribos tarp skirtingų *etninių valstybių* (Gudavičius 2002; 60–2), neišvengiamai turėjo rasti institucionalizuoti, civilizuoti *santykio* tarp, viena vertus, *valdžios kontrolės* ir, kita vertus, *naujos socialinės sanglaudos formos* sprendimo būdai. Kitaip tariant, išskyla esminis klausimas, priklausantis „minkštosios galios“ sričiai, – fizinės jėgos naudojimo teritorijose, įgaunančiose vis daugiau socialinių bruožų, klausimas, recenzuojamoje knygoje, kaip minėta, pernelyg vienpusiškai priskiriamas „organizuotos veidmainystės“ sričiai, nes, skaičiuojant paprastai aritmetiškai, fizinės jėgos panaudojimas (vienetas) minus legitimacija (nulis) lygu vienetas

⁴¹ Čia vartojamas naujadaras „socialinė gamta“ antrina perskyrai, apie kurią recenzijoje jau buvo minėta. Mykolas Riomeris skiria 1) *daiktų valdymo* santykį ir 2) *socialinį žmonių valdymo* santykį (Riomeris 1995a; 26). Karinis politinis elitas, valdydamas plačią teritoriją, įsakmiai (imperiškai) formavo pirmąjį – *daiktų valdymo* – santykį.

(grynoji fizinė jėga). Kaina už „žemą“ ir „žemišką“ (Norkus 2009; 214) aritmetiką – ne socialiai institucionalizuota, o funkciškai įtvirtinta „kietoji galia“.

Vertikalių socialinių hierarchijos santykių, besiformuojančių viduramžių Europoje, *galimybę* palaidoja horizontalių ekspansinių santykių tikrovė. „Gerai tai, ar blogai?“ – šis klausimas, matyt, *anachronistinis*. Tačiau tik susiaurinta „istorinė“, bet ne sociologine, prasme. Štai kodėl, dar prieš užrašant pasakutinius šios recenzijos sakinius (juk kartais reikia ryžtingai suvaldyti lietuvišką įprotį „dar po vieną...“, – nors Nietzsche *Esse Homo* apie jį rašė kaip apie tautiškai vokišką), verta akylai sutelkti dėmesį į 52-ąją knygos puslapį.

Smalsus skaitytojas, neturėdamas po ranka knygos, gali sukrusti: „Kur, kas, kaip, kodėl, kada ...?“ Skubu padėti: atsiverskime 52-ąją knygos puslapį. Čia matome sraunų upelį, besiveržiantį per savo kraštus: pakankamai ilgą autorių, rašančių apie „imperinį elitą“ (ir cituojamų remiantis pozityviais tikslais, t.y. aktualizuojant *imperijos* ir *imperializmo* temas), „imperinę mąstyseną“, „prigimtinį lietuvių polinkį į imperializmą“, „džiaugsmą, pergale ir įkvėpimą, kuriuos žadina pagonių imperija“, „imperijos darymą buvusiose LDK žemėse“, sąrašą. Šį sąrašą, ypač turint mintyse „ir lietuvių įprotį, ir polinkį...“, būtų galima tęsti be galo.

Nors visiškai suprantamas „imperializmo“ aktualizavimas knygoje, kurioje ir analizuojamas imperializmas, tačiau mažiau suprantamas „imperializmo“ aktualizavimas, platesniu socialiniu požiūriu. Pirmiausia todėl, kad *visuomenės sąvoka yra platesnė už*

valstybės sąvoką (Riomeris 1995a; 2). Kitaip tariant, *visuomenės sąvoka* negali būti redukuota į susiaurintą valstybės arba imperijos sąvoką. O jei „visuomenės“, kaip liudija „minkštosios galios“ trūkumas LDK, beveik nėra, ar reikia ir verta ieškoti įkvėpimo redukuotoje politinės karinės galios imperiumo idėjoje, prieš tai kritiškai ir, kiek tai įmanoma, išsamiai nesvarsčius „kietosios“ ir „minkštosios“ galių santykio? Tik šia, kritiško intelektualo Mykolo Riomerio apibrėžta, sociologine prasme – *visuomenės sąvoka yra platesnė už valstybės sąvoką* – imperijos idėja yra svarbi mūsų – dabar jau nacionalinio imperiumo teritorijoje gyvenančių miestiečių, kaimiečių, tėviškėnų, kosmopolitų, nacionalistų, įskaitant tuos, kurie tautą tapatina su nauja politine, jau ne karine, profesija, – problema.

Taigi 52-asis knygos puslapis skatina kritiškai tikrinti, įtempti savo klausą. Juk „daryti imperiją“ nėra tolygu „daryti politiką“. Imperija (ypač mums, lietuviams) – kategorija, susišaukianti su *plačia teritorija*. Tai – netgi būtinas imperijos požymis. Antrasis požymis, *suverenumas*, – taip pat būtinas dydis, tačiau jis iš dalies suspenduojamas. Taigi lieka pirmasis, *teritorija*... Plati plati teritorija, kurioje neatpažįstamai padidėjusi „tautų konfederacija“, kaip šioje teritorijoje įprasta, išlieka rami.

„Tai, kad tauta, nedalyvaudama [valdyme], lieka rami, visai nėra ženklas, jog sutvarkyta gerai“, – rašo Aristotelis (Aristotelis 1997; 1272b[125]). Ir priduria: kartais iš pažiūros santvarka atrodo esanti politėja, tačiau tai yra ne politėja, o dinastija: „Jiems yra įprastas dalykas pasitelkus liaudį ir drau-

gus sukelti anarchiją, nesantaiką ir kovoti tarpusavyje“ (ten pat).

Imperija, valstybė, politija, politėja... „Ko *ten* ieškome?“ „Ar kietosios galios?“ „Ar minkštosios galios?“ Jei ieškosime antrosios, tai *ten* jos ... beveik nerasime (Norkus 2009; 298). Todėl „žemais“ ir „žemiškais“ pėdsakais teks grįžti prie *taktinės*, taigi *kietosios*...

Šios recenzijos autorius, puikiai suprasdamas ir netgi jausdamas, kad jo keliami klausimai gali iššaukti į kovą sutankintą „sunkiąją artileriją“ (ten pat; 11), kuriai išskleisti reikės tinkamos, teritoriškai platesnės vietos, siūlo gana lanksčią taktinę išeitį: pirma, *laikinai nutraukti ugnį iš vienos pusės*, išskyrus suretintas „lengvosios artilerijos“ salves; antra, *grįžti prie tų pačių reikalų čia*, toje pačioje vietoje/teritorijoje.

Nes taktiką lemia gyvenimas. *Laikas*, kaip ir *epistemologinis lankas* (žr. toliau), turi dvi puses: „Sakyti tiesą galima netgi du kartus“, – cituoja graikų išminčių Empedoklį (Oakeshott 2004; 32) Michaelas Oakeshottas, svarstydamas iš esmės ginčytiną klausimą „Kas yra istorija?“

Taigi: apeiti tiesioginę ugnies liniją galima iš vienos, paskui iš kitos, o paskui vėl iš pirmosios ir antrosios pusių...

Juk po „viso to“ – ilgo rašymo ir skaitymo vargų – lieka nežbaigtos akademinės diskusijos lūkesčių perspektyva, kurios ištakos šįkart – Zenono Norkaus knyga.

Čia ji svarstyta vienpusiškai, *sociologiniu* aspektu. O knyga, ypač turint galvoje unikalų, Lietuvos mokslo šakų ir sričių klasifikacijos požiūriu, – ir socialinių, ir humanitarinių mokslų jungties – aspektą, tikrai verta to, kad ją atidžiai skaitytų. Ir ne tik dėl smalsumą žadinančių „alternatyvėjančios istoriografijos“ idėjų, bet ir dėl to, kad ji parašyta laikantis akademinų taisyklių ir teikia atvirą galimybę skaityti ją ir pozityviai, ir kritiškai.

Repriza: „O kas iš to?“

Reprizoje – keletas pagiriamųjų žodžių, įskaitant ir vieną kitą kritinę salvę, knygos autoriaus pasirinktai metodikai.

Iš dalies pakartodamas pasakytus dalykus ir apibendrinamas juos staigiu abstrakčios minties šuoliu pažymėčiau: „Geras lankas ne tik gali, bet ir turi būti lenkiamas ne tik į vieną, bet ir į kitą pusę“.

Skaitytojas tikriausiai atkreipė dėmesį į tai, kad šios recenzijos autorius šitai ir stengėsi daryti: labai gerai *į vieną pusę įtemptą* lanką kartas nuo karto atlaisvindamas problemineis „O kas iš to?“ klausimais.

Tik – kaip visada – belankstant lanką paašikėja, kad lankas linksta tik į dvi priešingas puses. O į trečiąją pusę – ne! Trečiojo išlinkio, deja, lankas neturi, nors knygos autorius ir užsimena apie „trečiąją“ kaip jau įgyvendintą idealą.⁴²

⁴² Viena iš pusių yra *analitinė*. Kaip tik į ją ir lenkia knygos autorius. Kita – *hermeneutinė*. O *dialektinei* galiausiai... nelieta vietos? Žr. 31-ąją išnašą (53 psl.). Čia, remiantis Jörno Rūseno idėjomis, skiriamos trys idealios tipinės metodologinės strategijos: *hermeneutinė*, *analitinė*, *dialektinė*. Kitaip nei Rūsenas, Zenonas Norkus mano, kad dialektinė metodologija – jau įgyvendinta galimybė, t.y. esama tikrovė: „Istorikai dažniausiai būna „stichiški dialektikai“, nes jų darbuose galima aptikti ir hermeneutinės, ir analitinės euristikos, kritikos bei interpretacijos elementų (tik skirtingomis proporcijomis). Šioje knygoje gal kiek

Vienas pagrindinių klausimų, dėl kurių turi(-ėtų) vykti tęstinės akademinio lanko lenkimo varžybos, yra tas, kurį ir plėtoja veikalo autorius, Zenonas Norkus: *visos kultūros mokslų sąvokos – ginčytinos*.

Žodis *ginčytinos* nėra lygus žodžiui *sufabrikuotos*. Juk toli gražu ne visos sąvokos slepiasi „po apgaulės šydu“, kaip tinkamai pažymi Benediktas Andersonas kritikuodamas Ernesto Gellnerio tautos „išradimo“ ir „fabrikavimo“ tapatinimą (Anderson 1999; 22).

Jei čia svarstomos imperijos, imperializmo, tautos, tautiškumo bei kitos sąvokos turi ginčytiną, bet ne dirbtinį (*fabrikavimo*) pagrindą, tai suprantama, kad padidėja ne tik faktų, bet ir *vaizdinių*, kuriuos nuodugnai paremia sociologinė vaizduotė, *reikšmė*.

Būtent vaizduotę ir jos intelektualinį šaltinį, *dialektiką*, „trečiąjį“ lanko išlinkį, skatina puoselėti įgudusių istoriografijos pėdsekių taisyklės. Juk visi esame – ir patyrę, ir mažiau patyrę metraštininkai – „pėdsekiai istorikai“: vos tik parašę „paskutinių“ žodį bematant atsiduriame „istorijoje“.

Štai kodėl šios recenzijos autorius, drauge su recenzuojamos knygos autoriumi, dažniau (nei galėtų pasirodyti skaitant paskutinį recenzijos skirsnį) lenkia į tą pačią pusę, sutardamas su autoriumi dėl esminių dalykų.

Visiškai pritardamas autoriui, kad „pavadinimai“ – santykiški (ten pat; 47–8), sakykim, Habsburgų imperijos „tautų kalėjime“

tautos gana šauniai sugyveno (ir tikrai, prisiminkime su šypsena lūpose kad ir šaunųjį kareivį „Šveiką“). Kartu su juo kritikuodamas mąstymo etnocentriškumą, tarkim, europocentrisnes Švietimo amžiaus mąstytojų pastangas „despotiškas imperijas“ susieti tik su „Rytų imperijomis“ (ten pat; 44). Drauge su autoriumi kritikuodamas hegemoniškas formas ir įspėdamas dėl pavojingų tikslų – „žiūrėti į savo kaimynus tik kaip į potencialų karo grobį“ („Rusiją tokia imperinė vienatvė persekioja iki šiol [ten pat; 243]), kuriuos sau kelia valstybės, imperijos ir žmonės. Pritardamas federacinės, netiesioginio valdymo idėjos puoselėjimui. O ypač remdamas edifikuojančio pokalbio (ten pat; 18) idealą, sveikindamas autoriaus drąsų ryžtą – nerti į specializuotus istoriografijos vandenį ir, negana to, išsaugoti pavydėtiną ramybę bei nuovoką.

Tai štai kodėl kyla pagunda ne užbaigti, o *pradėti* Zenono Norkaus knygoje užmezgtą diskusiją, kurioje, kaip viliasi recenzijos autorius, gali ir netgi turi dalyvauti sociologai (čia ir buvo tikslinami pirmiausia *sociologiniai* aspektai).

AR GALIMA IR KAIP GALIMA NE NACIONALISTINĖ ISTORIOGRAFIJA? Štai kur, manyčiau, vertingiausias Zenono Norkaus veikale svarstomų idėjų problematis pagrindas. Ar ir kaip galima išlaisvinti AKADEMINIUS mąstymo principus ir pačiam/pačiai išsilaisvinti?

Jei, svarstydami šiuos klausimus, pritari-

---

sąmoningai „perlenkiama“ į analitinės metodologijos pusę: kad būtų maksimaliai išnaudotos jos galimybės, o kitaip (labiau hermeneutiškai) mąstantys turėtų ką kritikuoti ir taisyti (lenkti į kitą pusę). Tokiu perlenkimu taip pat siekiama pademonstruoti, kad žodis „imperija“ nėra tik etiketė, kurios vartoseną labiau priklauso nuo jos vartotojų politinių pažiūrų bei vienadienių politinių siekių, bet yra paranki bei naudinga istorinė sociologinė sąvoka“ (ten pat; 53).

kysime *lanko*, paprastai lenkiama arba į *vieną*, arba į *kitą* pusę, metaforą, ji padės mums neužmiršti ir „trečiojo“ išlinkio. Juk, kaip rašo ir autorius, yra „trečioji“, dialektinė, pusė, – tiesa, pirmųjų dviejų pusių požiūriu, paradoksali. (Kai kuriose kritinės socialinės teorijos tradicijose trečias išlinkis vadinamas *negatyvumu*, kurį, bent jau sociologijoje, su religiniu įkarščiu naikino poskontiškas pozityvizmas.)

Sąmoningai ar nejučia primiršus trečiąją išlinkį nutinka keisti dalykai. Asmuo, tik į vieną pusę „lenkdamas“ idėjas galiausiai ir pats „išsilenkia“. Rečiau ar dažniau – kas žino, nes šio klausimo niekas kruopščiai ne tyrė – „išlenkdamas“ idėjas, jis ar ji nejučia išlenkia ir savo kūną, kurį, kaip pagrįstai tvirtino Thomas Hobbesas, taip pat reikia, kaip daiktą, tirti.

Kaip jau minėta šioje recenzijoje, istorikas-patriotas, kaip ir sociologas-patriotas (ir t.t. ir panašiai), – tai „perlinkęs asmuo“, perlinkimą neretai tvirtinantis tiesėmis ir kreivėmis, faktais ir koreliacijomis. Štai Zenono Norkaus knygoje randame „patriotinę pasakėčią“, analitiškai dekonstruojamą Stepheno Rowello, – XIX a. rusiško patriotizmo mitus „Apie lietuvius, veikiančius pagal Maskvos planus...“ (ten pat; 211). Tokių mitų, rodos, kupina ir baltarusių istoriografija (ten pat; 348–50), kuri remdamasi „baltarusių nacionalinės istoriografijos Daukanto Mikolo Jermalovičiaus darbais“ (ten pat; 348–9), reikalui esant, faktiškai (sic! – *remdamasi fak-*

tais) gali įrodyti, kad lietuvių ... nėra. Būta tik *senovės litvinų* ir dar esti *lietuvių* (ten pat; 349), gyvenančių, kaip galima suprasti, kažkur dabartinėje Lietuvos „teritorijoje“ (recenzijoje minėta „gamtinė“ žodžio prasme).

Kur, kada, kaip, kodėl randasi istorikai-patriotai, sociologai-patriotai (ir t.t.), sakyme, kad ir Lietuvoje (jei tokių apskritai čia yra)? Klausimas keblus – į jį atsakyti gali, kaip minėta pačioje recenzijos pradžioje tik lyginamoji istorija. Viena aišku: pasisavinimas, privatizavimas – „apskrito“ pobūdžio procesas: istorikai savinasi „istoriją“ nejučia privatizuodami ir „visuomenę“, ypač vertikaliją jos ašį; istorikus, kartu su jų privatizuota istorija, savinasi visuomenė; o ką jau kalbėti apie politikus, kurie vienu ir tuo pačiu metu egzistuoja kaip istorija ir visuomenė, tiksliau, virš istorijos ir visuomenės ... Gerai įsuktas „apskritimas“ gerai įsuka ir nacionalistinę istorijos rašymo metodiką ...

Tai – *herojinio mokslo analizė pateikta prarastų iliuzijų kontekste* (Appleby, Hunt, Jacob 1998; 24), kaip tiksliai apibūdina ši „natūralų“ reiškinį, persmelktą stipriais patriotiniais kvėpalais, ką tik cituotos istorikės. Istorija, kaip skaidriai mąsto Michaelas Oakeshottas pasitelkdamas žodžio *recollection* prasmį atspalvius ir (galbūt) Platono *pažinimo kaip prisiminimo* teorijos dėmenis, turi du pradus: pirma, įvykius laike, antra, šių įvykių *su-rinkimą/prisiminimą* sąmonėje⁴³, pridurdamas, kad istorija nėra tik faktų atgaminimas⁴⁴, tik istorinių dokumentų panaudojimas.

⁴³ History has two main elements – (i) Events in time and, (ii) recollection of these events in the mind (Oakeshott 2004; 32).

⁴⁴ Angl. – *The recalling of the past facts.*

Šiuo akademiškai grįstu Prisiminimo keliu žengia knygos *Nepasiskelbusioji imperija* autorius, Zenonas Norkus, teikdamas

mums palankią galimybę dalyvauti edifikaciniame pokalbyje, kuris potencialiai lavina mintį ir turtina jausmus.

LITERATŪRA

Anderson, Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą.* (Iš anglų kalbos vertė Aušra Čizikienė.) Vilnius: Baltos lankos. [Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London and New York: Verso.]

Appleby, Joyce; Hunt, Lynn; Jacob, Margaret. 1998. *Tiesos sakymas apie istoriją* (iš anglų kalbos vertė Remigijus Juozaitis). Vilnius: Margi raštai.

Aristotelis. 1997. *Politika* (iš senosios graikų kalbos vertė Mindaugas Strockis). Vilnius: Pradai.

Armstrong, John. 1995. "Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus" in Sukumar Perival (ed.) *Notions of Nationalism.* Budapest, London, New York: CEU.

Balakrishnan, Gopal (ed.) 1996. *Mapping the Nation.* London: Verso.

Bartlett, Robert. 1994. *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bauman, Zygmunt. 2004. *Identity.* Cambridge: Polity Press.

Benjamin, Walter. 2005. *Nušvitimai. Esė rinktinė* (iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus). Vilnius: Vaga.

Berkeley, George. 2005. *Trys dialogai* (iš anglų kalbos į lietuvių kalbą vertė Mykolas Drunga). Vilnius: Versus Aurius.

Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism.* London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Bloch, Marc. 1972. „Medieval National Consciousness“ in Leon C. Tipton (ed.) *Nationalism in the Middle Ages.* New York: Holt, Rinehart and Winston: 25–29.

Bryant, Joseph. 2006. „Grand, Yet Grounded: Ontology, Theory, and Method in Michael Mann's

Historical Sociology“ in John A. Hall and Ralph Schroeder (eds.) *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann.* Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

Brubaker, Roges. 1996. *Nationalism Reframed.* New York: Cambridge University Press.

Brubaker, Roges. 1998. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje.* Vilnius: Pradai.

Cohen, Anthony P. 1994. *Frontiers of Identity: The British and Others.* London: Longman.

Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding.* Princeton: Princeton University Press.

Deutsch, Karl W. 1966. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Davies, Rees. 2008. „The Medieval State: The Tyranny of a Concept?“ in Yoke-Sum Wong and Derek Sayer (eds.) *Twenty Years of the Journal of Historical Sociology, Volume 1, Essays on the British State.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.: 294–314.

Eisenstadt, Shmuel N. 1966. *Modernization: Protest and Change.* Jerusalem: Jerusalem University Press.

Jovaiša, Marius. 2007. *Neregėta Lietuva.* Vilnius: Sapnų sala.

Hayes, Carlton. 1926. *Essays on Nationalism.* New York: Macmillan.

Hayes, Carlton. 1931. *The Historical Evolution of Modern Nationalism.* New York: Richard R. Smith, INC.

Harding, Alan. 2002. *Medieval Law and the foundations of the State.* Oxford UP: Oxford.

Harvey, David. 2003. *The New Imperialism.* Oxford: Oxford University Press.

Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development 1536-1966.* London.

Hechter, Michael. 1978. „Group Formation and the Cultural Division of Labor“, *American Journal of Sociology* 84 (2).

Hobsbawm, Erick. 1962. *The Age of Revolution 1789-1848*. New York: Vintage Books.

Hobsbawm, Erick. 1987. *The Age of Empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.

Hobsbawm, Erick. 1975. *The Age of Capital 1848-1875*. New York: Vintage Books.

Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, Eric. 2000 [1994]. *Kraštutinumu amžius. Trumpasis XX amžius: 1914–1991* (vertė Linas Tamoliūnas). Vilnius: Mintis. [Hobsbawm, Erick. 1994. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. New York: Vintage Books.]

Hroch, Miroslav. 1996. „Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe“, *Nations and Nationalism* 2 (1): 35-44.

Hroch, Miroslav. 1995. „National-Self-Determination from a Historical Perspective“ in Sukumar Periwal (ed.) *Notions of Nationalism*. Budapest, London, New York: CEU.

Hroch, Miroslav. 1985. *Social Preconditions of National Revival In Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huizinga, Johan. 1972. „Nationalism in the Middle Ages“ in Leon C. Tipton (ed.) *Nationalism in the Middle Ages*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Huizinga, Johan. 1996. *Viduramžių rudo. Studija apie keturioliktojo ir penkioliktojo šimtmečio gyvenimą ir mąstymą Prancūzijoje ir Nyderlanduose* (iš Nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius). Vilnius: Amžius.

Huntington, Samuel P. 1957. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: Belknap/Harvard University Press.

Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (eds.). 1994. *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press.

Galbraith, Vivian. 1972. „Language and Nationality“ in Leon C. Tipton (ed.) *Nationalism in the Middle Ages*. New York: Holt, Rinehart and Winston: 45–53.

Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. Chicago: Chicago University Press.

Gellner, Ernest. 1981. „Nationalism“, *Theory and Society* 6 (10).

Gellner, Ernest. 1973. „Scale and Nation“, *Philosophy Of The Social Sciences* 3: 1-17.

Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell. [Gellner, Ernest. 1996. *Tautos ir nacionalizmas* (iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai.]

Gellner, Ernest and Anthony D. Smith. 1996. „The nation: real or imagined?: The Warwick Debates on Nationalism“, *Nations and Nationalism* 2 (3): 357-370.

Giddens, Anthony. 1985. *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2. The Nation State and Violence*. Cambridge: Polity Press.

Genet, Jean-Philippe. 1998. „Politics: Theory and Practice“, in Christopher Allmand (ed.) *New Cambridge Medieval History, vol. 7 (1415–1500)*. Cambridge UP: Cambridge.

Gouldner, Alvin W. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Equinox Books.

Greenfeld, Liah. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gudavičius, Edvardas. 2002. *Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos*. Vilnius: Aidai.

Kautsky, John H. 1962. *Political Change in Underdeveloped Countries*. New York: Macmillan.

Kavolis, Vytautas. 1994. *Sąmoningumo trajektorijos* kn. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kedourie, Elie. *Nationalism*. London: Hutchinson.

Kohn, Hans. 1946. *The Idea of Nationalism. A Study in Its Prigins and Background*. New York: Macmillan.

Kohn, Hans. 1955. *Nationalism. Its Meaning and History*. New York: Macmillan.

Kohn, Hans. 1972. „The Modernity of Nationalism“ in Leon C. Tipton (ed.) *Nationalism in the*

Middle Ages. New York: Holt, Rinehart and Winston: 7–13.

Kohnas, Hansas. 1991. „Nacionalizmo prigimtis“, *Filosofija. Sociologija* 3: 100-118.

Kristeva, Julia. 1998. *Apsėdimai* (iš prancūzų kalbos vertė Galina Baužytė-Čepinskienė). Vilnius: Charibdė.

Lemberg, Eugen. 1964. *Nationalismus*. Hamburg: Rowohlt.

Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power, Vol. I: A History of Power from the Beginning to 1760 AD*. New York: Cambridge University Press.

Lytard, Jean-François. 1993. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant* (iš prancūzų kalbos vertė Marius Daškus). Vilnius: Baltos lankos.

Mann, Michael. „Putting the Weberian State in its Social, Geopolitical and Militaristic Context: A Response to Patrick O’Brien“ in P. J. Marshall (ed.) *The Oxford History of the British Empire, Vol I: The Eighteenth Century*: 344–53.

Morgan, Kenneth. 2007. *Slavery and the British Empire. From Afrika to America*. Oxford: Oxford University Press.

Nairn, Tom. 1977. *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*. London: NLB.

Norkus, Zenonas. 1996. *Istorika. Istorinis įvadas*. Vilnius: Taura.

Norkus, Zenonas. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas* (iš vokiečių kalbos vertė Albinas Lozuraitis). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

O’Brien, Patrick. 1999. „Balance-sheets for the acquisition, retention and loss of European empires overseas“, *Itinerario* 23: 25–52.

O’Brien, Patrick. 2001. „Inseparable Connections: Trade, Economy, Fiscal State and the Expansion of Empire, 1688–1815“ in P. J. Marshall (ed.) *The Oxford History of the British Empire, Vol II: The Eighteenth Century*.

Reynolds, Susan. 1997. “The Historiography of the Medieval State” in M. Bentley (ed.), *A Companion to Historiography*. Routledge: London.

Riomeris, Mykolas. 1995a. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Pirma dalis. Valstybė. I tomas*. Vilnius: Pradai.

Riomeris, Mykolas. 1995b. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Antra dalis. Suverenitetas. II tomas*. Vilnius: Pradai.

Said, Edward W. 2004. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.

Sewell, Williams. 2005. *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago: Chicago University Press.

Shafer, Boyd. 1955. *Nationalism. Myth and Reality*. New York: Macmillan.

Smith, Anthony D. 1971 [1983]. *Theories of Nationalism*. London and Southampton: The Camelot Press Lt.

Smith, Anthony. 1976. „Introduction: The Formalion of Nationalist Movements“ in Anthony Smith (ed.) *Nationalist Movements*. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD.

Smith, Anthony D. 1983. “Nationalism and Classical Social Theory”, *The British Journal of Sociology* 34 (1): 20–6.

Smith, Anthony D. 1986. *The ethnic origins of nations*. Oxford, UK: Blackwell.

Smith, Anthony D. 1994 [1979]. *Nacionalizmas XX amžiuje* (iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis). Vilnius: Pradai.

Smith, Anthony D. 1999. “Ethnic election and national destiny: some religious origins of nationalist ideals”, *Nations and Nationalism* 5 (3): 331-56.

Smith, Anthony D. 2003. *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge.

Smith, Anthony D. 2006. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Smith, Neil. 2003. *American Empire. Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Snyder, Louis L. *The Meaning of Nationalism*. New Brunswick, NJ: Rutgers University.

Sugar, Peter F.; Lederer Ivo J. (ed.). 1969. *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle & London: University of Washington Press.

Sugar Peter F. (ed.). 1980. *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Santa Barbara, Oxford: ABC-Clio.

Thompson, Lee J. 2007. *A Wider Patriotism: Alfred Milner and the British Empire*. London: Pickering & Chatto.

Tilly, Charles (ed.). 1975. *The Formation of National States in Western Europe* Princeton UP: Princeton.

van Caenegem, R. C. 1988. "Government, law and society (c.750–c.1150)" in J. H. Burns (ed.) *Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oakeshott, Michael. 2004. *What is Hoistory? and other essays* (ed. by Luke O'Sullivan). Charlottesville: Imprint Academic.

Valantiejus, Algis. 2002. „The early Lithuanian

nationalism: sources of its legitimate meanings in an environment of shifting boundaries“, *Nations and Nationalism* 8(3): 315-334.

Vištelis, Andrius (J.A.W.L). 1883. „Lietuviškoji Kalba“, *Ausra* 1:10–1.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteen Century*. New York, San Francisco, London: Academic Press.

White, Hayden. 2003 [1973]. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje* (iš anglų kalbos vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová, Gintautė Lidžiuvienė). Vilnius: Baltos lankos.